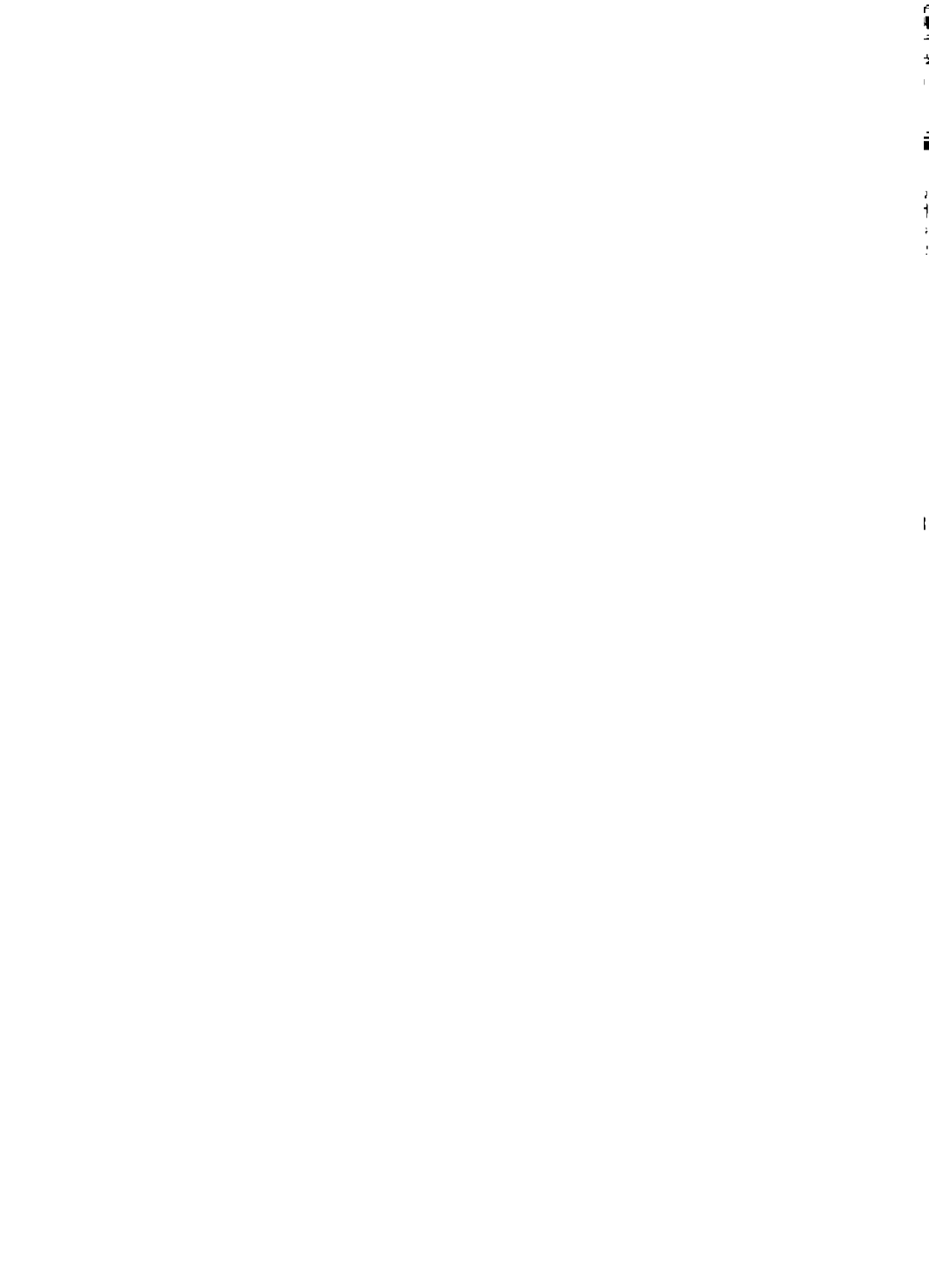

15

FOLIA HISTORICA

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

FOLIA HISTORICA 15

Múzsák Közművelődési Kiadó

MAGYAR NEMZETI MŰZEUM ÉVKÖNYVE

Főszerkesztő:

Kovács Tibor

Szerkesztőbizottság:

Rózsa György

Simon V. Péter

Szerkesztő:

Haider Edit

Fényképek:

Dabasi András

ISSN 0133–6622

© 1991. Múzsák Közművelődési Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

Simon V. Péter: A polgárőrség intézménye 1848 tavaszán	11
Hermann Róbert: Kormánybiztosok Görgői táborában I. rész (Luzsén- szky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége 1849. január 31–március 1.)	25
Basics Beatrix: Pálffy Lipót rajzai a Történelmi Képcsarnok gyűjtemé- nyében	55
Körmöczy Katalin: Horvát Boldizsár íróasztala és az osztrák–magyar kiegyezés (Történeti – műzeológiai adalékok a kiegyezési tör- vények megalkotásához).	77
Németh Gábor: A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztályának céhes iratai	111
Temesváry Ferenc: Mutató Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlé- kek az ezredéves országos kiállításon című katalógusához	137
Kovács Tibor: A Magyar Nemzeti Múzeum 1986. évi tevékenysége	201

INHALT

Péter SIMON V.: Die Institution der Bürgergarde im Frühling 1848. . . .	11
Robert HERMANN: Regierungskommissare im Lager von Görgei . . . . . (Über der Tätigkeit von Pál Luzsénszky und Ferdinánd Ragályi als Regierungskommissare in der Zeit zwischen dem 13. Januar und dem 1. März des Jahres 1849)	25
Beatrix BASICS: Die Zeichnungen von Lipot Pálffy in der Historischen Bildergalerie des Ungarischen Nationalmuseums	55
Katalin KÖRMÖCZI: Der Schreibtisch von Boldizsár Horvát und der österreich–ungarischer Ausgleich. (Geschichtlich – museolo- gische Ergänzungen zur Geschichte der Ausgleichsgeräten). . .	77
Gábor NÉMETH: Zunftschriften in der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums	111
Ferenc TEMESVÁRY: Hinweis zum Katalog „Ungarische kriegs- geschichtliche Andenken in der tausendjährigen Landesaus- stellung“ von János Szendrei	137
Tibor KOVÁCS: Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseum in Jahre 1986	201

CONTENTS

Péter V. SIMON: The Insitution of the Civic Guard in the Spring of 1848.	11
Robert HERMANN: Government Commissioners in the Camp of Görgei – Part I. (The Activity of Pál Luzsénszky and Ferdinánd Ragályi as Government Commissioners from 13rd January to 1 st March, 1849.)	25
Beatrix BASICS: The Drawings of Lipót Pálffy in the Collection of the Historical Picture Gallery.	55
Katalin KÖRMÖCZI: The Writing Table of Boldizsár Horvát and the Austro–Hungarian Compromise. . . . . (Historical–museological Contributions to the Making of the Compromise Laws).	77
Gábor NÉMETH: Documents of Guilds in the Historical Collection of the Hungarian National Museum.	111
Ferenc TEMESVÁRY: Index of the Catalogue written by János Szendrei about the Relics of Military History in the National Millennium Exhibition.	137
Tibor KOVÁCS: The Activity of the Hungarian National Museum in the year 1986.	201

СОДЕРЖАНИЕ

Петер ШИМОН: Учреждение муниципальной гвардии весной 1848-го года	11
Роберт ГЕРМАНН: Уполномоченные правительства в ставке генерала Гергеи 1. часть. Деятельность Палья Луженского и Фердинанда Рагальего в периоде с 13-его января по 1-его марта	25
Беатрикс БАШИЧ: Рисунки Липота Палфиго из коллекции Исторической Галереи Венгерского Национального Музея	55
Каталин КЕРМЕЦИ: Писменный стол Болдижара Горвата связанный венгерском-австриацком политическом соглашением г, 1967. (Историческиеполитические данные)	77
Габор НЕМЕТ: Документы о цехи в отделе Нового Века Венгерского Национального Музея	111
Ференц ТЕМЕШВАРИ: Указатель каталога Яноша Сендрейго о военно-исторических памятниках выставки тысячелетия Венгрии	137
Тибор КОВАЧ: Отчет о деятельности Венгерского Национального Музея г. 1986.	201

A polgárőrség intézménye 1848 tavaszán

Az amerikai és francia mintákhoz igazodó 1848. évi XXII. tc. kimondta, hogy „mindazon honlakosok, kik városokban vagy rendezett tanáccsal ellátott községekben (mezővárosokban) 200 pengő forint értékű házat, vagy földet, egyéb községekben (falvakban) féltelket, vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot kizáró tulajdonul bírnak, vagy ha ily birtokot nem bírnak is, de 100 pengő forint évenkénti tiszta jövedelmök van, húsz éves koruktól ötven éves korukig – ha gazdai hatalom alatt nincsenek –, a nemzetőrségbe beirandók, és fegyveres szolgálatot tenni tartoznak”. A törvény megengedte, hogy a végrehajtó hatóságok „még más oly honpolgárokat” is besorozzanak, „kiket az alkotmányos rend fentartásában érdekletteknek, s e kitüntetésre méltóknak ítélnék”, az érintettekre bízza, hogy gyalogos, vagy lovas szolgálatot vállalnak-e, s kimondta, hogy a nemzetőrök tisztjeiket kapitányig maguk választják, törzstisztjeiket viszont a nádor, illetve a horvát bán nevezi ki. A katonai szolgálatra, melyet az állandó nemzetőrök lakóhelyükön kötelesek teljesíteni, hivatásos tisztek tanítják be az újoncokat. Ezek szerződtésére az illető törvényhatóságok, azok intézkedése híján a kormány jogosult. A törvény végül elrendelte, hogy „a nemzetőrség minden tagjai a magyar rendes katonaság hasonló fokozatú tagjaival egyenlő rangúaknak tekintendők, díjat azonban, míg csak helybeli szolgálatot tesznek, nem húznak, külső szolgálatauk idejére a rendes katonasáéhoz hasonló lészen.”¹

Az itáliai, bécsi és pesti forradalmakat követő hetekben a rendfenntartás jobbára az irreguláris fegyveres erőkre hárult, kivált a nyugati és déli országrészben, ahonnan a sorkatonaság kivonult. Az igénybe vehető alakulatok közül elsősorban a megyei hajdúk és pandúrok, a nemzetőri törvény életbeléptetéséig ideiglenes jelleggel megalakult nemzetőregységek és a szabad királyi városok polgárőrségei tartoztak engedelmességgel a törvényhatóságoknak és az ideiglenes kormánynak.

Nem tartozik tárgyunkhoz annak vizsgálata, miként szerveződtek meg a forradalom fegyveres erői, mely átmenetek vezettek el a nemzetőrség mozgósításához és a honvédhadsereg megszületéséhez, hiszen eme kérdéseket a közelmúltban kiváló szakmunka tekintette át.² Annál fontosabbnak véljük áttekinteni, hogyan viszonyult a városi lakosság a haza fegyveres szolgálatához, milyen magatartásbeli különbségek ragadhatók meg e tekintetben az ország különböző részein, s mely körülmények alakították ezeket. Különös figyelmet kívánunk szentelni a polgárőrsegeknek, tekintve, hogy azok döntő többségükben városaink jómódú rétegeiből toborzódtak, s mindaddig vajmi kevés kísérlet történt szerepük feltárására a szakirodalomban. [Ugyancsak kiemelten foglalkozunk azon országrészek helyzetével, ahol a szláv és román nemzeti-ségi mozgalmak a német polgárság létérdekeit veszélyeztették.]

A szabad királyi városok polgárőrségei és a bányavárosokban alakított bányaőrsegek (Bergmiliz) a napóleoni háborúk során három ízben elrendelt nemesi felkelés részeként jöttek létre. Az 1805. évi inszurrekcionális törvénycikk e törvényhatóságokat azzal a feltétellel mentesítette a rájuk eső lovasok kiállítása és a portánként fizetendő 100-100 forint katonai hozzájárulás alól, hogy „azok helyett otthon kellőleg fölszerelt s fegyverekkel ellátott polgárőrséget tartsanak, a belső biztonságnak minden veszély esetében való megvédésére”.³ A polgárőrsegek tizedenként és városrészenként alakultak meg, századaikban határozottan elkülönültek egymástól a más-más nyelvet beszélő polgárok, akik különállásukat eltérő fegyvernem, egyenruha és szolgálati szabályok megválasztásával is kifejezték. A német polgárság általában vadászszázadokat alakított, a lovasság ritkaságszámba ment, hiszen ennek felszerelése rendkívüli költséget jelentett, hatékonyan működő tüzérosztályt pedig csak az aradiak voltak képesek kiállítani.

A polgárőrsegek általában kedvetlenül fogadták a gyorsan ismertté vált nemzetőrségi törvénytervezetet. A további fegyveres szolgálat megtagadására ugyan vajmi ritkán került sor, annál gyakoribb volt az elkülönültség fenntartására irányuló kísérlet. A patricius polgárság számára már a városi középrétegekkel és az ideiglenes nemzetőrségbe nagy számban betóduló plebejus elemekkel való együttműködés, a közös örökös és járőrözés gondolata is riasztó volt. Még göröcsöbben ragaszkodtak önálló szervezeti formáikhoz, díszes egyenruhájukhoz, választott tisztjeikhez és vezényleti nyelvükhöz. Az egyenruhát és egységes fegyverzetet egyaránt nélkülöző alacsonyabb polgárokkal, köztük céhlegényekkel, napszámosokkal és zsidókkal való elvegyülés egyenesen fantasztikus ötletnek tűnt fel előttük, akik korábban még lövészegeleteikbe sem engedték meg akárkinek a belépést. A városi fegyve-

res testületek kibővülése és demokratizálódása csaknem mindenütt sűrűlódásokhoz vezetett. Ezek az ellentétek csak kisebb részben voltak nemzetiségi jellegűek, többségük rendi beidegződésből fakadt. Ezt már azelőtt szükségesnek találjuk előrebocsájtani, hogy típusonként csoportosítanánk az ideiglenes és állandó nemzetőrség szervezése során jelentkező városi incidenseket. A szabad királyi városok polgárőrsége adataink szerint a következőképpen épült fel a nemzetőrségi törvény szentesítését megelőző hetekben:

<i>Város</i>	<i>Összlétszám</i>	<i>Gyalogság</i>	<i>Ebből Lovasság</i>	<i>Tüzér</i>
Arad ⁴	400	200	60	140
Bazin ⁵	—	—	—	—
Bártfa ⁶	—	—	—	—
Besztercebánya ⁷	196	172	24	3 ágyú
Budapest ⁸	2000	2000	—	—
Debrecen ⁹	117	—	117	—
Eperjes ¹⁰	175	175	—	—
Esztergom ¹¹	180	160	—	2 ágyú (20 fő)
Győr ¹²	200	200	—	—
Kassa ¹³	200	200	—	—
Késmárk ¹⁴	200	200	—	—
Kismarton ¹⁵	172	172	—	—
Komárom ¹⁶	160	160	—	—
Korpona	?	?	?	?
Kőszeg ¹⁷	150	150	—	—
Lőcse ¹⁸	250	250	—	—
Modor ¹⁹	121	121	—	—
Nagyszombat ²⁰	269	269	—	—
Pécs ²¹	230	230	—	—
Pozsony ²²	800	800	—	—
Ruszt ²³	100	100	—	—
Selmecbánya ²⁴	—	—	—	—
Sopron ²⁵	300	300	—	—
Szabadka ²⁶	200	200	—	—
Szokolca	?	?	?	?
Szatmárnémeti ²⁷	—	—	—	—
Szeged ²⁸	300	300	—	—

Város	Összlétszám	Gyalogság	<i>Ebből</i> Lovasság	Tüzér
Szentgyörgy ²⁹	260	260	–	–
Székesfehérvár ³⁰	150	150	–	–
Temesvár ³¹	200	200	–	–
Trencsén	–	–	–	–
Újvidék ³²	–	–	–	–
Zombor ³³	–	–	–	–
Zólyom ³⁴	200	200	–	–
Összesen:	7530	7169	201	160

Az összesített adatokból kitűnik, hogy a napóleoni háborúk óta eltelt békekorban alaposan megcsappant a védelmi és rendfenntartó feladatokra szánt polgárőrségek száma. A bányavárosok Besztercebánya kivételével feloszlatták polgárőrségeiket, s a szabad királyi városok közül sem mindegyik büszkélkedhetett díszes egyenruhájú, parádékedvelő alakulatokkal. A meglévők némelyike is némileg sajátos feladatokat látott el. Az aradi tüzérség annak köszönhette megmaradását, hogy a fontos erődítményben csak öt tüzér tartózkodott, s ezért a polgárság is részt kapott a vár őrizetében. A debreceni „bandérium” István főherceg 1847. évi fogadására alakult, s még fél év elteltével sem oszlott fel. Az esztergomi gyalogság voltaképpen az érsek tüzérségéül kirendelt gránátosokból állt, a 2 ágyúból álló gyenge üteget ünnepi célokra tartogatták. Pozsony nagy létszámú polgárőrségét a gyakori uralkodói látogatások és az országgyűlések körüli biztonsági feladatok duzzasztották föl. Több olyan polgárőrcsapatról is tudunk, amelyek évtizedekkel a háborús időszak után alakultak, s csupán reprezentációs célokat voltak hivatottak szolgálni, mintegy az illető város városias jellegének bizonyítékaként.

A polgárőrségek német jellege elvitathatatlan. A gyalogság döntő többségét vadászszázadok, a lovasság zömét dzsidások alkották. A magyar és nem német lakosság úgyszólván mindenütt magyar századokat alakított, melyeket a vezényleti nyelv különbözőségén kívül a magyaros szabású egyenruha különböztetett meg a német polgári alakulatoktól. Ebben a szervezeti, formális és nyelvi elkülönülésben már bizonyos nemzeti jelleg is megnyilvánult, a tekintetben azonban nem különböztek egymástól a századok, hogy soraikba csak jómódú polgároknak tették lehetővé a belépést. A polgárőrök saját költségükre szerelkeztek és fegyverkeztek fel, s ez a körülmény már önmagában kizárta a vagyontalanokat a fegyveres szolgálatból.³⁵

Az ideiglenes, majd állandó nemzetőrség szervezése kezdettől fogva kihívta a főként német polgárokból álló polgárőrségek ellenállását. A patricius polgárság féltékenyen őrködött kiváltságain, s a nemzetőrség felállításában olyan sérelmet látott, amely a zsidóság tervezett emancipációjához volt hasonló. Nem véletlen, hogy a polgárőrségnek, sőt az azok kibővültével megalakult nemzetőregységek egy része – mint már láthattuk –, ellenségesen foglalt állást a lakóhelyén élő zsidósággal szemben, s azt kirekesztette sorából. Nem kisebb averzió kísérte a kormányzat azon erőfeszítését, amely a polgárőrségek beolvasztását, az egységes nemzetőri szervezet megteremtését célozta.

Több helyütt nyilvánult meg ellenállás a polgárőrség részéről a nemzetőri szolgálat pusztá ténye, vagy a nemzetőregységekkel való együttműködés ellen. A kassaiak például teljes egészében felhagytak az őrszolgálattal, mondván, hogy megbíznak a helyben állomásozó katonaságban.³⁶ Az aradiak ahhoz a feltételhez kötötték a nemzetőri eskü letételét, hogy az előkészületben levő törvénytervezet tekintsen el a város határán kívül teljesítendő szolgálatról, s vegye figyelembe, „miserint az (t.i. a nemzetőr) családja minden napi tartásáról gondoskodni tartozván, városát és polgári társait védeni kész szolgálatot csak a város határában kész teljesíteni”. Az aradi polgárőrségnek ugyan nem volt kifogása a nemzetőregységgel végrehajtandó fúzió ellen, abban viszont mindhárom osztály (magyar, vadász, dzsidás) legénysége egyetértett, hogy újabb rendelet megjelenéséig megtartsa eredeti formaruháját és szervezetét.³⁷ A tüzérség fényes karriert futott be 1848 nyarán és őszén. Miután az aradi tüzérek a bánsági harcokban jól megállták a helyüket, ritka kivételképpen engedélyt kaptak arra, hogy ne nemzetőrszázaddá, hanem ütegalkalmazatba szerveződjenek³⁸, utóbb pedig egy üteg ágyút kaptak jutalomképpen.³⁹ A téli hadjárat idejére az aradi tüzérek a honvédhadsereg tüzéregységének részévé váltak.

Pécsett a tisztválasztás kapcsán került sor összetűzésre a polgárőrség és a Sziget-külváros újsütetű nemzetőrsége között. A külváros iparossegédei és földművesei megtagadták az engedelmisséget a polgárőrség parancsnokának és saját körükből választottak tisztet.⁴⁰ A többi városrész lakossága nem vonakodott együttműködni a polgárőrökkel, sőt az éjszakai őrzáratokhoz a líceumi tanulók is csatlakoztak.⁴¹ Az együttműködés zavartalan volt, mert a főbíró néhány nap elteltével már azt jelenthette, hogy „a magyar nemzeti őrhadból 140, a polgári vadászokból 124, és az újonnan felállítandó seregből 105 egyén esküdött föl a zászló alá, és ez utóbbiak a tisztet megválasztották, mert a már az előtt fennállott polgári két őrhadaq tisztjei megvoltak”.⁴²

Bács-Bodrog vármegyében Szabadka volt az egyetlen szabad királyi város, mely saját polgárőrséggel rendelkezett. A város közönsége március 19-én értesült a pesti eseményekről és még ugyanazon a napon elhatározta, hogy a polgárőrséget két és félszeresére növeli, miközben kiállít egy 200 fős lovas őrsereget is.⁴³ Ez utóbbi tervből, mint az ország többi részében, itt sem lett semmi. Esztergomot a 180 főből álló érseki garda vigyázta, mihez a közeli Szenttamás és Szentgyörgy mezővárosok ideiglenes nemzetőrsége abban a reményben csatlakozott, hogy a mondott községek ezáltal érdemelhetik ki egyesítésüket a szabad királyi, ill. érseki várossal.⁴⁴ Az érsekvízivárosi polgárőrség nem könnyítette meg az egyesülést, hiszen kimondta, hogy nem hajlandó lemondani gránátosi egyenruházatának viseléséről, sőt a pattantyúsok különállását is fenn szándékozik tartani.⁴⁵ Alkalmas fegyverzetrel csak az érseki gránátosok rendelkeztek.⁴⁶

Győrben úgyszintén a polgárőrség felügyelt a rendre a nemzetőrség felesketéséig.⁴⁷ Hasonló zökkenőmentességgel vette át a szolgálatot a komáromi polgárőrség.⁴⁸ Ugyanakkor viszont az aradihoz hasonló gondok merültek föl; a nép csak abban az esetben volt hajlandó szolgálatot vállalni, ha nem kell kimozdulnia lakhelyéről, s az ellenség ellen vonulnia.⁴⁹ Pozsony cifra ruházatú polgárőrsége tétlenül szemlélte az országgyűlést megzavaró zsidóellenes zavargásokat, a sorkatonaságra és a jurátusokra hagyta a rendcsinálást.⁵⁰ A soproni polgárőrség nem bízott saját erejében, ezért katonai segítséget kért. Rövid időn belül 7 nemzetőrszázad alakult, összesen 800 fő részvételével. A város ritka kivételképpen már az első napokban annyi fegyvert vásárolt, hogy 357 nemzetőr azonnal hozzáfoghatott a fegyvergyakorlatokhoz, melyeket a polgárőrséggel együtt végzett. Itt is külön századot alkottak a városban tanuló diákok.⁵¹ A temesváriak is azt kifogásolták, hogy „műhelyeik és családjaik hátrahagyásával a város határán kívül katonáskodni kötelesek volnának, mi alatt családjaikat végveszély érhetné”.⁵²

A polgárőrségek némelyike még az állandó nemzetőrség szervezésének időszakában is nehézségeket támasztott, s megpróbálta kivonni magát a kormány által elrendelt egyesülés kényszere alól. A miniszterelnök már első körlevelében világosan leszögezte, hogy a felállítandó nemzetőrségben „egyedül csak egyféle gyalogság és lovasság létezhet”⁵³, a pesti nemzetőrség külön testületei elkülönülési kérelmét elutasítva pedig még határozottabban fogalmazott: „a külön testületek meghagyása sem nemzetiség, sem pedig országos szempontból meg nem engedhető; különben olyas eredmény a nemzetiség tekintetében veszélyes utánzásokra adhatna alkalmat.”⁵⁴ A nemzetőrség szervezését magára vállaló Batthyány állásfoglalásának elsőként a Radical Kőr osz-

tálya, a zsidók befogadására is kész pesti egyenlőségi csapat és az egyetemisták százada esett áldozatul. A főváros polgárőrsége viszont nem nyugodott bele az elutasító végzésbe, s Mészáros Lázár hadügyminisztert kömyékezte meg mentesítés reményében. Mészáros valóban pártolta az 1792 óta fennálló lövésztestület kérelmét, az ügyet referáló Kiss Károly előterjesztésére azonban Batthyány ismét elzárkózott a kérés teljesítése elől. A pesti polgári őrsereg zászlaja és pecsétje július 23-án a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került, a lövésztestület beolvadt a főváros nemzetőrségébe.⁵⁵

A főváros német polgársága később is gyakorta vonta magára a hatóságok és a közvélemény figyelmét. A budai tanács továbbra is németül tanácskozott és vezette jegyzőkönyveit, a nemzetőrök pedig tüntetéssel juttatták kifejezésre ellenszenvüket az országgyűlés baloldali képviselői, mindenekelött Perczel Mór személye és politikai irányvonala ellen. Amikor értesültek arról a miniszterelnöki rendeletről, amely a teljes nemzetőrség mozgósítását mondta ki, azonnal felfedezték a helyettesítésre kínálkozó lehetőséget.⁵⁶ A radikális lapok különösen súlyos vádakkal illették a pesti polgárokat, akik még áprilisban kizárták soraikból a zsidó nemzetőröket és a tisztválasztások során többször is botrányos zavart keltettek. A hivatalos nyelv körüli huzavona annyira felháborította Táncsics Mihályt, hogy a Munkások Újsága hasábjain egyenesen nyilatkozattételre szólította fel a főváros hatóságát és népét: „Budapest kettős hatósága, nyilatkozatok, e kérdésre feleljetek: Magyar birodalom fővárosát képviselitek-e, vagy nem, hadd tudhassuk, hányadán vagyunk irányotokban. . . Nyilatkoznotok kell: németek vagytok-e, vagy magyarok; nyilatkozásra a közvélemény és annak hódolva a ministerium fognak kényszeríteni; mert tudnunk kell, hányadán vagyunk.”⁵⁷

A vidéki városok polgárőrsége nem kevésbé ragaszkodott hagyományaihoz, mint a pesti.⁵⁸ Pozsonyban – Batthyány május közepén kelt tilalmazó sorai ellenére – még júniusban is fennállott a polgárőrség. A temesvári polgárőrség a nemzetőrség szervezésének heteiben – a városban szegvyszemre csak 300 fő jelentkezett nemzetőri szolgálatra –, tovább bővült. A 180 főt számláló lövészegylet kiegészült egy 60 fős egyenruhás lovasscapattal.⁵⁹ A polgári lövészek arra bíztatták polgártársaikat, hogy a nemzetőrség helyett az egyenruhás polgárőralakulathoz csatlakozzanak. A huzavonának Batthyány Lajos és Vukovics Sebő alispán energikus fellépése vetett véget – július elején. Kőszeg és Lőcse polgárőrsége beadványokkal ostromolta a minisztériumot; járuljon hozzá együttmaradásukhoz. Hasonló értelmű beadványt szerkesztett a szatmárnémeti vadászszázad, a székesfehérvári és kismartoni polgárőrség. Győrben és Komáromban komoly feszültség alakult ki a polgár-

ország és az újonnan szervezett nemzetőregységek között, s emiatt Győr nemzetőrsége még az eskütételt is megtagadta.

Több olyan korábban saját polgárőrséggel nem rendelkező városról és mezővárosról tudunk, amelyek éppen az átalakulás idején láttak hozzá, hogy a városiasság eme fontos kellékét megalkossák. Ezek sorából a német lakosságú Rohoncot emeljük ki, amely júliusban kérelmezte a környező falvakkal egyetemben, hogy Kőszeg mintájára, s talán biztatására, maga is önálló vadászszázadot létesíthessen. Az elutasítás természetesen ebben az esetben is a „nemzetőrserégi érdekegységre” hivatkozott.

A bányavárosok közül Besztercebányáról érdemes bővebben szólnunk, amely – mint jeleztük – egyedül tartott fenn számottevő polgár-, ill. bányászórséget korszakunkban. A nemzetőrség szervezése kapcsán több helyen is incidensekre került sor a bányászok és a polgárok között, s ez – mint Selmecebánya esetében⁶⁰ – olykor nemzetiségi színezetet nyert, különállását azonban Besztercebánya indokolta meg a legeredetibb módon a minisztérium előtt. A város a nemzetőrségi tisztválasztásokról szóló beszámolójában közölte, hogy a közel 200 főt kitevő polgárőrséget egy században hagyták, s ez a század nem választott új tiszteket. A tisztválasztástól pedig azért tekintettek el, mert az 1808. évi II. tc.-t az új törvények nem hatálytalanították, s így a polgárőrség szervezete érintetlenül fennáll, s minthogy a polgárőrségnek már törvényesen választott tisztjei vannak, következésképpen nem láttak okot újabb választásokra. A szellemesen megokolt, s nem minden jogalapot nélkülöző beadvány hosszasan foglalkoztatta az Országos Nemzetőri Haditanácsot és a belügyminisztériumot. Végül Baldacci ezredes tett a miniszterelnök megbízásából pontot az ügy végére, amennyiben július 2-án kibocsájtott elvi nyilatkozatában ismételen leszögezte, hogy „az országban eddig akárhol létezett polgárőrhadaknak akármi néven nevezett testületei megszüntetetteknek tekintetnek”.⁶¹ Az egyetlen kivétel az aradi tüzérosztály maradt.

Az elvi döntés megteremtette az egységes szervezetet, nem hozott azonban változást a vezényleti nyelv kérdésében. A hivatalos lap Zólyom megyei levelezője kiemelte, hogy míg a pánszlávizmus fészkeként tekintett Breznóbányán magyar vezényszóra gyakorol a nemzetőrség, addig „a megye középpontjában, az intelligencia és civilizáció tanyáján, Besztercebánya városában pedig németül commandírozzák a magyar nemzetört”.⁶² A német vezényszó hívei azzal érveltek, hogy „az állandó önkéntes nemzetőrserég is német hadműszavakkal vezetetik”.⁶³ Besztercebánya példája ragadósnak bizonyult. Amikor a megye első alispánja azzal a kéréssel fordult a helybéli szabad királyi és bányavárosokhoz, hogy egyenként küldjenek 6 egyenruhás

nemzetőrt az önkéntesek toborzására, Breznóbánya azt válaszolta, hogy nem küldhet senkit, mert nemzetőrségéből csak a tiszteknek van egyenruhája, Korponáról négy civil ruhás egyén érkezett részegen, Besztercebánya pedig végképp nem tudta magát elszánni e nagy vállalkozásra és válasz nélkül hagyta a felszólítást.⁶⁴

A szabad királyi városok polgárőrségeinek ellenállása szinte kivétel nélkül rendi érdekekből fakadt. Ugyanez nem mondható el a föld népének magatartásáról. Az állandó nemzetőrség összeírásával szemben kifejtett ellenállás, valamint a részleges mozgósítás helyenkénti elszabotálása a szláv és román nemzetiségek körében részben osztályellentétekre, részben nemzetiségi sérelmekre és törekvésekre vezethető vissza, a német parasztság magatartását pedig alapvetően osztályérdekei és osztályviszonyai határozták meg. Ez azonban már más kérdés.

JEGYZETEK

1. Magyar törvénytár. Szerk.: Márkus Dezső. 1836–1868. évi törvénycikkek. (Bp. 1896) 244–245.
2. *Urbán Aladár*, A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán (Bp. 1973). Uő. A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. (Bp. 1981) 604. (Elvek és utak.)
3. I. Ferenc 1805. évi decretuma, 1. cikkely, 11. §. Magyar törvénytár, i. m. (1) 1740–1835. évi törvények. 321.
4. *Lakatos Ottó*, Arad története (Arad 1881) I. köt. 110., 118. és 124–131.; Szalbeck Jakab Csernovics Péternek, Arad, 1848. máj. 31. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) Országos Nemzetőri Haditanács nem ikt. ir.; Schärffeneder Ferenc polgármester a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (továbbiakban MOIB)-hoz, Arad, 1848. ápr. 1. MOL. MOIB. ir. 187. sz. és *Urbán Aladár*, i. m. (2) 70.
5. A városnak polgárőrsége nem volt, az ideiglenes nemzetőrségbe április elejéig 270 fő jelentkezett. Polner János főbíró a MOIB-hoz, Bazin, 1848. ápr. 6. MOL. MOIB. ir. 338. sz.
6. Polgárőrség nem működött a városban, az ideiglenes nemzetőrségbe április 9-ig 500 önkéntes jelentkezett. Bertóczy Ferenc polgármester a MOIB-nak, Bártfa, 1848. ápr. 9. MOL. MOIB. ir. 466. sz.
7. Glabits József főbíró a MOIB-hoz, Besztercebánya, 1848. márc. 31. MOL. MOIB. ir. 155. sz.; *Urbán Aladár*, i. m. (2) 65.
8. *Spira György*, A forradalmi ország szíve. Budapest története, IV. köt. (Bp. 1978) 27.
9. Debrecen lovas őrseregét a nádor 1847. évi látogatására állították ki, az ideiglenes nemzetőrség szervezése március 19-én indult meg. Debrecen város rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1848. márc. 19. 1. sz. Közli: Debrecen 1848–1849. Események, dokumentumok, bibliográfia. Szerk.: Bényei Miklós. (Debrecen 1974) 50.
10. A 175 fős polgárőrség március végéig 130 magát felfegyverezni képes és 145 fegyvertelen jelentkezővel bővült ki. Beőr Mihály főbíró a MOIB-hoz, Eperjes, 1848. ápr. 3. MOL. MOIB. ir. 252. sz.
11. Esztergom város a MOIB-hoz, Esztergom, 1848. márc. 29. MOL. MOIB. ir. 92. sz.; Andrassy Mihály első alispán a MOIB-hoz, Esztergom, 1848. ápr. 3. Uo. 186. sz.
12. A városnak legalább két századból álló polgárőrsége volt, közelebbi adatoknak azonban nem vagyunk birtokában. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 18., 67.

13. Rimanóczy Ferenc polgármester a MOIB-hoz, Kassa, 1848. márc. 31. MOL. MOIB. ir. 177. sz.
14. A polgárórség jelen esetben becsült létszámához járult a tőle elkülönült ideiglenes nemzetórség és a város tanulóifjúságának önálló csapata. Engel Pál polgármester a MOIB-hoz, Késmárk, 1848. ápr. 5. MOL. MOIB. ir. 359. sz.
15. Kismarton a MOIB-hoz, Kismarton, 1848. ápr. 2. MOL. MOIB. ir. 325. sz.
16. Kocsár Ferenc főbíró a MOIB-hoz, Komárom, 1848. márc. 28. MOL. MOIB. ir. 101. sz.
17. Stettner Antal főbíró Batthyány Lajoshoz, Kőszeg, 1848. márc. 27. MOL. Min. eln. ir. 1848:44. sz.
18. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 65.
19. Heribar Pál főbíró a MOIB-hoz, Modor, 1848. ápr. 8. MOL. MOIB. ir. 461. sz.
20. Nagyszombat a MOIB-hoz, Nagyszombat, 1848. ápr. 2. MOL. MOIB. ir. 165. sz.
21. Pintér Mihály főbíró a MOIB-hoz, Pécs, 1848. ápr. 1. MOL. MOIB. ir. 100. sz.
22. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 19.
23. Hakstock Antal főbíró a MOIB-hoz. Ruszt, 1848. ápr. 4. MOL. MOIB. ir. 344. sz.
24. Selmec- és Bélabányán nem volt polgárórség, a két bányaváros a nemzetórség felállításáig rendórséget szervezett „a lakosság minden osztályából”. Czobor János polgármester a MOIB-hoz, Selmecbánya, 1848. ápr. 4. MOL. MOIB. ir. 226. sz.
25. Szeiff Albert polgármesterhelyettes a MOIB-hoz, Sopron, 1848. ápr. 1. MOL. MOIB. ir. 162. sz.
26. Bachich Mihály polgármester a MOIB-hoz, Szabadka, 1848. márc. 30. MOL. MOIB. ir. 149. sz.
27. A városnak feltehetőleg nem volt polgárórsége. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 18.
28. Polgárórség létéről tudunk, számát azonban csak becslés alapján adhatjuk meg. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 18.
29. Barabás György főbíró a MOIB-hoz, Szentgyörgy, 1848. márc. 31. MOL. MOIB. ir. 117. sz.
30. Miskey Ferenc főbíró a MOIB-hoz, Székesfehérvár, 1848. ápr. 10. MOL. MOIB. ir. 364. sz. és Közlöny, 1848. jún. 22.
31. Prayer János polgármester a MOIB-hoz, Temesvár, 1848. ápr. 1. MOL. MOIB. ir. 156. sz.
32. A városnak nem volt polgárórsége, az ideiglenes nemzetórségbe április elejéig körülbelül kétszázan léptek be. Láng Ferenc főbíró a MOIB-hoz, Újvidék, 1848. ápr. 3. MOL. MOIB. ir. 276. sz.

33. A városban nem működött polgárórség, nemzetőrnek március végéig 275 jelentkező iratkozott föl. Hanke Béla polgármester Batthyány Lajoshoz, Zombor, 1848. márc. 29. MOL. MOIB. ir. 249. sz.
34. Becsült adat.
35. Előbbi tényeket az adatsor kapcsán felsorolt forrásokból merítettük, ill. köztudomásúak, ezért nem kísérik őket jegyzetekkel.
36. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 18–19.
37. Schärfeneder Ferenc a MOIB-hoz, ld. 5. sz. jegyzet.
38. MOL. Országos Nemzetőri Haditanács jegyzőkönyve, 1848. aug. 22. 216. sz.
39. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 117.
40. Uo., 109.
41. Ld. 22. sz. jegyzet.
42. Pintér Mihály főbíró a MOIB-hoz, Pécs, 1848. ápr. 8. MOL. MOIB. ir. 389. sz.
43. Bachich Mihály főbíró Batthyány Lajoshoz, Szabadka, 1848. márc. 19. és 21. MOL. MOIB. ir. 47. sz.
44. Ld. 12. sz. jegyzet és Pesti Hírlap, 1848. márc. 30. 14. sz.
45. Andrássy Mihály első alispán a MOIB-hoz, Esztergom, 1848. ápr. 3. Ld. 12. sz. jegyzet.
46. Huszár Zsigmond másodalispán a MOIB-hoz, Esztergom, 1848. ápr. 7. MOL. MOIB. ir. 372. sz.
47. Pesti Hírlap, 1848. márc. 21. 5. sz.
48. Korsár Ferenc főbíró a MOIB-hoz, Komárom, 1848. márc. 31. MOL. MOIB. ir. 158. sz.
49. Pázmány Dénes Kossuth Lajoshoz, Komárom, 1848. ápr. 19. Közli: *Waldapfel Eszter*, A forradalom és szabadságharc levelestára I. köt. (Bp. 1951) 205–206.
50. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 18–19.
51. Reiszl Eduárd polgármesterhelyettes Batthyány Lajoshoz, Sopron, 1848. márc. 23. MOL. MOIB. ir. 14. sz. és 26. sz. jegyzet.
52. Reiszl Eduárd polgármesterhelyettes a MOIB-hoz, Sopron, 1848. ápr. 6. MOL. MOIB. ir. 400. sz.
53. Prayer János polgármester Batthyány Lajoshoz, Temesvár, 1848. márc. 28. MOL. MOIB. ir. 202. sz.
54. Idézi *Urbán Aladár*, i. m. (2) 63.

55. Batthyány Lajos az Országos Nemzetőri Haditanácshoz, Pest, 1848. máj. 1. MOL. Min. eln. hadügyi és nemzetőri ir., 1848: 90. sz. Idézi *Urbán Aladár*, i. m. (2) 63. és köv. o.
56. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 64.
57. Közlöny, 1848. aug. 22. és Pesti Hírlap 1848. aug. 24.
58. Nemzetiség, Munkások Újsága, 1848 máj. 7. 6. sz.
59. Az alább következő adatok *Urbán Aladár*, i. m. (2) munkájából származnak, ezért csak a más helyről vett adatokat kísérik jegyzetekkel.
60. Közlöny, 1848. jún. 22. 14. sz.
61. Pesti Hírlap, 1848. júl. 6.
62. *Urbán Aladár*, i. m. (2) 65–66.
63. Közlöny, 1848. jún. 20. 12. sz.
64. Közlöny, 1848. júl. 13. 34. sz.

Die Institution der Bürgergarde im Frühling 1848

Zur Zeit der Napoleonischen Kriege stellte man über der Mobilisierung der adeligen Insurrektion hinaus in vielen Städten Ungarns Bürgergarden auf. Die schmuckhaft uniformierten Einheiten, in welchen sich ungarische Infanterie, deutsche Jäger, Kavallerie und Artillerie von einander unterschiedeten, bestanden aus begüterten Bürgern. Die Ausbildungssprache war deutsch. Die Bürgergarden sahen im Frühling 1848 der Organisation der zum Schutz der bürgerlichen Revolution errichteten Nationalgarde besorgt und widerwillig entgegen. Sie versuchten, die Ausführung des Gesetzes, das die Fusion der Bürgergarden – die Zahl ihrer Mannschaft machte ungefähr 7500 Köpfe aus –, mit der zahlenmäßig weitaus überlegenden Nationalgarde verordnete, zu verhindern und so ihre Selbständigkeit zu bewahren. Neben anderen städtischen Bewegungen – Judenhaß und Krawalle, Forderungen der Zunftarbeiter, Versorgungsschwierigkeiten, usw. – bereiteten die Zögerung und der Widerstand der Bürgergarden dem ersten unabhängigen Ministerium Ungarns viele Sorgen. Manche Einheiten sabotierten die Vereinigung, Manche stellten Vorbedingungen. Dank den energischen Maßnahmen der Behörden schuf man bis Ende Juni die gewünschte Einheit. Allein der bürgerlichen Artillerie von Arad gelang es, ihre frühere Lage zu bewahren, sie wurde sogar von der Regierung ausgezeichnet und mit einem Geschütz beschenkt. Der Artikel beschreibt den Umwandlungsprozeß der Bürgergarden als eine bisher kaum behandelte Episode der Entstehungsgeschichte der Nationalgarde.

Kormánybiztosok Görgei táborában I. rész

(Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi
tevékenysége. 1849. január 13.–március 1.)

1848. december 30-án Perczel Mór tábornok Mórnál súlyos vereséget szenvedett Jellačić előrenyomuló hadtestétől. A vereség halomra döntötte azokat az elképzeléseket, amelyek szerint Windish-Grätz főserégét Görgei és Perczel egyesült hadtestei még a főváros előtt megállíthatják. A vereséget követően Kossuth Lajos, az OHB (Országos Honvédelmi Bizottmány) elnöke három, egymásnak ellentmondó utasítást küldött a feldunai hadtest parancsnokának, Görgei Artúr tábornoknak. Az elsőben egyszerűen visszavonulásra, a másodikban ütközet megvívására, vagy ha ez lehetetlen, az Eszék felé való visszavonulásra, a harmadikban pedig csata vállalására és vereség esetén a Felső-Tiszához való visszavonulásra utasította a tábornokot. Ugyanakkor az országgyűlés zárt, majd nyílt ülésén indítványozta, hogy a kormányservek és az országgyűlés tegye át székhelyét Debrecenbe. Az országgyűlés ebbe némi vita után beleegyezett, de Batthyány Lajos javaslatára elhatározta egy békekövetség kiküldését Windisch-Grätzhez. Az OHB, a minisztériumok és az országgyűlés ezután december 31-ről január 1-re virradó éjjel elhagyta a fővárost, s elindult Debrecenbe. Megkezdődött a főváros kiürítése, amelyet a hadügyminisztérium helyettes vezetője, Vetter Antal tábornok, és a feldunai hadtest mellett működő főkormánybiztos, Csány László irányított.¹

Január 2-án Görgei Pestre jött, hogy találkozzék Kossuthal, és rábírja az elnököt, hogy a harmadik utasításban foglaltak közül vagy a csata vívásáról, vagy a főváros megkíméléséről, vagy a hadsereg biztos visszavonulásáról mondjon le. Kossuthot azonban már nem találta a fővárosban. Helyette Vetter tábornokkal tanácskozott, aki megígérte egy haditanács összehívását. A haditanács aznap össze is ült, Vetteren és Görgein kívül Perczel Mór, Lázár György és Répásy Mihály tábornokok, Kollman József ezredes, Pusztelnik Henrik, Bayer József és Klapka György őrnagy és Csány László főkormánybiztos vett rajta részt. A haditanács a hadügyminisztérium által előző nap ki-

dolgozott terv alapján úgy határozott, hogy meg kell indítani a magyar főerők összpontosítását a Felső- és a Közép-Tiszánál. Ennek biztosítása érdekében a feldunai hadtest hajtson végre egy elterelő hadmozdulatot északnyugat felé, a Simunich által ostromolt Lipótvár felmentésére és Windisch-Grätz főerőinek elvonására. Az összpontosítás érdekében fel kell adni a fővárost.²

Másnap, január 3-án Téténél Görgei egyik dandára megütközött Ottinger előrenyomuló dandárával. Az ütközet jól indult, de Görgei közben azt a – később tévesnek bizonyult – hírt kapta, hogy a cs. kir. csapatok már átkeltek a Dunán. Ezért, attól tartva, hogy hadteste visszavonulási útját elvágják, visszavonta csapatait Pestre. Amikor a hír alaptalansága kiderült, már késő volt, mert a visszavonulást már nem lehetett meg nem történné tenni.

Ezen a napon és másnap Görgei hadtestének törzstisztszjei tömegesen adták be lemondásukat. E tömeges leköszönés legfőbb oka az volt, hogy a tisztek többsége elveszítette bizalmát a katonai győzelem lehetőségében és az OHB-ban, s úgy vélte, a testület forradalmi térre lépett. A zavart és a bizalmatlanságot növelte, hogy Kossuth a hadsereget nem értesítette az országgyűlés követküldéséről, amely éppen abban a pillanatban történt, amikor Kossuth ütközetet parancsolt a hadseregnek a főváros előtt. A tisztikar leköszönése olyan méreteket öltött, hogy pl. a 10. Vilmos huszárezred tisztikarából minden törzstiszt eltávozott.³

A feldunai hadtest dandárai január 4-én hagyták el a fővárost és indultak el Vác felé. A főváros kiürítését biztosítani hivatott Perczel-hadtest január 5-én vonult ki a fővárosból. Az utolsók között távozott a kiürítést irányító Csány László, aki betegsége miatt nem csatlakozott Görgei elvonuló hadtestéhez.

Kossuth január 2-én, Szolnokon kapta meg Csány január 1-i levelét, amelyben a fő kormánybiztos beszámolt a fővárosban uralkodó lehangoltságról és az országgyűlés Windisch-Grätzhez küldött követségének rossz hatásáról.⁴ Kossuth – tőle szokatlan módon – barátságatlanul válaszolt Csánynak:

„Lehangolásról beszélnek, különös! – ha lehangol valami, az örökös retiráda és csatavesztés hangolható, de a kormány székhelyének áttétele az, aminek emelnie kellene, mert ez azon határozásra mutat, hogy bizon még Budapest elvesztésével sem adjuk fel az országot, hanem reá támaszkodunk a magyarság törzsgyökeres vidékére”.

Az országgyűlés és az OHB Debrecenbe távozásának okairól szólva még elmondja: „... én azon lehangolt seregnek *egy* ütközetére a nemzet sorsát nem bízhatám, én Pest elvesztésével az országot nem adom fel, azért azt gondolom, eszélyesebb lépést nem tehetett a Diaeta, mint midőn azt mondá:

menjünk Debrecenbe, mert ha Pest elveszne is, a hazát védeni meg nem szűnünk”. A békeküldöttségről kijelenti, hogy az nem az ő műve. „Ez bolondság, mert sikere nem lesz, nem lehet, de épp ezért ártalom sem lesz belőle”. Ez utóbbi megjegyzésből kitűnik, hogy Kossuth valószínűleg azért sem tudósította a hadsereget a követségről, mert túlságosan jelentéktelen apróságnak tartotta.⁵

Az elnök e napról kelt egyéb megnyilatkozásai pedig egyértelműen amellettt tanúskodnak, hogy továbbra is számolt a főváros előtti ütközettel, s azzal, hogy ez az ütközet vereséggel fog végződni.⁶ A vereséget követő visszavonulás irányát illetően viszont egyértelműen arra épített, hogy „felső dunai hadseregeinknek Szolnok felé kellene vonulnia”.⁷

Másnap, január 3-án Kossuth értesítést kapott Pestről, hogy „Görgey tábornok több óra óta keresteti az ellenséget, hogy merre van – és nem találja sehol”. Az elnök felháborodott hangon írja Csánynak, „ez oly borzasztó skandalum, mihez hasonlót nem mutat a história”. A levélben Kossuth egyértelműen Görgeit teszi felelőssé a Dunántúl feladásáért, Perczel móri vereségéért (ekkor ugyanis már megkapta Perczel két, ilyen szellemben fogalmazott hadijelentését)⁸, az OHB és az országgyűlés Debrecenbe távozásáért. Jóllehet, a Buda előtti első védvonalba való visszavonulásra ő maga adta ki az utasítást, s Perczel móri vereségére hivatkozva maga monda szükségesnek az említett szervek Debrecenbe menetelét. A levél további részében utasította Csányt, hogy Vetter vegye át a főparancsnokságot, a sereg pihenés nélkül üldözze az ellenséget, s hogy „haditörvényszék tartassék az egész eljárás felett”. A levélből nyilvánvalóan kiderül, hogy Kossuth a móri csata kérdésében Perczel jelentéseinek hatása alá került, ill. hogy megírásakor még mit sem tudott a január 2-i pesti haditanács határozatairól.⁹

Másnap, január 4-én Kisújszálláson már értesült a határozatokról, valószínűleg Csány leveléből. E napon hozzá intézett levelében kéri a főparancsnokot, tudassa a vezérekkel, hogy ha az ütközet megvívásának módjáról van szó, „ez stratégiai dolog, de ha arról van szó, hogy a seregek egyesíttessenek vagy oszlattassanak, s minő politikai irányzat követessék a táborozásban”, eziránt továbbra is az OHB-é a határozat joga. Megparancsolja, hogy „ütközet nélkül Budapestet fel ne adják semmi esetre”. Majd kifejti, hogy nem olyan ütközetre gondol, „hol a nemzet életre-halálra vívja az utolsó harcot”, hanem olyanra, „mely legrosszabb esetben is a sereg ép visszavonulását fedezze”. Kifejti, hogy az ellenség visszaverése „a hazát mentheti meg, vagy legalább a telet megnyerheti számunkra”, s már tervet is ajánl: A sereg egyharmada támadja meg éjjel azt a falut, ahol az ellenség tanyázik és gyűjtsa

a nyakába, a másik kétharmad rész pedig a támadó ellenséges seregrészt fogja fel. Végül ismét kedvenc eszméjével, a népfelkeléssel és a gerillaharccal hozakodik elő. Kossuth tehát továbbra is úgy gondolta, hogy helyi, taktikai jellegetű sikerekkel megállíthatja Windisch-Grätz főeregének támadását. A főváros feladását és a sereg „eloszlatását” csak úgy engedélyezi, ha a feladás nem történik csata nélkül, s ha vereség esetén az egész sereget egy kijelölt pozícióba visszavonva, az OHB dönti el, „valljon darabokra osztják-e a sereget”, vagy pedig, más vidékről is elvonva, összpontosítják a csapatokat. E rendelkezések megszületéséig vegye át Vetter a fővezérséget, és ütközzön meg Budánál.¹⁰ Egy szintén január 4-ről keltezett rendelete szerint Kossuth továbbra is a hadsereg egészének a Tisza irányába történő visszavonulásával számolt.¹¹

Január 4-én Csány értesítette Kossuthot Görgői hadtestének előző napi tétényi sikeréről és a főváros várható kiürítéséről.¹² Kossuth legkésőbb január 6-án megkapta ezt a levelet, mint ez Bemnek írott leveléből kiderül.¹³ Január 5-én Csány is megkapta Kossuth január 4-i levelét, és értesítette Görgőit az OHB határozatáról: A fővárost nem szabad csata nélkül feladni. A tábornok azonban e rendeletet már csak Vácot kapta meg.¹⁴

Január 8-án Kossuth körlevelet intézett a hadtestparancsnokokhoz, Görgőihez, Perczelhez, Répásyhoz és az időközben Pesten kilépett Lázár Györgyöz. A körlevélben bejelentette az OHB és az országgyűlés Debrecenbe érkezését, majd így folytatta: „Meglépetve vette a kormány azon tudósítást, hogy a főváros kardcsapás nélkül adatott fel. Az ország kormánya azonban várja a tábor-vezérkari főnök s helyettes hadügyminiszter, Vetter tábornok megérkezését, hogy a főváros feladásával összekötött hadi munkálatok politikai iránya felől tudósítást vegyen – melyet eddig nem vőn – s a nemzet nevében határozó intézkedéseit ahhoz képest kiadhassa”. Eszerint tehát a Vetter által Kossuthhoz küldött Bikkesy Alajos őrnagy nem nyújtott elegendő felvilágosítást Kossuthnak a haditanács végzéseiről¹⁵. (Csány csak másnap, január 9-én délután 1 órakor, Vetter pedig csak január 10-én érkezett Debrecenbe).¹⁶ Az elnök a továbbiakban részletes tudósítást kért a tábornokoktól seregeik működéséről, létszámáról, elhelyezéséről és szükségleteiről, és a hadipénztáraikban található pénzüsszegeiről.¹⁷

A képviselőház január 8-án este tartotta első zárt ülését. Ezen Kossuth a január 2-i haditanács határozatairól szólva elmondta, hogy „vezéreink oly tervet készítettek, mely bizonyosan meg fogja az ellenséget lepni”.¹⁸ A másnap tartott nyílt ülésen már részletesebben szólt az elmúlt napok eseményeiről. Bejelentette a főváros feladását. „Erről lehetnek különbözők a vélemények, de minden esetre a dolog megtörtént, a dolog tény”. Kossuth még

ezt a kellemetlen hírt is igyekezett a kedélyek emelésére felhasználni: „Seregünk kivonulása akként történt, hogy az egyik, igen tetemes rész a másik által kellőleg fedezve, már az új hadi munkálatoknak irányában igen sikeres előhaladást tőn akkorra, midőn az ellenség észrevette, hogy a főváros kiürített”. A feldunai hadtest működésének irányáról csak annyit mondott, „hogy merre ment seregünknek azon része, arról nem szólhatok bővebben”, tehát mintegy bevallotta, maga sem tudja, merre vonult ez a hadtest. Ezen a napon egy futár érkezett Görgeitől. Az ez által hozott levélben Görgei tudósította az OHB-t, hogy Vácott Frideczky Lajos nógrádi képviselőt felszólította, segítkezzen hadteste ellátásában, s a képviselő ezt az ajánlatot el is fogadta. Ezért Görgei kérte az OHB-t, hogy Frideczkyt egy időre mentsék fel az országgyűlésen való megjelenés kötelezettsége alól.¹⁹ Kossuth ezért kérte a képviselőházat, „hogy Frideczky képviselő úr néhány napig ne legyen kénytelen megjelenni a ház előtt, mert ott óréa valami teendő vár”. A megfogalmazás alapján valószínűnek tűnik, hogy Kossuth abban reménykedett, Görgei hadteste rövid időn belül visszafordul és csatlakozik a Debrecent fedező Perczel-hadtesthez. A január 2-i haditanács határozatáról kijelentette, „hogy végrehajtása körül a lehetőség intézkedni a bizottmány kötelességének ismeri”. Ekkorra már értesült a tisztikarban lezajlott kilépésekről, de a válsághelyzetről – bagatellizálni igyekezvén a történeteket – csak annyit mondott, hogy „történetek lemondások a tábornál egyes tisztek részéről, történetek egyes átmenetek is, mi ily körülmények között a históriában meg szokott történni”. Ugyanakkor megnyugtatóan azt is közölte, hogy az OHB intézkedéseket tett a hadseregek támadó fellépésének előkészítésére, „mert úgy ismerem a magyart, hogy bátorsága inkább támadó, mint szenvedőleges természetű. (. . .) Óhajtanám, hogy a vezérek megértsék a nemzet ezen géniuszt”.²⁰

Ezen a napon Kossuth levélben értesítette Bem tábornokot is a főváros feladásáról s arról, hogy az összevonható 40 000 főnyi tiszai hadsereg fővezérségét szívesen reá bízna. Az említett koncentrációban bizonyára számított Perczel hadtestére, a felső-tiszai hadtestre, az éppen ezen a napon felrendelt bácskai és bánági csapatokra s talán az erdélyi hadsereg egy részére is.²¹ A becsült létszámban tehát nincs benne a feldunai hadtest, vagy Kossuth valamely más hadtestnek szánt továbbra is önálló működést.

Ezen a napon Csány is megérkezett Debrecenbe, s miután megszállt a Fehér Lóhoz címzett fogadóban, levelet írt Kossuthnak. Beszámolt a tisztikar bomlásáról, a január 2-i haditanács által Görgeinek adott utasításokról, s kifejtette, „ha elvész Magyarország, azért vesz el, mert a szabadság harca soha ily rosszul nem volt vezérelve – ahelyett, hogy összesíttetnénk erőnket, mind-

inkább eldaraboljuk, az Istenért, ha a magyar erő együtt lenne, hogyan győzedelmeskedne az erejében megosztott osztrák”. Javasolta, hogy rendeljék Debrecenbe Vettert „értekezés végett, valjon Görgői csakugyan kitűzött terv szerint haladjon-e? vagy az ellenség háta mögött más diverziót tegyen?” Véleménye szerint Perczelnek és Répásynak is jó lenne „aktív működést tenni kötelességül”, vagy Schlik seregét megsemmisíteni. Görgői táborába egy, de inkább két kormánybiztost kellene küldeni, „kik némileg genierozzák őt és a sereggel ismeretesek és általuk tiszteltek legyenek”.²²

Görgői január 9-én érkezett futára a Kossuthhoz írott levélen kívül Csánynak is hosszú levelet hozott.²³ Másnap mind Kossuth, mind Csány írt Görgőynek.

Kossuth levelében leszögezte, hogy amíg ő viseli a kormányzat irtózatot terheit, „a hadseregek mozdulatainak irányzatát” ő fogja meghatározni, „s a seregvézérektől, kiket a sereg élére állítok, a nemzetnek általam pronunciált parancsai iránt engedelmisséget követelendek”. Majd utalt a kettőjük között lévő „erkölcsi szent kapocs”-ra, mondván, hogy ő, Kossuth a felelős Görgői eljárásáért „Isten, a világ, a história s ön lelkiismeretem” előtt.

Aztán következnek a szemrehányások, Nagyszombat elvesztéséért (ami jogos), Győr védelmének, a Mosonmagyaróvár melletti támadásnak elmaradásáért (ami nem jogos), a gallai pozíció feladásáért, a móri vereségért. A legigazságtalanabb e szemrehányások között az, amikor Görgői nyakába varrja a főváros előtti első védvonalba való visszahúzódását, noha ezt éppen Kossuth rendelte el. S aztán következik a forradalmi matematika csodája: „Január 1-őjén Budapesten 35 000 ember volt”, noha a feldunai hadsereg ekkor körülbelül 13-14 000 főnyi volt, Perczel korántsem harcképes hadteste talán ha 8000 főt számlált, a Répásy vezette tartalék hadteste pedig a hadrend szerint közel 10 000 főre rúgott, de ebben benne volt három, még meg nem érkezett zászlóalj 5000 embere is. Kossuth azt állítja, hogy „az ország nagy részének feladásával 18 000 ember segítséget” hozott fel a fővárosba, noha a valóságban előbb 14 000 főt, majd 3500-4000-et, aztán 12 000-et ígért; végül a feldunai hadtest már Budán majd Vácott kapott négy honvédszászlóaljat, elvileg 3900, gyakorlatilag 2730 főt.²⁴ Szemrehányást tesz a Buda előtti első védvonal feladásáért „a tétényi successus perceiben”, s emellett aztán végképp furcsán hat az a szemrehányás, hogy „feladatott a főváros kardcsapás nélkül”. Bem példáját állítja Görgői elé, s ismét leszögezi, „minkint jövődre multhatlanul megkívánom, hogy amit a nemzet nevében rendelék, az pontosan teljesíttessék.”

Görgei tervéről csupán annyit mond, hogy „lehet jó oldala, ha e szót, position halten, kitörli Ön szótárából, s e szót teszi helyébe, vorwärts”. Szemrehányást tesz Görgeinek, hogy Vácról a Frideczky alkalmazását közlő tudósításon kívül „egy szó jelentést nem küldött”. A további hadműveletekre nézve nem ad határozott utasítást, de megjegyzi, hogy a tábornok „első jelentésétől függesztem fel az operatio irányának meghatározását, addig magában értetvén, hogy míg más nem rendeltetik, megállapított tervét erélyesen kövesse”. A továbbiakban kéri a tábornokot, tartson erős fegyelmet, „különben attól tartok, hogy serege ütközet nélkül fog szétfoszlani.” Kijelenti, hogy ha a tábornoknak szándéka „gyorsan offenzíve előre menni”, akkor helyesli működését, de ha „positiok tartásáról gondolkodik, úgy hadi operatioinak irányát meg fogom változtatni”. A terv gyenge oldalának tartja, hogy a tábornok elzárta vele magát az ország gondoskodásától, s azt is helyteleníti, hogy az útjába eső pénztárakat letét gyanánt akarja elhelyezni a hadipénztárban. Félreértve Görgei Csánynak írott levelét, azt hitte, Görgei maga akarja seregének kormánybiztosát kinevezni, noha Görgei csupán a pénztárak lefoglalását intéző polgári biztos kinevezéséről írt: „ami a polgári biztost illeti, azt majd én fogom meghatározni, ki legyen, mihelyt Önnek első jelentését veszem; mert maga az, hogy megy napról honnan írand, tájékozni fog, valljon effectuatioba vette-e Ön saját tervét (melyről most még nem mondok határozott ítéletet). Ezen biztosnak Ön saját javaslata szerint destinatioja lesz felvigyázni, hogy a hadvezér egész téborával az ország kormánya által kiszabandó politikai irányt kövesse”. Végül kéri Görgeit, hogy ha lehet, ne távolodjon el a Duna vonalától. „Ha írást nem tartand tanácsosnak, – szóbeli jelentést tegyen biztos ember által” – fejezi be levelét az elnök.²⁵

Csány maga is szemrehányásokkal kezdi levelét: Görgei a megállapított terv ellenére két nappal előbb vonult ki a fővárosból, s emiatt rengeteg készlet esett az ellenség kezébe. Kéri Görgeit, „hagyjon fel azzal a napjainkban nem alkalmazható Scipio-tervvel, hiszen az kivihetetlen, és ha kivihető lenne is, Bécsben megjelenésével mentve lenne-e a sereg? és mentve az ország? Nem, mert a sereg, melyet Ön annyira demoralisáltak nyilatkoztatott Vetter tábornoknak, hogy azzal Budapestet megtartani nem lehet, a sáncokkal erősített, kellő számú ágyúkkal és katonákkal ellátott Bécs ellen siker reményével küzdeni nem lehet. Aztán minő ingatag alapra fektetett számítás a bécsi népnek és proletariátusnak segedelme”. Görgei 600 000 pengő forintot kért küldeni, Csány ettől úgy elzárkózott, mint Kossuth, mondván, hogy a hadipénztárat Pesten ellátta, s hogy a Répásytól lefoglalt 20 000 pengő-

forinttal együtt Görgeinek most többje van, „hogysem a velünk leendő csatlakozásig azt felhasználhassa”. Kéri Görgeit, forduljon vissza minél előbb. Ugyanakkor figyelmezteti, hogy táborkarában áruló van, „valószínűleg aki mielőbbi csatlakozását legkevésbé tanácsolja” (talán Bayer József őrnagyra utalt Csány). „A sors legjobb áldása kísérje Önt, tisztelt Tábormok urat hozzánk, egyesülve meg fogjuk menteni a hazát, el darabolt erővel a históriának csak nevésséges lapokat szolgáltatunk” – fejezi be levelét Csány.²⁶

Ugyanakkor Kossuth intézkedett, hogy Csány utaljon ki 100 000 forintot a levelét vivő Eisenhut Antal századosnak „Görgei Artúr tábormok úr rendelkezése alá”.²⁷ Egy e napról kelt másik levele szerint arra számított, hogy Görgei esetleg a bányavárosok felé fog működni. Arra utasította ugyanis a Trencsén megyében állomásozó magyar csapatok parancsnokát, Horváth Pál őrnagyot, hogy „magát a Duna bal partján táborozó Görgei tábormok úrral tegye érintkezésbe, s annak erejét tekintse véd és támaszpontjául. Szerezzen Ön magának Görgei tábormok seregének mozdulatairól biztos tudomást s hadi működéseit igyekezzék ezen sereg működéseivel összhangzásban irányozni. Más segílyt hogy innen önnek rendelhessünk, be fogja látni Ön, hogy nem lehet”.²⁸ Másnap írott levelében szintén Görgei Vág-menti működésével bízta Madocsányi Pál Árva megyei kormánybiztost.²⁹

Görgei táboráról pedig továbbra sem érkeztek hírek. Ezért Kossuth január 13-án (Csány javaslatának megfelelően) intézkedett két kormánybiztos, a liberális Luzsénszky Pál báró és a radikális Ragályi Ferdinánd kiküldetéséről a feldunai hadtest táborába. (Görgei táborában ekkor már megfordultak más kormánybiztosok, de ezek egy-egy megye vagy terület irányítását végezték, s a feldunai hadtest mellett nem tartózkodott külön kormánybiztos. Az előbbieik közé tartozott Repetzky Ferenc nógrádi, Jeszenák János nyitrai, Ludvigh János szepességi és Beniczky Lajos bányavidéki kormány biztos.) A két kormánybiztosnak adott nyílt rendelet szövege viták után véglegesedett. A szöveg kialakításában Kossuthon kívül Nyáry Pál, az OHB másik embere, Kossuth ellenzékének tagja, és Madarász László, a baloldal erős embere vettek részt.

A szöveg szerint a kormánybiztosok fő feladata lesz „ellenőrködni, miszerint a hadjáratokra nézve kitűzött iránya a kormánynak feltétlenül megtartassék”. Az eredeti fogalmazvány arra is felhatalmazta volna a kormánybiztosokat, hogy „ha a kormány rendeleteinek tiszteletben tartására nézve engedetlenséggel találkoznának, a sereg parancsnokát állásából rögtön el is mozdíthassák és a fővezérletet arra ruházhassák”, akit „a kormány rendeletei iránt hívnek és engedelmesnek, más részről pedig a vezérletre legalkalmasabbnak

ítélendnek”. Ez a passzus azonban a végleges változathól, valószínűleg Nyáry javaslatára, kimaradt.³⁰ Az okmány már a hadseregek lehetséges koncentrációját jelöli meg fő hadművelei célkitűzésként. A nyílt rendelet második pontja szerint a hadműködésért a hadvezér maga felelős. A tisztek kinevezésének jogát a kormányzat továbbra is magának tartja fenn. A 3. pont szerint a biztosok feladatai közé tartozik a hadseregnél „a haza iránti rendíthetetlen hűséget fenntartani”, s oda hatni, hogy a sereg kész legyen vezérét bárhová követni, „vagy pedig, mert semmi serég sincs egyes emberhez, hanem a hazához kötve s kötelezve, oda menni, hová az ország kormánya rendeli”. Ezután ismét kimaradt egy, túlzott aggályokról tanúskodó mondat, mely szerint a nemzet nem tűrheti, hogy a seregek maguk válogassák meg, ki ellen és hol akarnak küzdeni. A 4. pont szerint a kormánybiztosoknak elő kell segíteniük a hadsereg ellátását. Az 5. pont szerint a kormányt képviselve, biztosítják az állam vagyonát, megóvják a népet a zsarolástól, megbüntetik az árulókat. Jelentéseiket mind Kossuthnak, mind Csány fő kormánybiztosnak meg kell küldeniük.³¹

A nyílt rendelet mellett a két kormánybiztos külön utasítást is kapott hatásköréről és feladatairól. Ez pontosította az államjavak megőrzésére vonatkozó passzust: „. . . a közpénztárakkal azon hatóságokban, melyekben a feldunai tábor működend, belátásuk szerint – és egyedül csak Önök –, úgy a bányákkal is rendelkezhessenek, figyelemmel lévén, hogy ezek nem mint jövedelmi, hanem mint hasznos cserét szolgáló források tekintendők”.³² Ez a kitétel egyértelműen Görgei január 5-én Csányhoz írott levelére utal.

A két kormánybiztos küldetéséről Görgeinek küldött értesítés szerint „a kormánynak mindig elve volt, miszerint haderejét a kormányzat egyik organumának és soha különálló katonaságnak nem ismerte”. Görgei egy december 9-i levelére utalva azt állítja, hogy a tábornok maga is, amikor a katonai intendántúra felállítását javasolta, szükségesnek látta, hogy a kormányt polgári biztosok képviseljék a hadseregnél.³³ Ez utóbbiak feladata az, hogy „a kormány által kitűzött irány a hadjáratokban feltétlenül megtartásék”. Kossuth emellett Görgeinek is megküldte a két kormánybiztosnak adott nyílt rendeletet és utasítást. Végül kérte a tábornokot, „emlékezzék meg, hogy Tábornok úrért a nemzetnek én vagyok saját becsületemmel felelős”.³⁴

Kossuth ezután utasította Csányt, hogy utaljon ki 5000 pengőforintot a két kormánybiztosnak.³⁵ Január 15-én pedig Madarász László, az OHB rendőri- és postaosztályának vezetője utasította Debrecen város tanácsát, hogy a két kormánybiztos számára adjon útlevelet a Gömör megyei Osgyán helységéig.³⁶ Aznap este – Madarász József emlékiratai szerint – Luzsénszky

Pál még részt vett azon a Palóczy Lászlónál tartott összejövetelen, amelyen az országgyűlés baloldali képviselői elhatározták „legrosszabb esetben sem engedni az 1848-ban kivivottakból, sőt ekkor is biztosítékokat követelni.”. Így a két kormánybiztos valószínűleg csak másnap indult útnak. Január 17-én haladtak át Miskolcon, ahol Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztostól átvették annak Görgereihez írott levelét. A levélben Szemere arra kérte Görgeit, hogy seregének egynegyedével Gömör–Szepes felől igyekezzen bekeríteni Schlik hadtestét; háromnegyedével pedig terelje el Wndisch-Grätz figyelmét.³⁷

Luzsénszky és Ragályi január 19-én érkezett Losoncra. Itt értesültek arról, hogy Görgei Selmecebányán van, s itt találkoztak két, a tábornok által élelmiszer és lábbeli szerzésére kiküldött biztossal (valószínűleg Frideczky Lajos nógrád megyei képviselővel és Roth Sándor századossal). Megtudták azt is, hogy 120 ulánus vonult be Balassagyarmatra, akik Pestre kísértették az alispánt (Horváth Eleket), s hogy január 17-én Aulich Lajos ezredes hadosztálya Turcseknél megütközött Götz csapataival s visszaverte azokat. A híreket Luzsénszky levélben közölte Kossuthal. E jelentés szerint Luzsénszky másnap akart továbbindulni, de előbb még rendelkezni akart a feldunai hadtest élelmezése ügyében.³⁸ Ezen a napon Görgeit is értesítette az ellenség Balassagyarmatra történt előrenyomulásáról s arról, hogy Győrnél Nugent, Horváth és Burich vezérlete alatt 9-10 000 főnyi ellenséges sereg gyülekezik.³⁹

A két kormánybiztos ezután folytatta útját, s január 22-én érkezett meg Besztercebányára. Görgei még előző este csapatainak hodrusbányai veresége után Körmöcbányára ment, hogy a bekerítéstől fenyegetett Aulich-hadosztály megmentésére megtegye a megfelelő intézkedéseket. Így csak január 23-án este találkozott Luzsénszkyékkel, amikor rövid időre visszatért Besztercebányára.⁴⁰ Aznap a két kormánybiztos tudósítást küldött Kossuthnak Görgei táboráról, s emellett mielőbb „elegendő aprópénzt” kértek küldeni. Valószínűleg ebben a levélben tudatták Kossuthal Görgei és Guyon hodrusbányai és szélaknai vereségét ill. azt, hogy a tábornok „fele seregével Kassa felé jő...”⁴¹

Emellett néhány proklamációt is kibocsátottak, „hogy a szerintök elhült hazaszeretetet felrázzák és szítsák”.⁴²

Január 25-én, amikor már a feldunai hadtest egésze egyesült Besztercebányán, s Görgei elhatározta a város kiürítését, Luzsénszky két levelet írt a tábornoknak. Az elsőben a Besztercebánya környéki járható utakról értesítette a tábornokot.⁴³ A második jelentést már Breznóbányáról küldte a kormánybiztos, s ebben a hadtest poggyászáról és a hadtest Pohorellán és kör-

nyékén való ellátásáról tett tudósítást.⁴⁴ E napon Kossuthnak is írt, és javaslatot tett neki „Görgei tábornokra nézve”.⁴⁵

Görgei Besztercebánya kiürítése után két hadoszlopra osztotta hadtestét. Az északi hadoszlop, amelyet személyesen vezetett, Aulich és Kmety hadosztályából, a déli Piller János és Guyon hadosztályából állott. Luzsénszkyék ez utóbbihoz csatlakoztak, s így értek január 31-én Pohorellára. Innen két jelentést is küldtek Kossuthnak. Az elsőben Luzsénszky beszámolt a fenyegető pénzhiányról. Aznap találkozott a Debrecenből visszatért Ludvigh János szepesi kormánybiztossal, akitől átvett 20 000 pengőforintot a hadtest szükségleteinek fedezésére. Görgeiről tudatta, hogy a tábornok megígérte, mielőbb „megküldi jelentését a Honvédelmi Bizottmánynak”, valószínűleg a hadjárat addigi eseményeiről. Kérte Kossuthot, hozza őket olyan helyzetbe, „hogy üdvös szándéknak megfelelhessünk, ami addig nem történhetik, míg pénzem nem lesz, s míg nem tudjuk, ki rendelkezzen”, mert jelenleg Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztossal és Ludvighgal együtt már négyen tevékenykednek kormánybiztosokként a Szepességben. Végül biztósította Kossuthot, „hogy valamint tégedet tartlak hazánk védangyalának, úgy határtalan bizalommal teljesítendem rendeleteidet”.⁴⁶ A másik, közösen írt jelentésben a két kormánybiztos tudatta Kossuthal, hogy a feldunai hadtest déli hadoszlopa Iglón és Csütörtökhelyen, az északi pedig Rózsahegyen át vonul. Luzsénszky és Ragályi Pohorellára érve intézkedtek arról, hogy egy nemzetőrcsapat azonnal lezárja a vöröskői utat, s így az Eperjes és Kassa környékén sejtett Schlik cs. kir. altábornagy hadteste semmit se tudhasson meg a Piller- és a Guyon-hadosztály mozgulatairól. Véleményük szerint e két hadosztály február 2-án érhet Csütörtökhelyre ill. Iglóra.⁴⁷

Február 2-án a Guyon-hadosztály el is érte Iglót, de a két kormánybiztos Hnilecen éjszakázott. Itt értesültek arról, hogy Guyon hadosztályát Iglón egy cs. kir. különítmény az éj leple alatt megtámadta, de Guyon, bár a támadás óriási zavart okozott, végül visszaverte a támadókat. A támadás hírére megkapván, Lőcsére siettek, s itt érte őket február 6-án Guyon branyiskói áttörésének híre. E napon két jelentést is írtak Kossuthnak. Az első jelentésben Luzsénszky beszámolt Guyon iglói ütközetéről, a levél végén pedig Danielisz János ezredes, tábori főintendáns híradása alapján a branyiskói áttörésről is. A hadtestről tapasztaltakról elmondta, hogy véleménye szerint csakugyan „valami megválásnak [elszakadásnak] kölle tervben lenni”, mert másképp az ellenségtől körülvéve miért halmoztak volna fel annyi állami vagyont Besztercebányán, mikor ez csak akadályozhatta a hadtest mozgását. „Most már kétségem nincs – folytatja –, hogy Görgei csatlakozni akar, még

pedig komolyan. . .” Ezt Luzsénszky szerint az is bizonyítja, hogy a lefoglalt állami és egyéb javakat hátraküldték Dobsinára és Telgárdra, ahol kereskedelmi javakként tétettek le. E napokban megkésve egy Kossuth által Görgeinek küldött levelet is kapott Luzsénszky, ezt azonban nem adta át a tábornoknak, „rész szerént mivel későn kaptam meg, rész szerént pedig azért, mivel láttam, hogy elérve lőn az, ami a levélnek tárgya volt”. Beszámolt arról, hogy néha naponta kétszer is felkeresi a tábornokot, mindent megtesz, hogy bizalmát megnyerje, „de ez nem közelítetteti ötet mihozzánk”. De dicsekedhet Guyon és Piller ragaszkodásával, s Danielisz ezredessel is jó viszonyban van, bár nem biztos benne, hogy ez egészen őszinte-e. A táborigintendantúráról szólva elmondta, hogy ez sok esetben igen pazarlóan bánik a készletekkel, pl. nemrég drága pénzen vett kávéért áron alul adták el.⁴⁸ Dicsérte a hadsereg fegyelmét, de rosszalóan említette a tisztikar által rendezett bálakat, példaként hozva fel, hogy „Besztercebányán éppen bál közben jött Selmec elvesztésének híre.”⁴⁹ Panaszkodott, hogy Görgei igen szárazon fogadta az általa ajánlott két személyt; egyikük, Cornides Lajos mérnök február 5-én a branyisztkói hágó megvívásánál ki is tüntette magát. Egyébként ő maga mindent megtesz a nép jóindulatának biztosítására, pénzjutalmakkal és segélyekkel.⁵⁰

A második jelentésben Luzsénszky ismét hosszan szólt az iglói ütközetről. Dicsérte a hadtestet, amely „a hegyeken és szorosokon marsolást és táborozást példás türelemmel és jókedvvel, s ily hevenyészett seregnél példátlan renddel végezte”. Görgeiről szólva elmondta, hogy „komoly szándéka seregeink egyesítése – alkalmasint a tegnapi megtámadás is ennek volt eredménye – melyről azonban semmi hitelesebbet nem tudván, egyedül Bayer tábornokari alezredes közlését, melyet futárom által küldött, lehet szerencsém ide mellékelve átküldeni”. „Seregeink, amennyire tapasztalhatni, a téli fáradalmaknak dacára jókedvűek, és erősen hiszem, hogy a kétszeri szerencsés megütközés egy kis vérszemet adand seregünknek”⁵¹

Február 7-én a két kormánybiztos Eperjesre utazott, s az ottani plébánián szállt meg Ludvig János szepesi kormánybiztossal együtt. Itt találkoztak Madách Pál Nógrád megyei aljegyzővel, aki kénytelen volt elhagyni megyéjét, mivel nem tette le az esküt a Windisch-Grätz által kinevezett királyi biztos, Majthényi László előtt. Madách a két kormánybiztos mellett maradt, s február 11-én velük érkezett meg Kassára. Luzsénszkyék február 13-án innen küldték futárként Debrecenbe, miután ellátták pénzzel.⁵²

Február 10-én Eperjesről küldött jelentésében a két kormánybiztos egyrészt a Szepes és Sáros megyékben teendő politikai intézkedésekről ter-

jesztette elő javaslatát, másrészt pénzt kért a hadtest számára, mert a hadipénztárban már csak 50 000 pengőforint volt.⁵³

Visszatérve Debrecenbe: Kossuth január 24-én már megkapta Luzsénszky első, január 19-i jelentését. Aznap ugyanis azt írta Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztosnak, aki panaszkodott, hogy a feldunai hadtestnél nincsenek biztosok, hogy „Görgei táborához biztosokul Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd vannak kiküldve, kik útjuktól Losoncra január 19-ről tettek jelentést”.⁵⁴ Január 28-ra megérkezett Luzsénszky január 23-i jelentése is, mert ezen a napon Kossuth megírta Szemerének: „Görgeit megverték Selmecnél. Luzsénszky írja, hogy fele seregével Kassa felé jő, ha igaz, akkor Schlik 3 tűz közé kerül”.⁵⁵ Ezzel a jelentéssel együtt vagy néhány nappal utána érkezett meg Luzsénszky január 25-i levele is, mert a két jelentést egymás mellett iktatták. Éppen ezért érthetetlen az, amit Kossuth január 30-án ír az öt kioktató Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztosnak: „Görgeiről mondja Ön, hogy semmi hír, s azt tanácsolja, hívassék vissza vagy engedelmeskedjék. Szíves köszönet a tanácsért – miként effectuálná ezt Ön? bátor vagyok kérdezni. Mi azt gondoltuk, biztosokat kell evégre kiküldeni – küldéink – s nem tesznek jelentést. Méltóztatssék elhinni, teóriái tanácsban nem igen szűkölködünk – hanem embereket a végrehajtásra nem tudunk teremteni”. Hasonlóan nyilatkozott Irányi Dániel képviselő előtt is.⁵⁶

Február 7-én megérkezett Luzsénszky Pohorelláról írott levele, másnap pedig a két kormánybiztos közös január 31-i jelentése. E levelek jókora kerülővel juthattak el Debrecenbe, mert február 9-én Kossuth már kézhez kapta Luzsénszky két, február 6-án írott levelét is. Ezután viszonylag folyamatosan érkeztek az újabb jelentések. Így a két kormánybiztos február 10-i levele már február 13-án Debrecenben volt. Valószínűleg e jelentés hatásának tulajdonítható, hogy Kossuth február 14-én így ír Szemerének: „Szepesbe elrendelem Csáky főispánt, Sárosba most alig lehet mást tenni, mint a vármegeyi hatóságot felfüggeszteni s egy comissiot alkotni, talán Szinnyi praesidiuma alatt, ha írott declaratio mellett elvállalja. Ezeket tán Luzsénszky ott elrendezhetné. E két megyével meggyül a bajunk”.⁵⁷

Luzsénszkyék február 11-én érkeztek Kassára, s aznap este fogadást adtak, amelyen megjeleng Görgei is. Másnap Luzsénszky jelentette Kossuthnak, hogy előző este Görgei több tisztjével együtt nála volt, „azonban csak oly rideg, mint azelőtt volt, de ismételve állítom, hogy benne bízni lehet, sőt, már arról is biztosíthatlak, hogy a legrosszabb esetben seregénél a legnagyobb ellenállásra találna”. Emellett pénzt kért, hogy „a sereget még inkább csatolhassuk a kormányhoz”. A jelentés további részében pedig a Szemere által el-

fogatni rendelt Bárczay Lászlóra nézve tett javaslatot, akit Schlik Borsod megye alispánjává nevezett ki. Luzsénszky úgy vélte, hogy Bárczay „igen könnyen megijedhető egyén” és Szepes megye egyik legtekintélyesebb családjának tagja lévén, talán mégsem kellene őt elfogatni és megbüntetni.⁵⁸ Egy, szintén erre a napra tehető jelentésében ismét pénzt kért a hadtest számára, s beszámolt Schlik hadtestének meneküléséről és a cs. kir. csapatok által útközben tett rablásokról.⁵⁹

A branyiszközi áttörés után ugyanis Görgői feldunai és Klapka felsőtiszai hadtestei Kassán találkoztak. Bár a hadműveletek várt eredménye, Schlik cs. kir. hadtestének elfogása elmaradt, a két hadvezér továbbra sem mondott le erről, s folytatta Schlik üldözését.

A két hadtest egyesülése után Szemere Bertalan, aki mintegy átvette az egyesítendő főserget feletti teljhatalmú kormánybiztosságot, megbízta Luzsénszkyt, hogy Kassán, Eperjesen és Mecénzéken vásároljon össze mindent, „ami a katonai felszerelésre szükséges”.⁶⁰

A feldunai hadtest Kassára érkezése után már csak Damjanich és Vécsey csapatainak kellett Szolnok térségébe érniük, hogy az összpontosítandó honvéd fősergely készen álljon a támadásra. A hadtestek egységes működése érdekében a hadsereg élére fővezért kellett állítani. Az OHB e feladatra előbb Vetter Antal tábornokot szemelte ki. Január 19-én azonban Debrecenbe érkezett Henryk Dembiński, az 1830–31-es lengyel felkelés altábornagya, s Kossuth némi habozás után úgy döntött, hogy reábizza a fővezérséget.

Január 29-én tehát nevezte Dembińskit a Klapka- és a volt Perczel-hadtest és a tartalékadosztály fővezérévé, február 12-én pedig, amikor értesült a feldunai hadtest kassai bevonulásáról, Görgőt is Dembiński alá rendelte. Elkövette azonban azt a hibát, hogy a rendeletet előzetesen nem közölte a feldunai hadtest főhadiszállásán működő kormánybiztosokkal. A rendeletet nem az OHB, hanem a hadügyminisztérium bocsátotta ki február 12-én.⁶¹ A rendelet óriási felháborodást keltett a feldunai hadtest, immáron – a mellékelt hadrend szerint – a XVI. hadosztály tisztikara körébe. Görgői a rendeletet február 14-én napiparancsban tudatta csapataival. Felszólította a tisztikart, „hogy ezen látszólagos megalázást ugyanazon egykedvűséggel fogadják, amellyel enmagam, mint hadtestparancsnok, önállóságomról lemondván, magamat az együttülő országgyűlés határozata iránti engedelmességből Dembiński altábornagy – egy, amint mondják, háborúban megőszült tisztas hadvezér – parancsainak önként alárendelem”.⁶² Emellett kijelentette, hogy „a netalán ellenszegülőndöket föbbe lövetendi. . .” A napiparancsot Görgői Luzsénszky útján megküldte az OHB-nak is. Ő maga „igen illedelmesen és mega-

dással nyilatkozott az említett tárgyban”, de a kormánytól megütődve látzott lenni. Ettől függetlenül több törzstiszt elégedetlenkedett, „hogy ezután a sereg lengyelekkel lesz eláraszta, hogy a sereg hősie manoeuvre után megszűnt egy sereg lenni. . .”⁶³ Többen felszólították Luzsénszkyt, kérje Kossuthot, hogy Görgeit nevezzék ki altábornaggyá, „ami ha rögtön megtörténne, kívánt eredményű volna”.

Február 15-én írt jelentéseiben Luzsénszky beszámolt még a közigazgatás helyreállítására és az élet normalizálására tett intézkedéseiről. Emellett kifejtette, véleménye szerint Sáros megyében az eddig történetekre nézve amnesztiát kell hirdetni, a jövőben viszont szigorral kell fellépni; „amnesztiámba azonban még sem foglalván sem Szirmay Istvánt, se Hedryt, de legkevésbé Péchy Imrét”, tehát azokat, akik tevékeny részt vállaltak az ellenséges közigazgatásban.⁶⁴

Másnap Luzsénszky ismét kénytelen volt jelenteni Kossuthnak, hogy „a seregnél tegnap tapasztalt kedvetlenség ma is inkább nevedett, mint csökkent, annyira, hogy többen már quietálásról beszélgettek. Görgei azonban, mint hitelesen tudom, a tiszteket erélyesen megfeddte, sőt, kijelentette, hogy irgalom nélkül agyonlövöti azt, ki ellenszegülni merészelve”. A törzstisztek közül Aulich Lajos és Gáspár András ezredes nyilatkozata megnyugtatta Luzsénszkyt, Piller János ezredes viszont „nem egészen kedvem szerint nyilatkozott”.⁶⁵

Luzsénszky február 12-i jelentése február 17-én érkezett Debrecenbe. Kossuth már aznap intézkedett a Luzsénszky által Debrecenbe küldött Sütő János biztos őrizet alatti Debrecenbe kísértetéséről. Sütő ugyanis útközben „elméjében megháborodott és Újvároson elmaradt”.⁶⁶ A jelentéssel kapcsolatban másnap írt Luzsénszkynek is, mondván, hogy annak „Görgei tábornokra vonatkozó része így is, mint röviden írva volt, érdeklél bírt ugyan reám nézve, de még érdekesebbé válandott volna az, ha általánosság helyett részletes adatokat közlött volna Görgei táborának mikénti elhelyezéséről, s hadi működéseinek terveiről, mert bár meg vagyok győződve, hogy nevezett tábornok szíven hordva hazánk megmentésének szent ügyét, Dembinszky altábornagy úrral egyetértőleg működik, de efelett igen szükséges, hogy e működésnek az alsó táborrali összhangzásba hozatala miatt arról én is mindenkor értesítsem”. Bárczay Lászlóra nézve kijelentette, mivel az „Schliknek fölhívására törvénytelenül fogadta el megyei tisztii állását, sőt a jogbitorló oszt-rák sereget Kassára is követte, Szemere orsz. biztos úr nem követhetett irányában más eljárás”. Így Bárczayt bíróság elé kell állítani, ha tudja, ott bebizonyíthatja ártatlanságát, „mit ha tenni képes nem lenne, illő és méltányos,

hogy mint honáruló szenvedje a kérlelhetetlen igazság büntető ostorát”.⁶⁷ Ugyanezen a napon utasította Luzsénszkyt, hogy az OHB által még 1848. december végén fegyverek beszállítására kiküldött Motesiczky István kormánybiztos szánadásait vizsgálja meg, s az eredményről tegyen Debrecenbe jelentést.⁶⁸

Február 19-én megérkezett Luzsénszky február 15-én írott első jelentése. Kossuth már ennek az amnesztiával foglalkozó kitételeivel kapcsolatban írta Szemerének, hogy Sáros megyében továbbra sem tartja tanácsosnak a polgári közigazgatás helyreállítását. „Nézetem szerint ott a megyei hatóságot a bekövetkezendő reorganisatioig fel kell függeszteni s katonai törvény alá helyezni. Ily értelemben írtam Luzsénszkynek is, ez amnistiáról beszél Sárosra nézve, abban meg nem egyezem. Pécsy, Hedry, Podhorányi etc. nem amnesztialhatók”.⁶⁹ (A Luzsénszkynek írott levelet nem ismerjük). Ezen a napon Kossuth egy rendeletet küldött Luzsénszkynek. Ebben tudatta vele, hogy utasította Danielisz ezredest, a feldunai hadtest intendatúrájának vezetőjét a bányavárosokban lefoglalt nemesfémkészletek Debrecenbe küldésére, s felszólította a kormánybiztost, „hogy ezen rendeletemhez képest az elszállítást rögtön foganatba venni sziveskedjék”.⁷⁰ Másnap, február 20-án Luzsénszkynek is megküldte azon rendelet másolatát, amelyben Görgeitől részletes jelentést kért a téli hadjárat eseményeiről s amelyben utasította a tábornokot a bányavárosokban lefoglalt állami javak Debrecenbe szállítására ill. az intendatúra szánadásainak beküldésére.⁷¹

Február 23-ig megérkezett Debrecenbe Luzsénszky február 15-én írott második és február 16-án írott jelentése is, emellett legalább még egy jelentés, amelynek közelebbi tartalmáról keveset tudunk.

Kossuth e jelentéseket megkapva, hosszú levélben indokolta meg Dembiński fővezéri kineveztetését, felszólítva Luzsénszkyt, hogy az indokokat Görgei tudtával és jelenlétében adja elő a hadtest tisztikarának. Levelében leszögezte, hogy a hadtestek rendeltetését „kiszabni a kormány joga és kötelessége”, az pedig, „hogy a kitűzött cél elérésére mikint operáljon a megbízott vezér? az a vezér dolga; ki azonban, ha bizodalmat vesz, vagy rosszul, vagy szerencsétlenül operál a sereg parancsnokságával, elmozdítatik. Ami megint a kormány dolga”. A hadsereg egységes működését biztosítandó „az egyesült seregeknek egy fővezér alatt kell szükségképpen állaniok. Mert ha egyik tábornok a maga esze szerint északnak, a másik délnek operál, úgy elvész a haza”.

Kossuth szerint ezután legfeljebb az a kérdés vetődhet fel, hogy miért Dembiński, és miért nem Görgei lett a fővezér. Dembiński kinevezése mellett szólt, mint írja, az országgyűlés akarata, az altábornagy hadvezéri

híre és az, hogy Klapka, Répásy, Vécsey és Damjanich csapatait már Dembiński alá rendelték. Görgeit viszont nem lehetett fővezérré kinevezni, mert „1-ór távol volt, s egyesülhetése nem vala bizonyos;

2-or mert jónak látta Vácon kiadott nyilatkozatában az ország kormányára iránt az engedelmességet mintegy felmondani – s ezáltal az ellenséget is különös gondolatokra vezetni, melyek azonban Görgei tábornok úr becsületességén s hazafiságán megtörtek. – Mely a kormánynak az ország megmentésében annyi akadályt okozó s szerencsétlen hazánkat pártos szakadásokkal s mondhatni katonai fevölttal fenyegethető lépése bizonyosan nem volt alkalmas arra, hogy az ország egyes hadseregeinek az ő kezébe adásával kellett volna viszonzozni.

3-or mert Görgei tábornok úr január kezdete óta jónak látta az ország kormányát tökéletesen ignorálni – a selmeczi elvesztett csatáról a hadügyminisztériumhoz küldött egy jelentésen kívül soha a kormánynak – melynek pedig mint kormány, mindenről tudni kell – jelentést nem tön; úgy hogy még mai napig sem tud a kormány semmit hivatalosan ezen hadsereg osztály állapotjáról, s hét héti működéséről, s emiatt meglehet, a sereg fogvetkozást, az egyes érdem pedig hátratételt szenved”.

Ezek után kifejti, „aki szakadást, szakadás által pártütést idézne elő”, azt ő árulónak nyilvánítaná. „Elég volt az eddigi engedékenység. Inkább menjen el fele a tiszteknek, fogjuk helyöket pótolni az alatt rejlő tehetségek-ből, mintsem örökös zsidbadásoknak legyenek operációink kitéve személyes tekintetek miatt”.

Kossuth vádjainak többsége nem állja meg a helyét. A váci nyilatkozat korántsem jelentett számára olyan súlyos problémát, mint azt a levélből sejthetnénk.⁷² Windisch-Grätz ugyan, szintén félreértve Görgei nyilatkozatát, megpróbálta követe útján a tábornokot rábírnai a feltétel nélküli fegyverletételre, de Görgei meglehetősen egyértelműen tudtára adta, hogy csak a 48-as alkotmány egészének biztosítása alapján hajlandó tárgyalni – tehát azon az alapon, amelyen Kossuth maga is lehetségesnek mondta a békekötést.⁷³ Ami pedig a harmadik pontot illeti, Görgei január 19–20. után rendszeresen küldött tudósításokat az OHB-nak tábora helyzetéről, s a testület egyéb forrásokból is meglehetősen pontos információkkal rendelkezett a feldunai hadtestről.⁷⁴

A Luzsénszkynek szóló levél további részében Kossuth Luzsénszky jelentéseinek részleteivel foglalkozik. Így pld. az elfogott Giorgio Tomassini cs. kir. főhadnagy ügyével, akiről Luzsénszky azt írta, „hogy ő álruhában többször volt Görgei táborán keresztül s vitte a híreket Schlik és Schulzig kö-

zött”.⁷⁵ Luzsénszky – valószínűleg az elveszett jelentésben – megemlítette Zuber Antal őrnagy esetét is, aki a feldunai hadtest tisztikarának Dembiński fővezéri kineveztetése ellen tiltakozó memorandumával Debrecenbe utazván, útközben Hajdúböszörményben összeesett szállásadó gazdájával, Kövér Györggyel, s a tettegességgé fajuló szóváltásban Zuber több kardvágást kapott. Kossuth az ügyre nézve pontosabb felvilágosítást kért.⁷⁶

A levelet Kossuth először Szemerének küldte meg, aki éppen ezen a napon szintén aggodalmaskodva számolt be a tisztikar Dembiński elleni mozgolódásáról.⁷⁷ Kossuth felszólította a főkormánybiztost, hogy „mint a Honvédelmi Bizottmány tagja, lépj fel eréllyel a mutatkozó indisciplína kiirtásában, aztán pecsételd be a levelet, s küldd el, akinek szól”.⁷⁸ Steier Lajos szerint Kossuth hasonló szellemben írt e napon Görgeinek is.⁷⁹

Szintén ezen a napon az elnök utasította Luzsénszkyt, hogy a feldunai hadtest táborából Debrecenbe küldött foglyokról s az ellenük emelt vádakról küldjön mielőbb jelentést Debrecenbe.⁸⁰

Az összpontosítás utáni időszakból Luzsénszky és Ragályi tevékenységéről meglehetősen keveset tudunk. Luzsénszky február 22-én kapta meg Kossuth február 20-án Görgeihez intézett rendeletének másolatát. Aznap írott jelentésében felhívta Kossuth figyelmét, hogy az intendántúra „eddig a fővezérségnél van közvetlen, ami talán némi félreértésekre adhat jövőben alkalmat – azon esetre tudni illik, ha seregeink egyesülve maradnak”. Emellett beszámolt arról, hogy az ellenség ismét bevonult Kassára.⁸¹ Utolsó ismert jelentését március 1-én Tiszafüredről küldte Kossuthnak. Ebben beszámolt arról, hogy a február 26–27-ei kápolnai csatából Kmety és Guyon hadosztályai azért késtek el, mert későn kapták meg a parancsot az előrenyomulásra. Emellett rendeletet kért az elnöktől, „mi földadatomban van ezután a seregnél ennek csatlakozása után? ha tovább is rendeltetésem a seregnél maradni, Görgeinél vagy Dembińszkynél tartózkodjak-é?”⁸² Kossuth válaszát egyik jelentésre sem ismerjük, s azt sem tudjuk, Luzsénszky Tiszafüreden maradt-e ezután is. A Dembiński leváltásáról szóló emlékezések egyike sem említi szereplését.

Ha hihetünk Madarász József emlékiratainak, március 24-én Luzsénszky is ott volt abban a hattagú küldöttségben, amely aznap este a Madarász László-féle baloldali csoport nevében felszólította Kossuthot Görgei haditörvényszék elé állítására, a képviselőház üléseinek felfüggesztésére, a rendkívüli hatalom átvételére s új kormány alakítására. Madarász emlékezései szerint Luzsénszky is e kormány tagja lett volna.⁸³

Mi okozhatta ezt a pálfordulást Luzsénszky-nél, ha ugyan valóban megtörtént? Hiszen február első felében még ő maga ismételtette Kossuthnak, hogy Görgeiben bízni lehet. Természetesen csak találgatni tudunk. Valószínűleg a tiszafüredi eseményekben kereshető a megoldás kulcsa. Luzsénszky talán – tévesen – azt hihette, hogy itt nem egyszerűen az alkalmatlan fővezér eltávolításáról, hanem ennél többről, a tisztikarnak a kormány elleni fellépéséről van szó, s talán ezért rendült meg a bizalma Görgeiben is.

Mindez persze csak feltételezés, hiszen Madarász József emlékirata a szabadságharc történetének legmegbízhatóbb forrásai közé tartozik. Luzsénszky és Ragályi kormánybiztosi tevékenységéről és Görgeihez való viszonyáról az iratok alapján a következőket mondhatjuk: Kettőjük közül Luzsénszky volt az „erősebb” egyéniség, s erre mutat az is, hogy jelentéseik többségét ő írta. Luzsénszky tevékenysége sokban segítette a feldunai hadtest ellátásának biztosítását. Úgy tűnik, ő maga is beérte ennyivel, mert Görgei főhadiszállására megérkezve rájöhett, hogy nincs szükség azon széles körű felhatalmazás alkalmazására, amelyet az OHB január 13-i megbízólevele biztosított számára. Görgei egyéniségével ugyan mindvégig nem barátkozott meg, de nem kérdőjelezte meg a tábornok lojalitását és politikai tisztességét. Ugyanaz a folyamat játszódott le nála is, amely a Görgei táborába később kiküldött kormánybiztosok jó részénél is: a bizalmatlanságot rövid időn belül a teljes bizalom váltotta fel. Ez a folyamat játszódott le a feldunai hadsereg 1848 október–1849 január közötti kormánybiztosánál, Csányi Lászlónál, aki Görgeit fiaként szerette. De ez történt 1849 március–áprilisában Vukovics Sebővel, őt követően Ludvigh Jánossal, végül Bónis Samuval. Mind a négyen Kossuth személyes barátai voltak, s ekkori állásfoglalásuk is jól mutatja, hogy Kossuth és Görgei politikai nézetei között nem húzódott olyan mély szakadék, mint azt a történetírás később feltételezte.

JEGYZETEK

1. Kossuth utasításait közli: *Barta István* szerk.: Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. Kossuth Lajos összes munkái XIII. köt. (Bp. 1952) 932–934'. (Továbbiakban: KLÖM)
2. A haditanács lefolyását többé-kevésbé tisztázta: *Barta István*, Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban: HK) 1955. 2. sz. Újabb feldolgozását ld. *Hermann Róbert*, Görgői Artúr váci nyilatkozata. HK 1988. 2. sz. 252–254. és *Hermann Róbert*, Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa. In: *Molnár András* szerk.: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. (Zalaegerszeg 1990.) 201–203.
3. A tétényi ütközetre ld. *Zámbelly Lajos*, Emlékiratok 1848–1849-ből. Hazánk, XI. köt. 1889. 355. és *Görgey István*, 1848. és 1849-ből I. köt. (Bp. 1885) 105–106. A tisztkarban lezajlott válságra ld. uo. 107–111. Legjobb elemzése: *Bona Gábor*, Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. 1848–49. (Bp. 1983) 26–30.
4. Közli: *Barta István* szerk.: Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. rész. KLÖM XIV. (Bp. 1953). 16–17.
5. KLÖM XIV. 17–18.
6. KLÖM XIV. 18–19.
7. KLÖM XIV. 20–21.
8. Az említett hír alapjául az a jelentés szolgálhatott, amelyet Vetter január 2-án közölt Görgeivel is, s amelyről a feldunai hadtest iktatókönyvéből tudunk: „490. Ofenpest, 2-ten Jan. 849. Vetter G. Major. 3-ten Jan. 849. Mittheilung hinsicht der durch das Eisenburger Honv. Baon. verbreiteten Nachricht dass der Feind auf allen Punkten nach Moor sich zurück gezogen”. „490. 849. jan. 2. Vetter vezér-őrnagy. 849. jan. 3. Közlés a Vas megyei honvédzászlóalj által elterjesztett azon hírré vonatkozólag, miszerint az ellenség minden pontról visszahúzódott Mór felé”. OL P. 259. A Görgey-család levéltára. 40. csomó. b / 31. fasc. „Az 1848/9. magyar Feldunai utóbb VII-ik hadtest / Móga, Görgey Arthur, Gáspár, Pöltenberg tábornokok eredeti iktatókönyve”. (Továbbiakban: Iktatókönyv). Perczel december 31-i és január 1-i jelentéseit közli: KLÖM XIII. 939–940. és KLÖM XIV. 15–16.
9. „A hadi tervezetekről Elnök urat írásban értesíteni fontos okoknál fogva tanácsosnak nem tartván, azokul Bikkesy őrnagy úr jelentést fog tenni” – írja Vetter január 3-án Kossuthnak. OL H. 2. OHB-iratok. 1849:15.; KLÖM XIV. 24–25. Görgei haditörvényszék elé állításáról ír Kossuth ezen a napon Madarász Lászlónak is. KLÖM XIV. 29.
10. KLÖM XIV. 30–32.

11. KLÖM XIV. 34–35.
12. Csány január 4-i jelentését közli KLÖM XIV. 41–42.
13. KLÖM XIV. 48–49.
14. Iktatókönyv. „398. Pesth, 5-ten Jan. 849. Csány Ober L. Com. 5-ten Jäner 1849. Mittheilung des Beschlusses von Seite der L. V. Ausschusses die Hauptstädte nicht ohne Schwertstreich aufzugeben“. „398. Pest, 849. Jan. 5. Csány fölkormánybiztos. 1849. január 5. Az O. H. Bizottmány azon határozatának közlése, mely szerint a fővárosok ne adassanak fel kardcsapás nélkül“.
15. Ld. erre a 9. jegyzetet.
16. Csány érkezésére ld.: *Módy György, A menekültek*. In: *Szabó István szerk.: A szabadságharc fővárosa Debrecen – 1849. január–május*. (Debrecen 1948). 72. Vetterére: *Gelich Rikhard*, Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben. (Bp. é. n.) II. köt. 213.
17. KLÖM XIV. 59. A Görgeinek küldött eredeti tisztázat: Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai 8 / 414.
18. *Hunfalvy Pál*, Napló 1848–1849. S. a. r. *Urbán Aladár*. (Bp. 1986) 139.
19. Görgei Artúr – Kossuth Lajos. 1849. január 5. OL P. 295. A Görgey-család levéltára. 40. cs. b / 31. fasc. „Görgei Artúr tábornok, mint a feldunai m. kir. hadtest parancsnokának egyik elnöki levelezője. 48. nov. 8–49. január 25.“ 146. iktatószám. 38. f. Közli: *Tragor Ignác*, Vác története 1848–49-ben. (Vác 1908) 86. és *Varga János*, Középszinten a történelemben. Frideczky Lajos memoárja. (Salgótarján 1988) 17.
20. KLÖM XIV. 62–65.
21. KLÖM XIV. 69–70. Ezen a napon küldték el a délvidéki haderő felvonulására vonatkozó rendeletet is. Ld. uo. 6. 1. jegyzet.
22. Csány László – Kossuth Lajos. d. n. fogalmazvány. OL H. 103. Csányi László kormánybiztos iratai. 13. doboz. Nem iktatott fogalmazatok. 414–415. f.
23. Görgei Artúr – Csány László. 1849. január 5. OL H. 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. doboz. Vegyes iratok. 68–69. f.
24. KLÖM XIII. 792., 915., 916., 923. A valóságos létszámokra ld. a feldunai hadtest december 29-i és január 5-i és a tartaléksereg december 31-i hadrendjét. OL H. 2. Kossuth Polizei Akten 536. sz.; uo. P. 295. A Görgey-család levéltára. 42. cs. b / 47. fasc. 43–44. f.; OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 7112.
25. KLÖM XIV. 81–84. A levélre ld. még *Steier Lajos*, Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. (Bp. é. n.) 18–21. A levelet másnap vitte el a futár. KLÖM XIV. 94. 1. jegyzet.

26. Csány László – Görgei Artúr. 1849. január 10. OL H. 103. Csány László kormánybiztos iratai. 13. doboz. Nem iktatott fogalmazatok. 313–314. f.
27. Kossuth Lajos – Csány László. 1849. január 10. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 160. Eredeti tisztázata uo. H. 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. doboz. Nem iktatott beadványok.
28. KLÖM XIV. 86–87.
29. KLÖM XIV. 93–94.
30. E passzus lehetett az alapja annak a pletykának, amit Jókai jegyzett fel. Elbeszélése szerint egy nap egy képviselő kereste fel Nyáryt, s elpanaszolta neki, hogy Kossuth azzal bízta meg, fogja el Görgeit. Nyáry erre átvette tőle az elfogató parancsot, visszavitte Kossuthnak, és „kényszeríté azt, mint a bizottmány tudta nélkül kiadottat visszavonni”. *Jókai Mór*, Emléksorok. Napló 1848–49-ből. S. a. r. *Nemeskéri Erika*. (Bp. 1980) 46–47.
31. KLÖM XIV. 121–123.
32. KLÖM XIV. 123.
33. Görgei december 9-i levelének másolatát ld. OL P. 295. A Görgey-család levéltára. 40. cs. b / 30. fasc. 30–32. f. 123. iktatószám.
34. KLÖM XIV. 120–121. Az utalás Kossuth november 9-i képviselőházi beszédére vonatkozik. KLÖM XIII. 380.
35. Kossuth Lajos – Csány László. 1849. január 13. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 343.
36. *Módy György*, i. m. (16) 93.
37. *Madarász József*, Emlékirataim. 1831–1881. (Bp. 1883) 197. Luzsénszkyék miskolci áthaladására ld. Szemere január 18-i levelét Kossuthnak. Közli *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok – Okmánytár. Szerk.: *Hermann Róbert és Pelyach István*. (Bp. 1990) 341. Szemere Görgeihez írott levelét ld. ugyanott 340–341.
38. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. 1849. január 19. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 1096.
39. Iktatókönyv. „460. Losonc. 19-ten Jan. 1849. Luzsénszky Pál. 20-ten Jan. 1849. Mittheilung dass der Feind in Gyarmat eingerückt sei und sich dort bedeutend verstärkte. Dann dass sich bei Raab eine Armee von 9–10 000 bildet unter Nugent, Horváth und Burich”. „460. Losonc, 1849. január 19. Luzsénszky Pál. 1849. jan. 20. Közlés, hogy az ellenség bevonult Gyarmatra, s ott magát jelentősen megerősítette. Azonkívül Győr környékén egy 9–10 000 főből álló sereget állít fel Nugent, Horváth és Burich alatt”. A Kossuthnak írott jelentésben a Görgeinek szóló levélről a következőket olvashatjuk: „En ma ide érvén, azonnal küldöttünk futárt Görgeinek figyelmeztetvén ötet Losonc jelentekesére (sic!) és egyzersmind arra, hogy két órányira ide oly hatalmas zurdok van Húgyak (Húgyag)

mellett, hogy ezt kevés erővel meg lehetne tartani. Mit fog Görgei csinálni, nem tudom”.

40. *Zipser Keresztély András* naplója. 1848. nov. 14.–1850. jan. 7. In: *Jurkovich Emül*, Történeti tárczák. (Besztercebánya 1910) 99. és 101–102. Az Aulich hadosztály szalkai átkelését Görgei és az ő nyomán több munka január 24–25-re teszi. Egy *Görgey István* által közölt visszaemlékezés január 23–24-re datálja. I. m. (3) I. köt. 166–167. Ugyanezt a dátumot adja meg egy Tóth nevű hadnagy visszaemlékezése. Közli: *Gracza György*, Az 1848–1849-iki magyar szabadságharc története. (Bp. é. n.) III. köt. 382–383. Ez utóbbi a helyes dátum, mint ez *Zipser Keresztély András*, január 23–24-i bejegyzéseiből is kiderül. i. m. (40) 100–102.
41. A jelentés eredetije nem maradt fenn. Létezéséről az OHB iktatókönyvéből tudunk. OL H. 2. OHB-iratok. 4. köt. 1849: 1136. itatószám. Az üzenet tartalmára következtetni enged Kossuth január 28-i levele Szemeréhez. KLÖM XIV. 258–259.
42. *Zámbelly Lajos*, i. m. (3) 262–263. Zámbelly szerint Görgei eredeti terve az volt, hogy két hadoszlopa közül az északi Breznóbánya, a déli pedig Zólyom felé vonulva Miskolcnak tartana, és a Felső-Tiszánál egyesülne Klapka hadtestével. Zámbelly szerint e tervétől csak Luzsénszkyék azon rendeletére állt el, hogy azonnal vonuljon Kassa felé. Ez utóbbi állítás nem valószínű, mert Görgeinek a szélaknai és hodrusbányai vereségek után már nemigen volt más választása, mint az északi kerülőút, hacsak nem akarta a déli hadoszlopot Csorich, Windisch-Grätz és Schlik együttes támadásának kitenni.
43. Iktatókönyv. „843. Bisztricz, 25-ten Jan. 1849. Luzsénszky Paul. 28-ten Jan. Bericht hinsichtlich der gangbare Wege zwischen Bisztricz, Lipcse und Neusohl”. A bejegyzés fordításával kapcsolatban problémát jelent az, hogy Bisztricz és Neusohl egyaránt Besztercebánya német neve, Lipcse pedig lehet Zólyomlipcse is, Németlipcse is. Elképzelhető az is, hogy a bejegyzés írója összekeverte Zólyomot Besztercebányával (Altsohl i.. Neusohl). Ez esetben a jelentés vonatkozhatna Besztercebánya, Zólyomlipcse és Zólyom közötti járható utakra, ez azonban kevésbé valószínű, mert Görgei aznap már döntött a breznóbányai i.. rózsáhegyi útirány mellett. Valószínűbb tehát Beszterce- és Breznóbánya összekeverése (Bisztricz ill. Briesz), s emellett szól az is, hogy Luzsénszky következő jelentését már Breznóbányáról írta Görgeinek.
44. Iktatókönyv. „484. Briesz, 25-ten Jan. 849. Luzsénszky Pál. 28-ten Jan. Bericht in Betreff der Armee-Bagage und der verpflegung der Armee in Pohorella und Umgegend”. „484. Breznóbánya, 849. jan. 25. Luzsénszky Pál. Jan 28. Jelentés a hadsereg poggyászárról és a hadseregnek Pohorellán és környékén való ellátásáról.”
45. E jelentés eredetije szintén elveszett. Tartalmára ld. OL H. 2. OHB-iktatókönyvek. 4. köt. 1849: 1135. iktatószám.

46. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. 1849. január 31. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 1620. Részleteket közöl belőle *Steier Lajos*, i. m. (25) 47.
47. Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd – OHB. 1849. január 31. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 1649.
48. Az áron alul eladott kávé ügyében Kossuth február 20-án kért felvilágosítást Görgeitől. KLÖM XIV. 496–497. Danielisz János ezredes március 27-én Görgeihez intézett jelentése szerint az elárverezést az intendántúra tudtán kívül egy, a kereskedelmi ügyekhez keveset értő tiszt végezte, akit emiatt felelősségre is vontak. OL H. 2. Kossuth Polizei Akten. 745. szám.
49. Ezt megerősíti *Zámbelly Lajos*, i. m. (3) 367., de abban téved, hogy Görgei is ott lett volna. A tábornok január 21-én már Zsarnócán volt.
50. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. 1849. február 6. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 1786. Részben, meglehetősen pontatlanul közli: *Steier Lajos*, i. m. (25) 48–53.
51. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. 1849. február 6. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 1786.
52. Madách Pál – Madách Imre. 1849. február 9–11. és február 14. In: *Madách Imre* összes művei. S. a. r. *Halász Gábor*. (Bp. 1942) II. köt. 1104–1107.
53. Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd – Kossuth Lajos. 1849. február 10. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 1987.
54. KLÖM XIV. 212.
55. KLÖM XIV. 259.
56. *Barta István* szerk.: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. KLÖM XV. (Bp. 1955) 885. és *Irányi Dániel* – *Charles-Louis Chassin*, A magyar forradalom politikai története. Ford.: *Szoboszlai Margit*. Szerk.: *Spira György* (Bp. 1989) II. 119.
57. KLÖM XV. 890. Az iratok érkezésére ld. még a hátlapjukon lévő feljegyzéseket.
58. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. 1849. február 12. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 2192. Részben közli: KLÖM XIV. 477.
59. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. d. n. OL H. 2. OHB-iratok 1849: 2210.
60. Szemere Bertalan – Kossuth Lajos. 1849. február 16. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 4103., közli *Szemere Bertalan*, i. m. (37) 392.
61. KLÖM XIV. 265. és Mészáros Lázár – Görgei Artúr 1849. február 12. HIL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 13/320. Magyar fordításban közli: *Rohonyi Gábor*–*Nagy László*–*Tóth Gyula* szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. (Bp. 1955) 142–143. Dembiński kinevezésének hátterére ld. *Borus József*, Dembiński fővezérsége és a kápolnai csata. (Bp. 1975) 109–111. és 177–199.

62. Görgei február 14-i napiparancsát többek között közli *Görgey István* i. m. (3.) I. köt. 223.; *Gelich Rikhard*, i. m. (16) II. köt. 396. és *Borus József*, i. m. (61) 187.
63. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. 1849. február 15. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 3640. Közli: *Steier Lajos*, i. m. (25) 81–83.
64. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. 1849. február 15. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 3588. Részben közli: *Steier Lajos*, i. m. (25) 80.
65. Luzsénszky 1849. február 16-i jelentésének kivonatát ld. OL R. 123. Vörös Antalgyűjtemény. 4. cs. 301. sz.
66. KLÖM XIV. 477.
67. KLÖM XIV. 485.
68. KLÖM XIV. 487.
69. KLÖM XV. 891.
70. KLÖM XIV. 492.
71. KLÖM XIV. 495–497.
72. Erre ld. *Hermann Róbert*, Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849. januárjában. HK 1986. 2. szám. 323–326.
73. *Görgey Artúr*, Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Ford.: *Görgey István*. Szerk.: *Katona Tamás* (Bp. 1988) I. köt. 323. és KLÖM XIV. 118.
74. A Kossuth által is említett január 25-i jelentés előtt Görgei már három jelentést is küldött az OHB-nak. Ld. erre KLÖM XIV. 211.; Szemere Bertalan – Klapka György. 1849. január 29. OL H. 147. Vegyes iratok. 13. doboz. 402–403. f.; Szemere Bertalan – OHB. 1849. január 30. OL H. 2. OHB-iratok. 1849:3647. közli *Szemere Bertalan* i. m. (37) 361–362. A hadügyminisztériumhoz intézett január 25-i jelentést ld. OL P. 295. A Görgey-család levéltára. 40. cs. b / 30. fasc. 153. iktatószám. 40–41. f. Közli: *Görgey István* i. m. (3) I. köt. 169–170.
75. KLÖM XIV. 540. ld. még Luzsénszky 1849. április 22-i jelentését a debreceni térparancsnoksághoz. HIL 1848–1849. 23 / 141.
76. *Görgey István*, i. m. (3) I. köt. 236–239. és KLÖM XIV. 530–534.
77. Szemere Bertalan – Kossuth Lajos. 1849. február 23. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 2547. Közli: *Steier Lajos*, i. m. (25) 92–93. és *Szemere Bertalan*, i. m. (37) 394.
78. KLÖM XV. 891.
79. *Steier Lajos*, Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezeres visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról.

(Bp. 1924) 116–117. Az irat a Steier által közölt iktatószám alapján Szemere említett jelentése mellett volt található, de azóta elveszett.

80. KLÖM XIV. 540.
81. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. 1849. február 22. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 3313.
82. Luzsénszky Pál – Kossuth Lajos. 1849. március 1. OL H. 2. OHB-iratok. 1849: 3564.
83. *Madarász József*, i. m. (37) 222–225.

Regierungskommissare im Lager von Görgei

(Über die Tätigkeit von Pál Luzsénszky und Ferdinánd Ragályi als Regierungskommissare in der Zeit zwischen dem 13. Januar und dem 1. März des Jahres 1849)

Ende Dezember 1848 erlebte die ungarische Revolution kritische Tage. Infolge des Angriffes der k. u. k. Truppen war das Armeekorps des Generals Görgei gezwungen Transdanubien aufzugeben. Zugleich erlitt das in Transdanubien stationierende andere ungarische Korps eine schwere Niederlage bei Mór vom vordringenden Armeekorps von Jellačić Banus von Kroatien, noch bevor es sich mit Görgei's Korps hätte vereinigen können. Wegen der Niederlagen blieb keine Hoffnung mehr dafür, die vordringende k. u. k. Armee vor der Hauptstadt aufzuhalten. Deshalb entschloss sich der Landestag auf Vorschlag von Lajos Kossuth dazu, seinen Sitz nach Debrecen [Debrezin] zu verlegen. Der als Regierung funktionierende „Landesverteidigungsausschuss“ [Országos Honvédelmi Bizottmány] traf Verfügungen zur Evakuierung der Hauptstadt. Der Präsident des Ausschusses Lajos Kossuth erliess dem General Görgei einander widersprechende Befehle bezüglich der vor der Hauptstadt stattfindenden Schlacht. Diese Befehle wurden vom Kriegsrat – der sich am 2. Januar 1849 zusammensetzte – achtungsvoll beiseite gelegt, und der Entschluss gefasst, die Hauptstadt ohne Kampf aufzugeben. Das Korps von Görgei erhielt die Aufgabe, sich in die Richtung Vác [Waitzen] auf der Weg zu machen, um die Aufmerksamkeit des Feindes von der Linie der Teisz (Tisza) abzulenken, dann von dort aus in Richtung Nordwesten weiterziehend den Satz von Lipótvár, welche von den k. u. k. Truppen belagert wurde, zu versuchen. Der Oberlandeskommissar László Csány, der bis dahin beim Armeekorps war, blieb in der Hauptstadt und leitete die Forttransportierung verschiedener Kriegsvorräte.

Auf diese Art hörte die Kontrolle der politischen Führung über das im oberen Donauland stationierende Armeekorps von Görgei praktisch auf. Kossuth hatte schon einen Groll gegen Görgei wegen der Aufgebung von Transdanubien, aber nach der Aufgabe der Hauptstadt ohne Widerstand

verlor er völlig die Geduld. Deshalb forderte er zuerst in jähzornig gefassten Briefen eine Rechenschaft von ihm über die Kriegsaktionen der vergangenen Wochen; dann als in der zweiten Woche nach der Evakuierung der Hauptstadt noch immer keine Nachrichten über das Armeekorps des oberen Donaulandes in Debrecen bekannt wurden, entschloss er sich zur Ernennung neuerer Landeskommissare. Seine Wahl traf baron Pál Luzsénszky, den gewesenen Verpflegskommissar des oberdonauländischen Armeekorps und Ferdinánd Ragályi, Mitglied der radikalen Gruppe im ungarischen Parlament. Kossuth und László Madarász hatten zuerst die Absicht, beiden Regierungskommissaren weitläufige Bevollmächtigung zu erteilen, aber ihr definitives Beglaubigungsschreiben versah sie mit bedeutend geringerer Macht.

Beide Regierungskommissare kamen am 19. Januar 1849 in Losonc an, und hier erhielten sie die ersten Nachrichten von Görgei's Heer. Von dieser Zeit an berichteten sie Kossuth relativ regelmässig an jedem 4—5ten Tag über die Ereignisse. Zum ersten Male begegneten sie Görgei am 23. Januar, nach der verlorenen Schlacht bei Szélakna [Windschacht] und Hodrusbánya [Hodritsch]. Nach der Evakuierung der Bergstädte schlossen sie sich der Südkolonnie des oberdonauländischen Armeekorps' an, auf diese Weise wurden sie zu Augenzeugen des Sieges der Guyon-Division bei Igló [Iglau, Spišská nová ves]. Nach dem Durchbruch bei Branyiszko am 5. Februar fuhren sie zuerst nach Eperjes [Eperies, Prešov], dann nach Kassa [Kaschau, Kosice], wo sie dann bis zur Evakuierung der Stadt verweilten. Die Tätigkeit von Görgei beobachteten sie zur ganzen Zeit objektiv, obwohl anfangs ein wenig misstrauisch. Nachdem sie sich von der Zuverlässigkeit des Generals überzeugt hatten, teilten sie es auch Kossuth mit. Die ersten Berichte von ihnen kamen relativ langsam (in 5-7 Tagen) nach Debrecen, aber nach dem Durchbruch bei Branyiszko wurde diese Zeit bedeutend kürzer.

Nach der ankunft des oberdonauländischen Armeekorps' in Kassa blieb nur noch die Ankunft der aus dem Südland ausgezogenen Damjanich- und Vécsey-Divisionen in der Umgebung von Szolnok übrig, um die Zusammenziehung der ungarischen Hauptkräfte durch zuführen. Kossuth ernannte den Generalleutnant Henryk Dembiński, den gewesenen Oberbefehlshaber des polnischen Freiheitskrieges in den Jahren 1830/1831 zum Oberbefehlshaber der vor der Zusammenziehung stehenden Armee. Die ernennung von Dembiński brachte ungeheuer grosse Empörung im Kreis des Offiziersstandes des oberdonauländischen Armeekorps'. Sowohl Görgei, als auch Luzsénszky und Ragályi versuchten, die Unzufriedenheit zu stillen, aber mit wenig Erfolg. Luzsénszky's Berichte darüber beunruhigten Kossuth besonders.

Deshalb erklärte Kossuth für Luzsénszky die Notwendigkeit der Ernennung von Dembiński in einem langen Brief vom 23. Februar.

Über die weitere Tätigkeit von Luzsénszky und Ragályi wissen wir relativ wenig. Bei dem oberdonauländischen Armeekorps Bleibend erlebten sie die neuere Evakuierung der Stadt Kassa, die Kriegsoperationen vor der Schlacht bei Kápolna [Kapellendorf], dann die Schlacht bei Kápolna selbst. Luzsénszky sandte seinen letzten bekannten Bericht am 1. März, danach fuhr er wahrscheinlich nach Debrecen. Angeblich war er am 24. März Mitglied der Deputation, welche bei Kossuth Görgei's Ablösung und seine Stellung vor Kriegsgericht forderte. Über diese Rolle von Luzsénszky erfahren wir aber bloss aus den unzuverlässigen Memoiren von József Madarász Kenntnis, und weitere Quellen bestätigen nicht diese Behauptung. Von den beiden Regierungskommissaren war vermutlich Luzsénszky vom „festerer“ Charakter, die meisten Berichte stammten auch von ihm. Ihre Betätigung trug in nicht geringem Masse zur Versorgung des oberdonauländischen Armeekorps' bei. Sie brauchten ihre Bevollmächtigung politischen Charakters nicht anzuwenden. Sie konnten sich mit Görgei's Persönlichkeit nie befreunden, trotzdem – wie es aus den Berichten hervorkommt – zweifelten sie nicht an der Loyalität und politischen Ehrlichkeit des Generals. Der gleiche Prozess ging bei ihnen vor sich, der auch bei den meisten, nachher deputierten Reigerungskommissaren: das Misstrauen wurde in kurzer Zeit durch Vertrauen abgelöst.

Pálffy Lipót rajzai a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében

Pálffy-Daun Lipót gróf 1834-ben született és 1884-ben halt meg. Fél évszázadnyi élete a 19. század olyan ötven éve, melyet a magyar történelem több sorsfordulója jellemez. Ő maga nem elsősorban művészetének, műveinek esztétikai értéke révén érdemes a megemlékezésre, hanem mivel egész élete, eszményei, s ezek alkotásaiban való megtestesülése folytán jellegzetes alakja a múlt század kultúrtörténetének.

Gyermekkorát Stomfán, a családi birtokon töltötte. Az első, és egész életére döntő hatással bíró nevelője, későbbi barátja a század kiemelkedő történettudósa, a Magyar Mythológia szerzője, Ipolyi Arnold. Ipolyi és művei – elsősorban a Magyar Mythológia – nemcsak Pálffyra gyakoroltak nagy hatást, hanem egy sor festő használta föl, Tahn Mórtól Székely Bertalanig. Ipolyi 1846 júliusától szeptemberig volt udvari káplán Stomfán és nevelte az ifjú Pálffy grófokat. Ezután a közeli Zohoron volt plébános és akkor is kapcsolatban maradt a családdal és a gyerekekkel.¹

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc miatt a család elmenekül az ősi birtokról és Pálffyt szülei tudatosan, korábbi magyarbarát voltak ellensúlyozásaként a bécsújhelyi katonai akadémián taníttatják tovább, 1853-ig. Életrajzírója szerint azonban ő itt sem hagyott föl korábbi elveivel, titokban magyar történeti munkákat és Petőfit olvas, és ezért büntették.² Ettől kezdve válik Széchenyi István feltétel nélküli hívévé és odaadó rajongójává, amit csak erősít személyes kapcsolata vele. Döblingben többször is meglátogatta és beszélgetéseket folytattak. 1859-ben a villafrancai béke után kilép az osztrák hadseregből, de a következő évben már – túlfűtött vallásosságától vezéreltetve – a római hadseregben harcol a pápa védelmében.

1861-től Pesten jegyzőként részt vesz a főrendiház ülésein. A Schmerling-féle provizórium, az országgyűlés feloszlata és a megyei gyűlések betiltása után egyre többet foglalkozik sajtóságios békülési tervével,

melyet szándéka szerint a magyarság érdekében hozna létre a magyar főurak és Bécs között. A módja ennek az lett volna, hogy Bécsbe vezeti őket, Windischgrätz temetésére. Ipolyi így ír erről egy levelében: „... Ez időben politikai tervei és eszméi igen zavarosak és homályosak voltak... Márczius 7-én, hozzám intézett levele után nem sokkal, Windischgrätz tábornagy halála után, Bécsből Pestre jövén a casinóban, politikai vita közben tört ki rajta a catastropha.”³ Azaz terve heves ellenzésre talált, hazavezették, s ezután tizennégy hónapon át Döblingben gyógykezelték. Lassú gyógyulása után Stomfán él visszavonultan. A politikai közéleti szereplésben csalódva, ekkor kezd el komolyan rajzolásal foglalkozni, remélve, hogy e műfajban több sikerrel valósíthatja meg eszméit. 1868-ban öccsével, Vilmostal Párizsba megy, ahol a kor híres francia grafikusa, Gustave Doré meghívja műtermébe. Hazafelé jövet 1869-ben Münchenben Pilotynál tanul egy ideig, majd Erdélyben folytat, ahogy ő kifejezte „tájéképi és népismereti tanulmányokat”. Elkezd rajzolni, sőt olajképeket is készít rendszeresen. Életrajzírója többet is megemlít.⁴ Az első igazi siker azonban a Vörösmarty álma című allegorikus tollrajza 1868-ban. Ezzel már a kritika is foglalkozik és egész Pesten ismertté válik neve, mint művészé.

1868-tól ismét katonáskodik, ezúttal Kolozsvárott. Sokat foglalkozik a „szokások, viseletek, fegyverzet, jelmeztan” történetével, s a források szerint olyan jártasságra tesz szert, hogy sokan fordulnak hozzá tanácsért. 1879-ben a Népszínház fölkéri, hogy Erkel Elek és Lukácsy Sándor Székely Katalin című operájához korhű jelmezeket rajzoljon. Híressé és sikeressé válik, mindenki erről beszél, nagy tetszést arat. Két évvel később folytatja jelmeztervezői munkáját; a „Kunok”, és az „István király” című dalművekhez dolgozik, majd kiadja a Bánk bán albumot. Ezek a jelmezek nemcsak ruhatervek, hanem élőképszerű jelenetekben mutatják be a darabok egyes képeit, gondosan ügyelve a szereplők mozgására, a háttérre és minden részlet korhűségére.

Balatonfüreden tervezte utolsó nagy művét, művelődéstörténetünket szándékozta illusztrálni századról századra, a magyarok bevándorlásától kezdve „máig, a fejlődés tetőpontjáig”. Az ezredéves ünnepekre az albumlapokat élőképekben tervezte előadatni, a századoknak megfelelő zenekísérettel. A témái a következők lettek volna:

1. Őseink bevándorlása
2. A keresztyén hit felvétele
3. Szent István Pannonhalmán
4. A kunok letelepítése IV. László alatt

5. A boszorkányégetés betiltása Kálmán király alatt
6. IV. Béla a tatárjárás után
7. Nagy Lajos Visegrádon
8. A belgrádi (nándorfehérvári) ütközet előtt
9. Mátyás király menyegzője
10. Tinódi Sebestyén Nádasdi Tamás udvarában
11. Zrínyi a költő
12. Rákóczi Ferenc Sárospatakon
13. Huszártoborzás a hétéves háborúra
14. A pesti árvíz
15. Hazánk újjászületése.

A század folyamán sok hasonló tervet ismerünk, Mednyánszky Alajos tervétől, egészen Székely Halászbástya karonjai tervéig.⁵ Pálffy sorozatának kivitelezését nemcsak halála, hanem azok eltűzottsága is akadályozhatta.

Meglehetősen későn, 1881-ben megnősül, és 1882-től Pesten telepszik le, tevékenyen részt vesz a társadalmi és művészeti élet eseményeiben. De a következő évben már gyógykezelésekre kénytelen járni, és 1884-ben egy ilyen útról hazatérően hal meg.

Életrajzát érdemes viszonylag részletesen ismertetni, mivel élete eseményei és művei szoros összefüggésben vannak; a kettő ismeretében alakulhat ki kép munkásságáról.

A Történelmi Képcsarnok gyűjteménye tizenegy művet őriz Pálffy Lipóttól. Ezek kivétel nélkül tollrajzok, többségük vízfestéssel színezve.⁶ Témájukat tekintve hat közülük történelmi jelenet, három allegorikus ábrázolás, egy tájkép és egy irodalmi művek illusztrációja. Közös vonásuk, hogy mindegyikük a nemzeti történelem egy-egy fontos eseményével kapcsolatos, vagyis végső soron mindegyik a 19. század legmagasabbrendűnek tartott műfajába sorolható, azaz történelemábrázolás.

E kifejezés – a történelemábrázolás – alkalmazása ez esetben annál is inkább indokolt, mivel ezek a grafikák az akadémiai történelmi festészet hagyományos témái és ikonográfiai típusai mellett a történelmi tájkép, a történelmi allegória, vagy a magyar történelem kiemelkedő eseményeivel foglalkozó irodalmi művek illusztrációiként ugyanazt az eszmei tartalmat szándékoznak kifejezni.

A történelemábrázolás – festészet és grafika – 1848–49 után is alkalmas volt a nemzeti törekvések, a társadalmi haladás, a függetlenség igényének nyílt, vagy burkolt, allegorikus kifejezésére. Ez, a kiegyezésig lényegében

törtetlen fejlődés 1867 után megakadt a társadalmi viszonyok megváltozása következtében, s a művek ekkor már más tartalmakat fejeztek ki, más módon. A nemzeti függetlenségre, a nemzeti dicsőségre, vagy tragikus sorsfordulókra való célzások, azok bemutatása, és a kortárs politikai eseményekkel való összefüggésük érzetése már nem lehetett feladat. A korábbi témák és ikonográfiai típusok ekkor már egyre inkább a hatalom dicsőítését, propagandisztikus célokat szolgáltak, mint az a korábbi korok történelemábrázolásainál általános volt. A nemzeti, sőt már a népi kultúrához forrásként forduló törekvések pedig a századforduló szimbolista-szeccsessziós művészetében éltek tovább.

Pálffy Képcsarnok-beli rajzai mind a kiegyezés után keletkeztek, az egy Vöröskővárt ábrázoló tájkép kivételével. Ennek ellenére témájukban teljesen a '67 előtti korszakhoz kapcsolódnak, s ugyanez mondható el az ikonográfiai típusokról, a kompozícióról. Mátyás király cselekedetei, Mohács, vagy Árpád-házi uralkodóinkkal kapcsolatos események a történelmi festészet és grafika kedvelt és gyakran ábrázolt témái voltak a kiegyezés előtti időszakban, de irodalmi párhuzamaikat is ismerjük.⁷ Pálffy ezeket a rajzait magyarázza, értelmezi is, keretként fölíratokat alkalmaz, melyekben a témát bővebben leírja. A Vörösmarty álmahoz hosszú magyarázatot adott ki, „A magyar történelem szimbolikus épületé”-hez pedig magyarázó kötetet írt. A Tol-dy-féle Magyar költők című kézikönyvben megjelent illusztrációkkal összehasonlítva a többi rajzot, azok ugyanúgy illusztrációk, történetet mesélnek el, „olvashatók”. Ezt a jellegzetességet a történelmi festészetben, grafikában sokat bírálták a kortárs és későbbi kritikák, irodalmiasnak nevezve azokat. Az ábrázolás szoros összefüggése irodalmi művekkel azonban jóval korábbi jelenség: a nazarénusok, a korai romantika műveire jellemző. Ekkor jelennek meg irodalmi témák festészeti, vagy grafikai sorozatokban nagy számban, de a hazai anyagban is számos – ugyan későbbi – példát találhatunk erre.⁸

Pálffy műveinek irodalmiassága nem egy-egy irodalmi mű ihlető erejéből fakad, hanem a szöveg és a rajz egyaránt eszméinek hirdetésére szolgál. Ezért tűnnek gyakran erőltetettnek a kompozíciók, bonyolultnak és áttekinthetetlennek az ábrázolások. Művészi képzettsége pedig nem volt olyan szintű, hogy átsegítette volna ezeken a problémákon.

Az egyik legkorábbi és talán legutolsó művével kezdjük a rajzok elemzését. Az oka ennek az, hogy mindkettő eltér stílusban a művek átlagától. A Vöröskő vára műfaját tekintve szokatlan Pálffy oeuvre-jében, a Bélydy Pál menekülése című vázlat pedig történelmi eseményábrázolásainak sorától eltérő törekvéseket mutat.

A Vöröskővár részletét ábrázoló ceruzarajz 1845-ben keletkezett, Pálffy akkor tizenegy éves volt.⁹ Az aláírás, nevének becézett formájával – „Bibersburg. Poldika Palfffy 1845” – is gyermek szerzőre utal. A beállítás, a részletek gondos visszaadására való törekvés iskolai rajzlecke-szerű, a tárgyválasztásban azonban már a későbbi művész eszmei törekvései mutatkoznak meg. Várak, középkori épületek bemutatása kedvelt volt a 19. század közepének, második felének tájképfestészetében, grafikájában. A tájkép ily módon nem csupán tájábrázolás volt, hanem az épületnek a nemzeti történelemmel való összefüggései mögöttes tartalmakat sugalltak. Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy ez a vár bejáratát, néhány kőkeretes ablakot, jellegzetes kéményt, és egy fákkal körülvett kis fészert ábrázoló rajz a történelmi tájképek jellegzetes példája lenne. Arra példa csupán, hogy az ilyen jellegű ábrázolások – Barabás, Molnár, Libay, Kiss Bálint, vagy Kozina művei – olyan nagy hatású típust teremtettek, mely számos követőre talált, többek között a még gyermek Pálffy személyében.

A Bélydy Pál menekülése Törökországba című tollrajz csak vázlat.¹⁰ 1884-ben kezdett a történettel foglalkozni Pálffy, több tervet is készített, de a végleges kivitelezésben halála megakadályozta. A Székely Művelődési Egylet javára kiadandó albumlap lett volna, jótékony célra fölajánlva, a Székely árvaház javára, mint ezt a fölírata is elárulja.

A vázlat inkább a kompozíció tekintetében sejteti a végleges megoldást, a részletek kevésbé kidolgozottak. Nem tudni, vajon a rajz vázlat volta-e az oka, de itt hiányzik a túlsúfoltság és részletező aprólékosság. Nagy fák törzsei között, tábortűz maradványai körül ülnek, illetve állnak a vitézek. Egyikük karjában fát hoz a tűzrakáshoz. Mellette beszélgető csoport, jobbra botra (vagy kardra) támaszkodó álló alak. Háttal a szemlélőnek fekszik az előtérben egy férfi, a bal sarokban kardjára támaszkodva sisakos vitéz ül egy fatörzsön. Balról a háttérben fegyveres lovasok közelednek. Az emberek két főalak köré csoportosulnak félkörben. A jelenet háttérben hegyek ormai látványának és a félhold fénye világít az éjszakában. Szokatlan Pálffy műveinek sorában ez a viszonylag kevés alakot megmozgató kompozíció, a főszereplő(k) középpontba helyezése, a nyugodt, szimmetrikus elrendezés. A komponálásmód éppen e késői műnél mutat rokon vonásokat az 1848–67 közötti időszak nagy történelmi festményeivel, Than, Lotz, sőt Székely műveivel.

Az allegória műfaja a 19. században nem tartozott a legkedveltebbek közé. A látvány folytonosságának igénye nem volt megvalósítható ebben a műfajban, így azután inkább a grafika és a szobrászat területén keletkeztek allegorikus művek. A grafikában elsősorban az alkalmi és ideológikus

célja miatt volt használatos. Ilyenek voltak az emléklapok, de a hatvanas években gyakoribbá váltak azok az allegórikus ábrázolások, amelyeknek tárgya látomás volt. E típusba tartozik Pálffy két darabja, a Vörösmarty álma és a Petőfi ébredése. Nem véletlen a keletkezési idejük sem, a két téma módot adott Pálffynak a kiegyezés időpontjában hazafiúi eszméi kifejezésére. A látomás-típus lehetővé tette az allegórikus téma természetű jelenetként való bemutatását, s egyidejűleg a kompozíció is lazábbá vált; Pálffy mindkét rajzán megfigyelhető ez, de a laza kompozíció nála olyan áttekinthetetlen szerkezetet eredményez, hogy az allegória magyarázat nélkül szinte érthetetlen.¹¹

A Vörösmarty álma című rajzot Pálffy lefényképezette és az aradi Vértanú-emlékmű javára előfizetést nyitott rá.¹² A nyomtatott füzetben, mely az előfizetők névsorát tartalmazta, maga Pálffy írja le záradékknak a kép magyarázatát: „A »Szózatban« felhívja Vörösmarty a »Magyart«, hogy a sors áldásai vagy csapásai közepette hazájának rendületlenül híve legyen. A költő tölgyfa alatt nyugszik s álmában megjelen előtte a költemény eszméje. Előtte állnak az elmúlt korszakok hősei, kiknek nevei fényesen ragyognak történetünk lapjain, kik példái a jövőendő harcokban is hősiességre buzdítják a magyart.”¹³ A Gellérthegy ormai felett Árpád és honfoglaló harcosai, Hunyadi János, László és Mátyás király, őket veszi körül Kinizsi Pál, Szilágyi Mihály, Kapisztrán János, Szalkán, a mohácsi vértanú, a győri Pálffy Miklós, Bethlen Gábor, Keglevich Péter és Zrínyi. Középen a hős egri lányok – ahogy Pálffy megnevezi őket – a harmadik csoport pedig a szabadságért küzdő elesett hősök közül áll, Rákóczi Ferenctől a legújabb korig. (Köztük vannak Széchenyi, Batthyány Lajos, Petőfi, Damjanich, az aradi vértanúk.) „A fán a szabadság zászlója, fegyverek között Magyarország címere a nemzeti géniusszal, a hold-sugár fényében Budapest városa a Lánchíddal. Az előtérben csárda mellett vigadó falusi nép, mely „annyi balszerencse közt. . . még él s vigad e hazán”. A kocsmáros, oldalán bölcsőt ringató feleségével alamizsnát nyújt a bújdosás közt tönkre jutott honvéd aggastyánnak.”¹⁴

A kompozíción belül több helyen is szövegrészleteket helyezett el Pálffy a Szózatból. A rajz kevesebb, mint a költemény illusztrációja, mivel a kiválasztott jelenetek és a közhelyszerű szimbólumok nem képesek a Vörösmarty által megfogalmazott gondolatsort allegórikus egységben kifejezni.

A Petőfi ébredése (1. kép) a „Petőfi halála” ábrázolástípusba sorolható, melyből sokat ismerünk, különösen ezidőből.¹⁵ Míg a legtöbbször tragikus vagy elégikus hangvételű, addig Pálffy rajza optimizmust sugall. A rajz baloldalán láthatjuk a segesvári csataterén elesett költő újból életre kelő alakját. A Duna túlszéljén olyan attribútumokat halmoz föl, melyek mind a hala-

dás, a nemzeti nagyság képzetének megtestesítői: a Nemzeti Múzeum épülete mellette Hungária pajzsrá támaszkodó alakja – a pajzson „Munka, ipar hitel, jólét”, lent pedig a „Talpra magyar” felirattal. Az előtérben Széchenyi Gasser-féle mellszobrát nemzeti viseletbe öltözött hírességek – költők, festők, szobrászok, zenészek – veszik körül, a szénásszekér parasztokkal, valamint az ágyú katonákkal két olyan jelenet, mely a közelmúlt eseményeire céloz. A háttérben Budapest körvonalai bontakoznak ki, s a hegyek mögül a felhőkön át óriási napkorong bukkan ki, sugarai megvilágítják a jelenetfűzért. A kompozíció különálló kis jelenetrészletekből tevődik össze, ezeket semmi sem fűzi egybe. A rajz úgy olvasható, mint a festő eszméinek illusztrációja, de nem képes egy elvont eszmét hirdető allegóriaként hatni.

1866-ban keletkezett A Magyar történelem szimbolikus épülete című kompozíció, valamivel korábban, mint a két allegorikus rajz.¹⁶ Keleti Gusztáv így ír róla az 1866. évi Képzőművészeti Társulati kiállításról írott kritikájában: „A vendégművek sorát egy igen sajtóságos és komplikált mű rekeszti be: A magyar nemzet történeti képlete ifj: gr. Pálffy Lipóttól, a képzőművészeti társulat legújabb alapító tagjától. Az utóbbi tettét nagyobb érdemül rójjuk föl, mint az előbbi. Háláljuk meg őszinteséggel, s mondjuk ki, hogy az ilyenmű tollrajz nem egyéb szellemdús játéknál, melyben több a játék, mint a szellem. Az ifjú gróftól többet, komolyabbat várunk – habár más irányban. Az alkalom – úgy hisszük – nem fog hiányozni.”¹⁷ Bár Keleti „szellemdús játék”-nak tartja a rajzot, maga Pálffy nagyon is komoly szándéktól vezéreltetve készítette el. Mondanivalójának megvalósítása olyan bonyolult és sokrétű, hogy szükségesnek tartotta önálló kötetben kiadni a mű magyarázatát.¹⁸ E szöveg nélkül valóban nehéz eligazodni a kompozíción.

A tájképben elhelyezett, fantasztikus, gótizáló, díszlet-szerű építmény-együttesben rendezte el a művész az egyes jeleneteket, s a tájháttérnek is különböző tárgyakhoz kapcsolódó szerepe van. Az építmény faláin, tornyocskáin, fülkéiben történelmünk kiemelkedő alakjainak szobrai állnak. A párkányokon és oromzati díszeken az uralkodók nevei, pajzsokra írva, alattuk uralkodásuk évszámai, nevezetes csatáik dátumai. Az épület maga szigorúan szimmetrikus, az egyes részeket lépcsősorok, erkélyek és folyosók kötik össze. Lent a mellvédre vésvé a nagy magyar költők nevei; alattuk idézet a Szózatból, mintegy a mű mondanivalójának összefoglalásaként. A mellvédtől lépcsősor vezet az épület belseje felé, középen Széchenyi Gasser-féle mellszobrával. Fölötte Rákóczi tekint ki a bécsújrhelyi börtön ablakán. Kétoldalt két kapu, felvonóhíddal; bal szélén Zrínyi kirohanását láthatjuk, jobboldalt Buda visszafoglalásának küzdelmeit. Az emeleti középső loggiáról a

korabeli Budára és Pestre nyílik kilátás, a Dunán átívelő Lánchíddal. A baloldali nyitott oszlopos loggián Nagy Lajost és visegrádi udvarát, a jobb oldalin Mátyás királyt, Kinizsit és vitézeitek Nándorfehérvár látképevel pillantathatjuk meg. A következő szint középső részén Bánffy érsek sújtja átkával az oltárnál II. Lászlót. Egész fönt balra Géza fejedelem keresztelése, gótikus templomterben, jobbra pedig hasonló teremben az Aranybulla átadása.

Pálffy mindenhez fűz magyarázatot és indoklást a magyarázó szövegben. „Ezeréves történetünk általános festésénél vezéreszméül azon véres és folytonos harcokat kellene vennem, melyek a bevándorlástól kezdve, . . . egész a jelenkorig, mint veres fonál húzódnak keresztül. E harcok és küzdelmek indoka nagyrészt az alkotmány és a nemzeti szabadság. . .” – írja bevezetőjében. Ezután az egyes századok „szellemét írja le, kezdve a 19. századtól, jelenkorától, visszamenve egészen a „bevándorlási korig”, a 9. század végén. Az elemzések után a képek értelmezése következik; a szöveget olykor jegyzetekkel látta el, munkájához tudományos forrásokban is tájékozódott. A magyarázat második része a hazai építészet fejlődéséről szól, a harmadik pedig „honunk fegyverzetéről”. Mindkét utóbbinál hoz fel példákat a rajzból minden stílusra.¹⁹

A rajz formai megoldása – az épülegegyüttesen belül megjelenített történelmi jelenetsor – régi hagyományokhoz nyúlik vissza, melyek legkorábbija Dürer Miksa császár számára készített „Ehrenpforte”-ja.²⁰ De megtalálhatjuk típusát a Pálffyval sok tekintetben rokon eszmeiségű nazarénusok, német romantikusok műveinél is.²¹

A tárgyalt rajzok közül öt olyat találhatunk, melyek többnyire sokszereplős, mozgalmas jelenetek, a történelmi festészet hagyományos témaköréből és megoldásaival.

A legkorábbi – mind a mű keletkezését, mind pedig az ábrázolt esemény idejét tekintve – a III. Béla fogadja a keresztshadakat című akvarellal színezett tollrajz.²² Ez a téma – kivételesen – nem tartozik a 19. század közepe, második fele történelemábrázolásainak kedvelt típusai közé. Pálffy választása azért eshetett rá, mert olyan eseményt mutat be, amikor nemzet és uralkodója hatalma teljében, dicsőségesen mutatkozott meg, Buda vára kiemelkedő fontosságú, mai kifejezéssel élve nemzetközi politikai esemény színhelye lett. A két uralkodó – III. Béla és Barbarossa Frigyes német császár – találkozására, bármilyen furcsának is tűnhet, de lényegében egy nagyon régóta és gyakran alkalmazott ikonográfiai típust másol: a Vizitációt, Mária és Erzsébet találkozását. A találkozás jelenete itt kibővül az építészeti környezet, valamint a kiséretek részletes ábrázolásával. A jelenet háttere a

hegyoldalon emelkedő, soktornyos, bástyás, zászlókkal földíszített fantasztikus várépítmény. Ha a kapu fölötti címerpajzson nem olvashatnánk a „Buda-vár” fölíratot, akár valamilyen egzotikus helyszínek is vélhetnénk a leginkább a bizánci stílusjegyeket magán viselő, eklektikus kulisszát. A váron belül például központi kupolás, centrális templom emelkedik. A bal felső sarokból vezet lefelé egy díslépcső oszlopsorral, fegyverekkel, pajzsokkal és virágfüzérékkel feldíszítve. A lépcső tetején áll az udvari nép. Udvarhölgye kíséretében jön lefelé a királyné, fején fátyollal. A lépcső aljában a koronás, szakállas, díszöltözete viselő III. Béla és a hasonlóképpen az ünnepélyes alkalomhoz illően öltözött Barbarossa Frigyes kitárt karokkal üdvözik egymást. Az előtérben baloldalt magyar vitézek, jobbról pedig a német császár kísérete látható, tarka, színpompás ruhákban, mögöttük a hegyoldalon a keresztelovagok sátortáborra. A s ínek élénkek, a rajz – mint az Pálffynál legtöbbször megfigyelhető – aprólékos, minden részletre kiterjedően pontos, a figurák egy típust képviselnek, sematikusak.

A magyar történelmi festészetben csaknem az egész 19. század folyamán a legkedveltebb témák közé tartoznak a Hunyadiakkal kapcsolatos események, ezen belül Mátyás király cselekedetei. Ő a főszereplője Pálffy két rajzának: az egyik legmonumentálisabb műve Mátyás Bécsbe való bevonulását mutatja be.²³ (2. kép) Nem sokkal korábban született egy hasonlóan nagyszabású ábrázolása a diadalmas Hunyadiaknak, illetve Mátyásnak: Vahot Imre–Vízkelety Béla négy képből álló sorozata, a „Magyar Történelmi Képcsarnok”, melynek első darabja a Hunyadi-ház diadalünnepe címet viseli.²⁴ Bár a téma nem teljesen azonos, a kompozíció sok rokon vonást mutat Pálffy képével, mindkettő a hős bevonulását ábrázoló, igen gyakori képtípushoz tartozik. Vahot Képcsarnokának második darabja, a „Mátyás az igazságos”; a szerző szerint „a magyar nemzet legdicsebb korszakát” állítja elének az allegóriában. Ez volt Pálffy célja is a bécsi bevonulás témával választásával: a legnagyobb magyar uralkodó hódítása csúcspontján, a nemzeti történelem egyik legdicsebb pillanatában jelenik meg előttünk. A középkori Bécs teljesen képzeletbeli, soktornyos, bástyás, lőrésekkel, csúcsíves ablakokkal teleszűfolt épületei között vezet az út a városkaputól, melynek fölírata az esemény időpontját jelzi: „WIEN 1485.” A házak ablakaiból pompás keleti szőnyegek vannak kiterítve, ezekre támaszkodnak a színjátékot élvező nézők: bábázkodó, integető nők, férfiak és gyermekek. Jobbszáron nagykapujú ház előtt emelvény, fölötte az erkélyről letekintő emberek. Az emelvényen páncélos vitézek állnak és egy szakállas, tollas süvegű, díszöltözöttek alak zsákokkal megrakott szekéren áll, ahonnan kenyeret és liszteszsákokat hordanak le a

répnek. Máshol bort töltenek óriási hordókból. A kép mértani középpontjában tűnik föl lovon Mátyás király és kísérete, szinte alig észrevehetően az őket ünneplő tömeg sűrűjében.

Az akvarellel színezett tollrajz élénk, de harmonikus színvilágával, a középkori épületek díszleteivel az emberek díszes ruháival a korai romantika, a nazarénusok, illetve az angol preraffaeliták ismert műveinek megoldásaival rokon.²⁵ Itt is kiderül, hogy Pálffynak mennyire gyengéje az emberábrázolás: a női és férfi figurák egyaránt egy idealizált típust követnek, alakjuk kosztümrajz, nem pedig hús-vér emberek ábrázolása.

A másik, Mátyás királlyal foglalkozó rajz témája Pálffy felirata szerint a következő: „Hunyadi Hollós Mátyás király a hősie Syriai vitézt Baumkirchner András Zalonoki (Schlaining) úrrá emeli A.D. 1465.” A rajz színezetlen.²⁶ A jelenet díszes gótizáló teremben játszódik, az ablakokat az egyes társországok, városok, püspökségek, családok címerei díszítik. A falakon trófeaösszeállítások Hunyadi János idejéből, „Rigómező” és „Belgrád” felirattal. A háttér hatalmas mérműves ablaka uralja a kompozíciót. Az építészeti részletek Pálffy szinte mindegyik művén főszerepet játszanak. Az előtérben baloldalt áll a baldachinos trónus, lépcsőin közeledik a király az előtte meghajló páncélos vitézhez. Apród hozza az adománylevelet. A nézők körben álló páncélos vitézek. A trónus fölött is címer látható, oldalán Madonnakép. A kompozíció két kiemelt pontja a fiatal király és Baumkirchner András alakja. Ez a téma – jóllehet nem tartozott a század gyakori és kedvelt ábrázolásai közé – de a felhasznált ikonográfiai típus J. P. N. Geiger litográfiasorozata nyomán elterjedt.²⁷ A rajz kompozíciós párhuzamai, előképei két Geiger képnél is megtalálhatók.²⁸

A „Nagy Lajos a nápolyi hadjáratra készül” (3. kép) című darabnak a tulajdonképeni címe a szerző hosszú felirata szerint nem más, mint magának az eseménynek a leírása: „Nagy Lajos visegrádi várában tervezi a Nápolyi hadjáratot. Látványként lebeg előtte András öccse legyilkoltatása Aversában Johanna királyné által, 1345^{ben}.”²⁹ Az alaptéma közkedvelt, ha nem is pontosan ily módon megvalósítva: a személyes bosszú összekapcsolódása országos jelentőségű ügygel. Ennek korábbi példái Madarász Viktor és Orlai Petrich Soma Zách Feliciánja.³⁰ A rajz kompozíciója is sok tekintetben másolja Madarász híres képét. A gótikus teremben, az asztal mellett álló király alakja ugyanígy a bosszú elhatározásának pillanatát, az elszántságot és erőt jelképezi, mint Zách Feliciáné. Míg azonban Madarász ezt képes volt kizárólag a figura arckifejezésével, gesztusaival kifejezni, addig Pálffy megszokott sematikus férfialakja erre nem megfelelő; ezért kénytelen a művész a falon kivetülő láto-

másként naturalisztikusan megjeleníteni a gyilkosságot. A környezet részletes bemutatása ismét fontosabb, mint az ember- és jellemábrázolás: a terem padlózata, a fal díszítései, a gótikus ablak mérművei, sőt a szék, vagy a lámpás – mint aprólékos hűséggel bemutatott részletek. Az útiláda, tetején könyvekkel és irattekerccsel, mellette a király kardjával szimbolikus jelentőségű, a következő történetre céloz.

Az utolsó darab a tárgyalt történelmi eseményábrázolások közül a Mária királynőnek hírül viszik a mohácsi csatavesztést.³¹ (4. kép) Ennek a színezetlen tollrajznak is a művész által leírt körülményes címe van: „A mohácsi csatából visszatérő Zetritzi Ulrik királyi lovászmester, A budai vár nagy termében Mária királynénak s' környezetének jelenti II. Lajos király gyászos végét a Cselye patakban. 1526^{ban}.” A mohácsi csata egyike volt a leggyakrabban ábrázolt történelmi eseményeknek. Több vele kapcsolatos jelenetet is bemutatnak: magát a csatát, az elesett hősök temetését, a király holttestének megtalálását; és ide tartozik Dobozi Mihály és hitvese története is.³² Nem véletlen ez, hiszen 1848–49 után a szabadságharc leverésének egyértelmű szimbólumává vált. Az irodalomban éppúgy kedvelt volt a téma, mint a képzőművészetekben, s bár már 1848 előtt is foglalkoztak vele költemények³³, Petőfi 1848 nyarán már párhuzamot von versében a szabadságharc esetleges bukása és Mohács között.³⁴ A festészeti és grafikai ábrázolások közül legismertebbek Székely Bertalan Mohácsi vész-e, Than Mór Mohácsi csatája, vagy Grimm Rezső grafikája, Kovács Mihály és Orlai képein kívül, jól ismert Székely egyik főműve, a II. Lajos holttestének feltalálása, vagy ugyanez Orlaitól. E művek közül többnek ismertek az irodalmi ihletői is.³⁵ Sajátosságos, hogy Pálffy az itt említett típusok közül egyiket sem választotta, az általa bemutatott jelenet nélkülöz minden tragikus felhangot; ha nem ismernénk a leírást és címet, akár ünnepélyes udvari jelenetnek is vélhetnénk. A helyszín nem a csatater, hanem – mint azt Pálffy leírásában hangsúlyozza – a budai vár nagyterme. Ezt – szokásához híven – a legapróbb részletekig aggályos pontossággal jeleníti meg: gótikus boltozatú, óriási mérműves ablakokkal megvilágított termet látunk. Szemben középen a csücsves, címerekkel díszített bejárati ajtó, melyen át kifelé oszlopos térbe tekinthetünk. Oldalt a falakon szintén címerek, pajzsokkal és kardokkal. Az ablakok közötti falmezőkön jobboldalt még a képek témái is kivehetőek: Szt. György és a sárkány az egyikken és egy imádkozó szent a másikon. A kőpadló geometrikus mintázatú. Baloldalt trónusán ülve hallgatja a királyné a hírhozót. Haja fonatokba fonva, rajta pártás fejdísz, öltözete mintás brokátruha. Előtte, a bejárati ajtó vonalában áll a lovászmester, Zetritzi Ulrik páncélingben, kezén vas-

kesztyűkkel. A királynét az udvari nép veszi körül – udvarhölgyek, főurak, apródok. Jobboldalt, a hírhozó alakja mögött magyar és német vitézek, egyházi emberek. Az ajtón túl még a hallgatkozó őrség néhány tagja is fölűnik. Pálffy is ismerte föltehetőleg Péterfalvy Szathmáry Károly történelmi regényeit. Ezek közül a Sirály-ban (1854) tűnik föl Zettritz (Czetritz), a morva alakja, aki Perényinének segíti a holtakat eltemetni a csatatéren, és az egyik megtalálója a király holttestének. Szerepe itt is tragikus lenne, hiszen egyszerre hozza híret a király és a nemzet tragédiájának, ebből azonban nem sok vehető észre a képen. A reprezentatív, dekoratív udvari jelenetnek, amit láthatunk semmi köze sincsen a mohácsi tragédiával kapcsolatos eseményeket megörökítő festmények és rajzok kivétel nélkül tragikus hangvételéhez és az ennek megfelelő kompozíciós és ikonográfiai megoldásokhoz. Ennek oka elsősorban a rajz keletkezési ideje lehet: 1878-ban már nem lehetett Mohács-témát nemzeti tragédiaként bemutatni, s akkor már nem is lehetett ez a cél; a kiegyezés utáni politikai légkör az ilyen témáknak már nem kedvezett. Pálffy műve mind témájában, mind megvalósításában idejétmúlt kezdeményezés.

Egyedi vállalkozás az a rajz, mely bár egy mű, mégis történelmi jelenetek és tájak, valamint portrék együttese, melyek illusztrációk a Toldy Ferenc Magyar költők című kézikönyvében megjelent fontosabb versekhez (5. kép). Gótikus építményben helyezte el Pálffy az egyes darabokat: főt címerek találhatóak a keretben, négy darab csúcsíves formában három-három jelenetben komponálta meg az illusztrációkat. A keretet körben virágornamentika tölti ki, ebben helyezte el az egyes költők arcképeit.³⁶ Az első hármastól elindulva a témák a következők. Az első a „Szondi eleste Drégei várában” fölíratot viseli. Csatajelenet; egy vár előtt küzd a szerecsen harcosal a lovag. Ezt követi „Zrínyi halála”, vagyis a kirohanás Sziget várából. Legalul Kisfaludy „Csobáncz”-ának romantikus jelenete: a hold által megvilágított éjszakai tájban a vár nyitott kapujában fekszik a felravatalozott leány, az ifjú a lépcsőkön halad lefelé.

A második hármast első darabja, a „Vajda-Hunyadon” című, a vár képe tűnik föl rajta, előtte bevonuló emberek. A következő „Mohács” – inkább melankolikus, mint tragikus: vitéz busong egy fa tövében, éjszaka, holdfénynél. Az égen keselyűk szállnak. „Szilágyi és Hajmási” jelenetén az erdő közepén vívó két páncélos lovagot díszes öltözékű nőalak igyekszik szétválasztani.

A harmadik csúcsíves mezőben legföül a „Konth” illusztráció: a vár előtt a keresztet magához szorító szakállas lovagot a hóhér kardjával kivégzi.

„A megfagyott gyermek” érzelmes rajzán az éjjeli temető kertben a hold fényénél a sírra ráborulva láthatjuk az anyát, míg a háttérben komoran sötétlenek a fák és a templom épülete. „Az Alföld” illusztrációjánál minden kifejező kellék megtalálható: a háttérben gémeskút és szalmakazal, pipázó pásztor áll fokosával, mellette kutyája.

Az utolsó triót „Szibinyáni Jank” jelenete vezeti be. Erdőben találkozik a vitéz a lovon közeledő díszes ruházatú nemesúrral, a lábainál összekötözött farkast tartva, süvegét tiszteletteljesen levéve. „Szolimán halála”-nál a kopasz szultánt halálos ágyán fekvé láthatjuk, mellette két turbános alak, a jobboldali koponyára támaszkodik, mellette homokóra. A háttérrel csillagokkal díszített függöny borítja. Az utolsó rajz („Előre”): haldokló, földre roskadó honvéd mutat előre a harcolóknak, egy másik tartja. A háttérben fák mögül indul rohamra a sereg a domboldalon az ellenség felé.

Az illusztrációk a korszak kedvelt műfajainak – történelmi esemény, tájkép, életkép, portré – együttesét adják. A kis képek általában egy-két alakosak, Pálffy többi rajzához képest tömören megfogalmazottak. Egy-egy jellemző jelenetét választja ki az adott költménynek, vagy – mint például a „Mohács”-nál – a tartalmat allegóriában foglalja össze. A kompozíciók szűkszavúsága valószínűleg a gótikus táblaképek predelláit utánzó szerkezeti felépítésnek köszönhető.

A század második felében alkotó művészek közül sokan készítettek folyóirat-illusztrációkat. Olyan is előfordult, hogy ezek egy-egy költeményhez készültek, mint például Lotz János vitéz-illusztrációja³⁷, vagy Munkácsynak ugyancsak Petőfi-vershez, a Szeget szeggel-hez készített fametszete.³⁸ A Pálffy által választott illusztrációs forma azonban egyedülálló abban, hogy egy rajzon belül több költemény egy-egy jelenetét foglalja egységbe. A gyakran közismert művek kompozícióját utánzó képek, a feliratok és a költők portréi együtt mintegy a magyar irodalom Pálffy által kiválasztott nagyjainak emlékművét adják.

Végigtekintve Pálffy említett műveinek során, stílusosan egységes, a témákat és ikonográfiát tekintve pedig a század második fele festészeti és grafikai megoldásait fölhasználó rajzokat ismerhetünk meg. Pálffy rajzai első pillantásra azonosíthatóak sematikus férfi- és nőalakjaikról, a jelmezszerű viseletek pontosságáról, az aprólékos, részletező ábrázolásokról, valamint a túlzó kompozícióról. Rajzain szinte nem is találhatunk üresen hagyott felületet, amit csak hangsúlyoz az élénk, tiszta színek használata.

Életrajzírója Matejkót említi, amikor Pálffyt, mint művészt minősíti, ami rossz irányba vezet, hiszen Pálffy művei éppen az akadémiai történelmi

festészettel mutatnak legkevesebb rokonságot. A század első felében egyre erősebbé váló nemzeti törekvések képzőművészeti megvalósulásai, Kiss Bálint, Marastoni, Weber művei azok, melyekkel általában történelmi témájú alkotásai összevethetőek lennének. Egyedülálló jelenség mégis azért maradt mindezek ellenére, mert osztrák arisztokrata volta, s azonosulása a magyar nemzeti törekvésekkel olyan eszmei, elméleti kiindulópontot, ösztönzést jelentettek, amelyeket minden művének ki kellett fejeznie szándéka szerint, s az esztétikai-művészeti szempontok ennek voltak alárendelve.

JEGYZETEK

1. *Szabó Kálmán*, Ifjabb Gróf Pálffy-Daun Lipót emlékezete. (Budapest 1886) Közli a megmaradt levelezésüket is, melyek érdekes dokumentumai Pálffy életének.
2. *Szabó Kálmán*, i. m. (1) 15.
3. *Szabó Kálmán*, i. m. (1) 50.
4. *Szabó Kálmán*, i. m. (1) 66. Közli a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott képek jegyzékét, ezek között több olajfestményt: Magyarország története, Hunyadi János Lászlóval és Kapisztránnal sátrában tanácskozik, A szegény festő műhelye, Hunyadi Mátyás Magyarország királya, IV. Béla a budai vár őrtornyából szemléli a betörő tatárokat, Vörösmarty álma, Petőfi ébredése, Mátyás bevonulása Bécsbe, Mária királynénak hírül viszik a mohácsi csatavesztést, III. Béla és Barbarossa találkozója, Magyar népdalok illusztrációja, A máriazelli templom alapkövetétele (ez utóbbit a szegeди árvíz károsultjainak javára Grazban élőképben előadták).
5. Mednyánszky Alajos báró óriási szobrokból pantheont tervezett a nemzet nagyjairól végig a Duna folyása mentén. Székely Halászbástya-kartonjairól ld. *Basics Beatrix*, Az eredetmonda feldolgozásai Székely Bertalannál és a „Gödöllői iskolában”. *Studia Comtatensia* 10. (Szentendre 1982) 51–70.
6. Az egyes rajzok adatait elemzésükkor közöljük.
7. *Basics Beatrix*, A magyar történelemábrázolás problémái (1848–1867) *Folia Historica* 10. Budapest, 1981. 52–53.
8. Jellegzetes példája Vahot-Vizkelety Történelmi Képcsarnok-a (1860), vagy Kiss Bálint, illetve Kovács Mihály csak részben megvalósult festménysorozata.
9. Vöröskővár – részlet. 1845. Jelezve jobbra lent: „Bibersburg. Poldika Pálffy 1845” Papír, ceruzarajz, 31,5 x 41 cm. MTKCs ltsz. 70.117
10. Bélyd Pál menekülése Törökországba. Papír, toll, 22,3 x 28 cm. MTKCs ltsz. 70.116
11. *Széphelyi F. György*, Allegóriák a korszak festészetében és grafikájában. Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus I. (Budapest 1981) 71–72.
12. *Szabó Kálmán*, i. m. (1) 61.
13. *Szabó Kálmán*, i. m. (1) 61–62.
14. Sokszorosított változata 1868-ban készült, a Légrády-testvérek nyomtatásában. MTKCs ltsz. 42/1935 Fk
15. Az egyik legismertebb ezek közül Lotz 1863-as festménye. *Ybl Ervin*, Lotz Károly élete és művészete (Budapest 1938)

16. A magyar történelem szimbolikus épülete. Szépia és tollrajz, papír, 57,8 x 75,5 cm. MTKCs ltsz. 28/1950 Rajz.
17. *Keleti Gusztáv*, Művészeti dolgozatok (Budapest 1910) 209.
18. A magyar haza története című kép magyarázata. Kivonatolva ifj. Erdődi gróf Pálffy Lipót kéziratából (H.n. 1878)
19. Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus I. (Budapest 1981) 280. II. 196. szám 89. kép.
20. Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus II. (Budapest 1981) 314–315.
21. Hunrich Olivier: A Szent Szövetség. 1815. Statische Kunstsammlungen Dessau. Neostile, bev. Dr. Hans Müller (Leipzig 1979) 53–54.
22. III. Béla fogadja a kereszteshadakat. Papír, vízfesték és toll, 39,3 x 59 cm. MTKCs ltsz. 56.1304
23. Mátyás király bevonulása Bécsbe. Papír, vízfestmény, 71,8 x 85,1 cm. MTKCs ltsz. 56.1305
24. Vizkelety–Kollarz: A Hunyadiház diadalünnepe (1857)
25. Hazai párhuzamai a már említett Vizkelety-mű, vagy Vizkeletytől Mátyás bevonulása Budára (1864), Weber Henrik: Mátyás bevonulása Budára (1853), Werfer: Mátyás bevonulása Visegrádra (1860)
26. Mátyás király Baumkirchner Andrásnak adománylevelét ad. Papír, tus, toll, 55,2 x 58,9 cm. MTKCs ltsz. 57.170
27. J. P. N. Geiger: Magyar és Erdélyország története rajzolatokban (1842–44) 17 darab litográfiával.
28. J. P. N. Geiger, i. m. (27) 11. szám – A horvát nemzet nagyjai hódolnak Kálmán királynak, 14. szám – Aranybulla.
29. Nagy Lajos a nápolyi hadjáratot tervezi. Papír, vízfestmény, tus és szépia, 60 x 55,9 cm. MTKCs ltsz. 25/1950.
30. 1858 illetve 1859. Nagy Lajossal kapcsolatban kedvelt volt az Erzsébet és Mária királynék Nagy Lajos sírjánál című jelent ábrázolásai: Molnár József vázlata, Liezen-Mayer Sándor olajképe, Marastoni József grafikája.
31. Mária királynőnek hírülviszik a mohácsi csatavesztést. Papír, toll és szépia, 55,9 x 76,5 cm. MTKCs ltsz. 24/1950. Rajz.
32. Ld. *Cennerné Wilhelmb Gizella* osztályozását: A történeti festészet ábrázolási típusai. Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus I. (Budapest, 1981) 49.

33. Például Kisfaludy, Czuczor, Vörösmarty, Kölcsey és Eötvös is. Megemlíthetjük Madách drámatervét.
Basics Beatrix, i. m. (7) 68. 45. jegyzet
34. Petőfi Sándor: Fekete-piros dal. 1848.
35. Ld. *Basics Beatrix*, i. m. (7) 52–53.
36. A jobb felső sarokban egy kis vázlatrajz tussal: bajuszos, sapkás, hosszúhajú férfi-fej.
37. Petőfi: János vitéz, I. ének, 1. kép. Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus II. (Budapest, 1981) 484. sz.
38. Szeget szeggel. 1868. Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus II. (Budapest, 1981) 471. szám.

Die Zeichnungen von Lipót Pálffy in der Historischen Bildergalerie des Ungarischen Nationalmuseums

Graf Lipót Pálffy-Daun ist 1834 geboren und 1884 gestorben. Die fünfzig Jahre seines Lebens waren eben diejenige Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts, in welchen sich mehrere Schicksalswendungen der ungarischen Geschichte vollzogen. In erster Linie wurde er selbst nicht durch seine Kunst, durch den ästhetischen Wert seiner Werke erinnerungswürdig, sondern durch seine Lebensführung und Ideale, bzw. deren Verkörperung in seinen Kunstwerken, wodurch er zur typischen Gestalt der ungarischen Kulturgeschichte vorigen Jahrhunderts wurde.

Die Sammlung der Historischen Bildergalerie verwahrt elf Kunstwerke von Lipót Pálffy. Diese sind ohne Ausnahme Federzeichnungen, die meisten mit Aquarellfarbe gefärbt. Thematisch gesehen stellen sechs darunter historische Szenen dar; drei allegorische Darstellungen, ein Landschaftsbild und eine Illustration zu literarischen Werken schliessen sich denen an. Ein Landschaftsbild von Vöröskövár – gefertigt in den Kinderjahren – angenommen, entstanden alle Zeichnungen nach dem Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn (1867). Trotzdem knüpfen sie sich im Thema vollkommen an die Periode vor 1867 an, und die ikonographische Typen, sowie die Komposition weisen ähnliche Merkmale auf.

Pálffy erklärte seine Zeichnungen selbst, als Rahmen gab er Beschriftungen, in denen er das Thema ausführlicher erläuterte. Der Zeichnung „Vörösmarty's Traum“ fügte er eine lange Erklärung hinzu. Zum „Symbolischen Gebäude der ungarischen Geschichte“ verfasste er einen Erklärungsband.

Die literarischen Eigenheiten entspiessen nicht aus der inspirierenden Wirkung je eines literarischen Werkes; Zeichnung und Text haben die gleiche Funktion: die Verkündigung von Ideen. Deshalb scheinen die Kompositionen oft gezwungen, die Darstellungen kompliziert und unübersehbar.

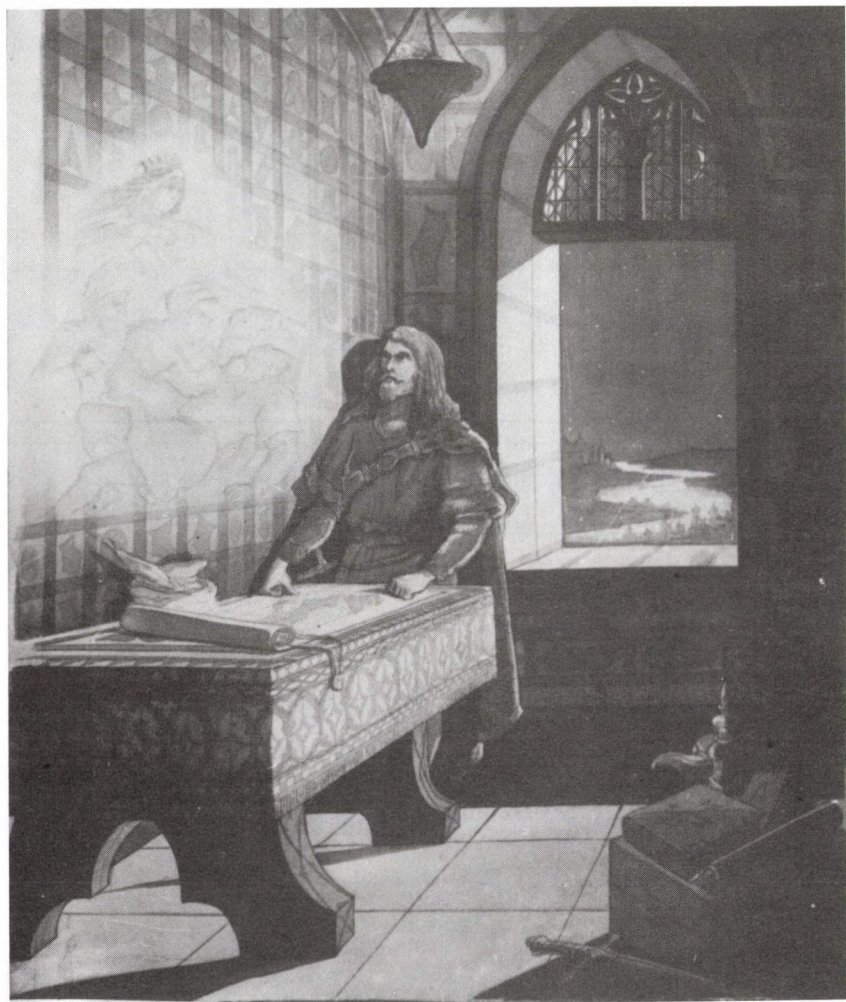
Seine künstlerische Bildung war nicht von so hohem Niveau, ihm diese Probleme überwinden zu helfen. Seine Werke untersuchend kann man solche Zeichnungen kennenlernen, die stilistisch einheitlich sind, thematisch und ikonographisch gesehen die für die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts charakteristischen malerischen und graphischen Züge an sich haben. Pálffy's Zeichnungen kann man an den schematischen Männer- und Frauengestalten, an der Genauigkeit kostümartiger Trachten, an der minutiösen, detaillierten Darstellungsweise, sowie an der überfüllten Komposition auf den ersten Blick erkennen. Auf den Zeichnungen findet man kaum eine frei gelassene Fläche, was auch durch die Anwendung von lebhaften und reinen Farben hervorgehoben wurde. Unter den Werken, in denen die nationalen Bestrebungen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts immer stärker zum Ausdruck kamen, sind die Kunstwerke von Bálint Kiss, Antal oder Jakab Marastoni, Henrik Weber mit den Zeichnungen von Pálffy zu vergleichen. Trotz alledem wurde er deshalb zur einmaligen Persönlichkeit, weil seine gesellschaftliche Zugehörigkeit – er war österreichischer Aristokrat –, sowie seine Identifizierung mit den ungarischen nationalen Bestrebungen für ihn einen solchen ideologischen, theoretischen Ausgangspunkt und Antrieb bedeuteten, welche in jedem seiner Werke nach seiner Absicht ausgedrückt werden mussten und die ästhetisch-künstlerischen Gesichtspunkte denen untergeordnet wurden.

1. Petőfi ébredése. MTKCs ltsz. 26/1950. Rajz

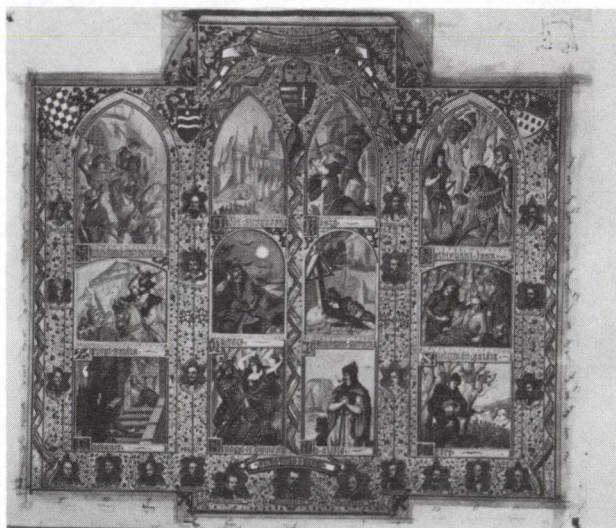
2. Mátyás király bevonulása Bécsbe. MTKCs ltsz. 56.1305, papír, vízfestmény, 71,8 x 85,1 cm.

3. Nagy Lajos a nápolyi hadjáratot tervezi. MTKCs Itsz. 25/1950, papír, vízfestmény, tus és szépia, 60 x 55,9 cm.

4. Mária királynőnek hírül viszik a mohácsi csatavesztést. MTKCs Iatsz. 24/1950
Rajz, papír, toll és szépia, 55,9 x 76,5 cm.

5. Illusztrációk Toldy Ferenc: Magyar költők című kézikönyvében megjelent fontosabb versekhez. MTKCs Iatsz. 58.4088, papír, vízfestmény, fedőfesték

Horvát Boldizsár íróasztala és az osztrák-magyar kiegyezés

(Történeti—múzeológiai adalékok a kiegyezési törvények megalkotásához)

1867-ben a Habsburg-ház és az osztrák uralkodó körök, a burzsoá érdekek nyomására, az adott nemzetközi viszonyok közepette egyetlen járható utat választva, kiegyezett a magyar nemesség reálpolitikai szemléletű vezető rétegével. Létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia, az a kétközpontú dualista államalakulat, amely kereteket biztosított mindkét fél számára – a fennmaradáson túl – a modernebb gazdasági-társadalmi formáció kialakításához, néhány évtizedes prosperálásához. Magyarországon lezárta az 1848–49 utáni Habsburg önkényt, a gazdasági elnyomást és a nemzeti függetlenséget letipró korszakot. Szabad utat nyitva annak a tőkés fejlődésnek, amelyet a századelő reformerei, 1848–49 forradalmárai tűztek maguk elé a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség gondolkörébe ágyazva.

A 120 év előtti aktust, a kiegyezés tényét akkor is, s azóta is sokan sokféleképpen értékelték az elátkozástól a magasztalásig. Az viszont semmiképpen sem vitatható, hogy nemzeti létünk, gazdasági-társadalmi fejlődésünk szempontjából meghatározó jelentőségű mozzanata nemzeti történelmünknek. S mint ilyen eseményt, modern történetírásunk feltárta és értékelte, megjelölve helyét, szerepét újkori történelmünkben. A történetírás tisztázta a kiegyezés létrejöttének, tényének nemzetközi összefüggéseit, társadalmi, politikai tényezőit, erőviszonyait, a tényezők és erők, csoportosulások szerepkörét a történetírás elsődleges forrásanyagára, az írott forrásokra támaszkodva.¹ Jelen munkánkban azt kívánjuk nyomonkövetni, – egy műtárgy múzeumba kerülése kapcsán – hogy a kiegyezés létrejöttének folyamatában egy adott személyiség, Horvát Boldizsár, milyen szerepet töltött be, mennyiben köthető személyes tevékenységéhez az 1867-es kiegyezéssel megalkotott államalakulat létrehozása és annak berendezkedése.

1984-ben a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába jutott egy íróasztal, amelyet az eladó család 1919 óta őrzött mint Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter tulajdonából származó tárgyat.

A XIX. század közepén készített íróasztal barokkos vonalú, fenyőfa alapon dió borítással, lábai és profillécei tömör diófából. Írólapján sötétzöld, bőrt utánzó viaszosvászon borítással – amely minden bizonnyal később került a műtárgyra. Az írólap felett felépítmény; két oldalon két-két fiókkal, középen polccal, baluszteres felső díszítéssel. Az asztaltest egy középső és két-két fiókos oldalrészből áll barokk ívelésű faragott lábakon. Méretei: szélesség: 140 cm, mélység: 85 cm, magasság 80 cm + 25 cm. Az íróasztal középső fiókját tartó alsó falapján egy töredezett, sárgult, fekete tintás kézírásos felragasztott papírlapon, – valószínűleg XX. század eleji eredetű – a következő felirat található:

„Ez az íróasztal szék Horvát. . . zsár m. kir. igazságügyminiszter tulajdona volt. néh. Horvát Boldizsár ezen íróasztalon készítette és tervezte az általa készített *1867 iki kiegyezési törvényjavaslatot*. Ezen íróasztalon *írták alá . . . . 1867-ben Gróf Andrássy Gyula. . . Boldizsár miniszterek. . .* Ez az íróasztal *bár. Eötvös Lórándné. . . Gizella által ajándékozott el* a (olvashatatlan) Erzsébet királynénak (olvashatatlan) Horvát Boldizsár hagyatékából”. A szöveg kipontozott részei hiányoznak a papír töredezettsége miatt. A feliratban említett szék hollétéről, sorsáról nincsenek ismereteink. Az eladó Ádám családhoz csak az íróasztal került, amikor is Ádám János a gödöllői katolikus főgimnázium tanára volt, s az akkori igazgatótól, dr. Jámbor Györgytől ajándékkul kapta. Az asztalon található felirat tehát ezt az ajándékozást megelőző, az asztal és a szék együttes meglétének időszakából származhat. A papír sérüléseiből, hiányosságából a szöveg elmosódásából adódó szöveg hiányok szerencsésen kiegészülnek illetve kiegészíthetők a történelmi, életrajzi adatok alapján, valamint a bútordarab későbbi sorsának ismeretében. Eszerint az íróasztal Horvát Boldizsáré, az 1867-es Andrássy Gyula kormányának igazságügyi miniszteréé, s nem kisebb jelentőségű alkotás, mint a kiegyezési törvényjavaslat készült el rajta, majd ezen is írták alá azt Andrássy Gyula miniszterelnök és Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter. Később báró Eötvös Lórándné Horvát Boldizsár hagyatékából Erzsébet királynénak ajándékozta. Az utóbbi mondat információi reálisnak és hihetőnek tűnnek, hiszen Eötvös József kultuszminiszter fia, Eötvös Lóránd felesége Horvát Gizella volt, Horvát Boldizsár leánya. Erzsébet királyné magyar kapcsolatai és vonzódása a magyarokhoz, és a magyarok rokonszenve, tisztelete a kiegyezést szorgalmazó, támogató királyné iránt is ismeretesek. Nem igényel sok magyarázatot a gesztus, amellyel a királynénak adományozták azt az asztalt, amelyhez oly szorosan kapcsolható a királyi ház és a magyar nemzet kiegyezését létrehozó államjogi aktus, az osztrák–magyar kiegyezés törvényeinek megalkotása. Az asztal

bizonyíthatóan Gödöllőre is került, a királyi nyári rezidencia színhelyére, pedig Erzsébet királyné életét pár héttel korábban, – 1898. szeptember 10-én – oltja ki Genfben az olasz terrorista, mint Horvát Boldizsár halála bekövetkezik, 1898. október 28-án.

A továbbiakban kísérletet teszünk a fenti ellentmondás feloldására és magyarázatára is amellett, hogy tanulmányunk tárgyát az a kérdés képezi, hogy mennyiben és hogyan kötődik vagy köthető Horvát Boldizsár személyéhez és íróasztalához a kiegyezési mű, a kiegyezési törvények és az azok alapján létrehozott polgári berendezkedés, törvényhozás.

1867. március 17-én a szombathelyi választókerület küldöttsége tisztelt Horvát Boldizsárnál, a kerület képviselőjénél, a kinevezett felelős magyar kormány igazságügyi miniszterénél, s egy díszalbumot nyújtott át. A köszöntőben a következők hangzottak el: „... a magyar történelem az Ön nevéhez méltánnyalással irandja a „polgár miniszter” címetet – kimondván, hogy az 1848-ki demokratikus törekvések az Ön megérdemlett emelkedésében ülték egyik legszebb győzelmüket.”²

Az 1867 februárjában helyreállított magyar alkotmány, s az 1848-as törvényeknek a bécsi udvar által való elismerésének kinyilvánításaként kinevezett magyar kormány igazságügyi minisztere Horvát Boldizsár. Andrassy Gyula gróf kormányának egyetlen polgári származású tagja. A kultuszminiszteri tisztelet báró Eötvös József, a pénzügyminiszterit gróf Lónyay Menyhért, a belügyminiszterit báró Wenckheim Béla, a kereskedelmet Gorove István, a közlekedésit gróf Mikó Imre és a császár személye melletti miniszteri tisztelet gróf Festetics György töltötte be.

Horvát Boldizsár kispolgári családban született Szombathelyen 1822. január 1-én. A győri akadémián jogot végezvén 1843-tól Szombathelyen ügyvéd, majd városi főjegyző, az 1848–49-es pesti, majd debreceni országgyűlésen szülővárosának képviselője.³ A világosi fegyverletétel után fogságba került, de 1850-ben kiszabadult, s ügyvédként tevékenykedett. 1861-ben részt vett az országbírói értekezleten⁴ s kinevezett országbírói ítélmester lett. Az 1862-ben létrehozott Országos Földhitel Intézet egyik megszervezője, s 1863-tól jogügyi igazgatója volt. Az 1861-es és az 1865-ös országgyűlésen – mint 1848-ban is – Szombathely városát képviselte.

A liberális gondolkodású és pártállású politikus, Horvát Boldizsár a nemzeti függetlenségnek és a polgári átalakulásnak következetes híve. Annak a kisszámú polgári rétegnek a tagja, amely önmagában még nem képviselt hatékony ütőerőt, s a liberális köznemesség hasonló törekvésű táborához sorakozott fel. Deák Ferenc közvetlen baráti és elvbaráti körébe tartozott, s

ilyen szálak kötötték Eötvös Józsefhez is, akinek családjával Gizella lánya révén családi szálak is szövődtek később. Az 1850-es években is már rendszeresen érintkezett Deák Ferencsel, felkeresve őt Kehidán, majd Pusztaszentlászlón. Horvát Boldizsár sógora, Szabó Samu Zalaegerszegen működő ügyvéd, Deák Ferencnek jogi tanácsadója volt, s bizalmas embere, Deák és Horvát kapcsolatai az ő személye által is erősödtek. Politizálásaikról, s Deáknak már az 50-es években is vallott nézeteiről a jogfolytonosságról és az 1848-as alapról Kónyi Manóhoz írott levelében is megemlékezik Horvát. „... a nyári hónapokban rendszeren egyszer meglátogattam az öreg urat, kezdetben Kehidán, később pedig Pusztaszentlászlón, ahol sógoránál, Oszterhuebernél tartózkodott. A ház rendszeren vendégekkel volt tele. Deák Ferenc ilyenkor nem politizált, a beszélgetés gazdasági dolgokról és napi eseményekről volt, ... Csak szűkebb, bizalmas körben, ... csak azok jelenlétében, kiket éjjelre is ott marasztalt szellőztette a jövő esélyeit. Kiindulópontja mindig 1848 volt, ... Nagyon tévednek tehát azok, kik azt vélik, mintha Deák Ferenc eszméje, hogy a jogfolytonosság az 1848-diki alap visszaállítását követeli, csak 1861-diki országgyűlés alatt keletkezett volna; mi a kik oly szerencsések voltunk, bizalmas nyilatkozatainak az ötvenes években tanúi lenni bizonyíthatjuk, hogy Deák Ferencnek már akkor az volt a nézete, és soha nem hallottuk, ... hogy az alkotmány visszaállítását az 1847-diki alapon is hajlandó lett volna törvényesnek elismerni.”⁵

A szabadságharc leverését követő, az ún. új abszolutizmus időszakában Deák példája nyomán a passzív ellenállás politikáját követi a liberális köznemesség. Szemben- és ellenállás jellemzi a réteget a Habsburgok németesítő és centralizáló, önmagában is ellentmondásos politikájával. 1848–49 nemzeti önrendelkezést kimondó vívmányait semmibe vevő politika ez, ugyanakkor a polgárosodásnak utat nyitó, a feudalizmust felszámoló jobbágyfelszabadítást az 1853-as úrbéri pátenssel megerősítve és módosítva elismeri. A gazdasági fejlődést, haladást segítő rendelkezései negatív társadalmi fogadtatásba ütköztek, mivel mint idegen elnyomó rendszer nyújtotta azokat. A reformkor, a forradalom és a szabadságharc politikai és társadalmi vezető erejét képező liberális köznemesség megtagadott minden együttműködést a rendszerrel; nem vállalt hivatalt. De a passzív ellenállás politikáját választók táborának számszerű és e politika vállalásának időbeli határvonalait éppen az a gazdasági, társadalmi fejlődés határolta be, amely jobbágyainak és földjének elvesztését, a közteherviselés bevezetését jelentette a köznemesség számára. A folyamat révén a passzív ellenállás anyagi bázisa csökkent, a 60-as években a passzivitás feladásához vezetett. Deák és párhívei ekkor léptek az aktív poli-

tika porondjára, s 1848 elvein és törvényeinek alapján állva egyre lehetségesebbnek sőt szükségesebbnek látták a bécsi udvarral való kiegyenlítődést. A konzervatív arisztokrácia az 50-es években több memorandumban kifejtve elfogadott volna egy 1847-es alapon álló kiegyezést. Deák és a liberális köznemesei tábor ettől elzárkózott, s velük együtt Horvát Boldizsár is. De Horvát Boldizsár polgári szellemisége, polgári mivolta más látásmódot, más megközelítést diktált a számára; a nemzeti önrendelkezés, önállóság 1848-as elvét meg nem tagadva, de a polgári fejlődésnek ésszerűen utat engedő politikát követte. Az 1861-es országgyűlést előkészítő esztergomi értekezletre Deák Ferenc nem ment el; Horvát Boldizsár olyan, a polgári fejlődés szempontjából alapvető kérdésekben hallatta ott a szavát, és ért el eredményt, mint az ősiség eltörlése és a magyar örökösödési rendszer kidolgozása.⁶

Az 1861-es országgyűlés összehívására azok után került sor, hogy 1859-ben Bach rendszere válságba került, és megbukott a birodalom irányításának abszolutista, centralista elve. Az 1860-ban kiadott Októberi Diploma alkotmányos, de az 1848 előtti feudális kori intézmények által való kormányzást vezetett be, és a konzervatív arisztokrácia térnyerését jelentette a magyar belpolitikában. A liberális magyar köznemesség 1848-as alapon állva nem fogadta el az Októberi Diplomát.

„Az országban a hangulat a diplomának nem kedvez. Az 1848-diki összes törvényeknek ismét hatályba léptetése iránti óhaj mindinkább terjed, s ezen kívánság Deák Ferenc által is folyvást tápláltatik.”⁷ A Lajtán túl pedig a centralisták léptek ekkor előtérbe ismét, és nyomásukra Ferenc József kiadta a Februári Patens néven ismert legfőbb parancsot, amely parlamentet biztosított birodalmi szinten, de Magyarországot tartományi szintre süllyesztve kezelte.

Az 1861-es országgyűlés idején még nem kristályosodott ki a magyar belpolitikában az az egységes, nagy tömegbázisú erő, amely egyértelműen a birodalom keleti és nyugati fele közötti kiegyezés irányába hatott volna. Az emigrációhoz fűzött remények ekkor még jelentős megosztó hatást tudtak gyakorolni a tömegekre is, de a képviselőházban fellépő Teleki László haladó radikális, demokratikus programja is megosztotta a zömmel 1848-as alapon álló képviselők táborát a társadalmi és nemzetiségi kérdés terén 1848-on is túllépő eszméivel. De a birodalom Lajtán túli területein sem tisztázódtak még az erőviszonyok; a centralista, dualista, abszolutista és a polgári alkotmányos törekvések küzdelme zajlott, miközben harc dúlt a német hegemonia megszerzéséért is a Habsburg-ház és Poroszország között. Az 1861-es országgyűlést parancsszóval oszlatták fel. 1865-ig újra katonai törvényszékek felállításával

működő abszolutista Schmerling-provizórium idején Deák szavai adták a programot: „Ha tűrni kell tűrni fog a nemzet. . .”⁸ A belpolitikában a liberális erők támadásai és tértnyerése, a külpolitikában a porosz-osztrák háború kirobbanása, és az osztrákok veresége Königrätznél az osztrák–magyar kiegyezés irányába fordította Ausztriát. Magyarországon is a kiegyezés sürgetői kerültek előtérbe, immár azonos platformon állva, mivel saját vezető szerepüket az osztrák hatalom oldalán biztosítottabbnak látták, mint a nemzetiségek mellett elérhetőnek.

Az 1865-ös országgyűlésre a Deák párt szinte kész kiegyezési programmal ült össze; az 1848-as törvények elfogadása, a felelős magyar minisztérium felállítása esetére hajlandó a közös ügyek elismerésére és Ferenc József megkoronázására.⁹

Az 1865–68-as országgyűlés első hónapjaiban felirati és leirati vita folyt a király és az országgyűlés között, majd Deák Ferenc indítványa nyomán a képviselőház egy 67 tagból álló bizottságot küldött ki a közösügyi javaslat kidolgozására. A 67-es bizottság tagjai között, Deák Ferenc, Andrássy Gyula, Ghicz Gyula, Jókai Mór, Bónis Samu, Nyáry Pál, Eötvös József, Klauzál Gábor, Trefort Ágoston, Podmaniczky Frigyes, Horvát Boldizsár, Lónyay Menyhért, Csengery Antal, Gorove István, Kemény Zsigmond, Apponyi György, Bittó István és Bartal György. A 67-es bizottság határozatainak megfogalmazásával a 15-ös albizottságot bízták meg, köztük Deák, Andrássy, Csengery, Horvát Boldizsár.¹⁰

A 67-es bizottság és a 15-ös albizottság munkálatainak elvi alapját a Deák Ferenc „Húsvéti cikke” nyomán kidolgozott ún. „májusi program” képezte. Az országgyűlés tevékenységét 1866. június 26. és november 19-e között a császár felfüggesztette a porosz–osztrák háború miatt.

A július 3-án bekövetkezett königrätzti vereséggel a Habsburg birodalom kiszorult a Német Szövetségből, a nagynémet eszme kudarcot vallott, keleti, magyarországi irányba kellett birodalmát megerősítenie. Időleges érdekeltségből Bismarck támogatta a Klapka-féle magyar légió Magyarországot felszabadító tervét, de győzelme után már érdektelenné vált számára a magyar ügy. Így a königrätzti csatavesztés kettős okból is a kiegyezés irányába hatott: a Habsburg-háznak szüksége lett Magyarországra, a magyaroknak az újabb politikai kudarc után a Habsburg birodalomra.

A Königrätz utáni helyzetet a magyar belpolitikai tényezők eltérő módon ítélték meg. Kossuth és hazai követői az 1849-es Függetlenségi Nyilatkozat elvein állva a teljeskörű állami önrendelkezés követelményével a kiegyezés lehetetlenségét hangsúlyozták. Tisza Kálmán és csoportja a 15-ös al-

bizottság követeléseinél tovább akart lépni, – quasi egy „jobb kiegyezés” lehetőségét látták Königrätz után.

1866 augusztusában megkezdődtek a tárgyalások Bécs és Pest között. A magyar küldöttséget Andrássy Gyula vezette; Lónyay és Sennyey mellett Majláth kancellár is jelen volt a Belcredivel és Hübnerrel folytatott tárgyalásokon. A magyar fél kormányalakítási feltételeit a következőkben foglalta össze: élvezze a fejedelem határozott bizalmát, a Lajtán túli politika is legyen alkotmányos, minisztériuma a mi belügyeinkbe ne avatkozzék, de a közös ügyek tekintetében a magyarral közös elveket valljon.¹¹

A Deákkal állandó levél- és üzenetváltás révén kapcsolatban álló államférfiak 1866 végén és 1867 elején hozták tető alá az osztrák–magyar kiegyezés közös ügyekre vonatkozó megállapodásait a 15-ös és 67-es bizottságok javaslatainak módosításaival, a császárnak tett engedményekkel, – az abszolutisztikus jellegű felségjogok biztosításával, – és azoknak az országgyűlés által való elfogadtatásával.

Az 1866 nyarán megkezdett bécsi közös kiegyezési tárgyalásokon Deák Ferenc nem vett részt. A königrätzei csatavesztés után magához kérte a császár, ekkor is mindössze négy órát töltött a császárvárosban, s Pusztaszentlászlóra utazott. Az augusztusi közös értekezletek idején is jól szervezett „futárszolgálatra” volt szüksége a Bécsben tárgyaló küldöttségnek, hogy biztosítsa a kapcsolatot a pártvezér Deákkal. Többek között Horvát Boldizsár is mint a 15-ös albizottság tagja, de valószínűen mint szakértő is Bécsben tartózkodott Andrássyékkel. A tárgyalások menetéről augusztus végén hazautazva Horvát számolt be Deáknak, s leveleket és üzeneteket közvetített. Lónyay Menyhért így zárta Horvát Boldizsár által küldött beszámoló levelét:

„Küldj, kérlek, Boldizsár által pár sort, vagy üzenj, hogy ismerjük nézeteidet. Gyula (Andrássy) szándékozik látogatásodra lenni; bár én is tehetném.”¹² A bécsi tárgyalásokon az osztrák fél a 15-ös albizottság munkálatainak korrigálását kérte több ponton, természetesen a 48-as főrvények, nemzeti önrendelkezésünk mértékének módosításával, főként a császári hatalom korlátlanabb biztosítására. Az adott helyzetben a közös értekezlet vegyes összetételű volt; miután a császár megbízásából, tehát hivatalból Belcredi, Hübner, Majláth és Sennyey tárgyaltak a magyar országgyűlés két tagjával; Andrássyval és Lónyayval, akik viszont nem töltöttek még be olyan pozíciót, amely tárgyalásaikat a magánvélemény kifejtésén túli vonzattal is felruházná. A cél tehát az volt, hogy a császár fogadjon el egy magyar kormányt, amely e hivatali és alkotmányos pozícióból már érdemben tárgyalhat a leendő közös ügyekről. Az osztrák fél érdeke és álláspontja szerint a sorrend a fordított

volt. A tárgyalások nehezen mozdultak ki a holtpontról, Deák is „nehéznek látja az állást” – írja naplójába Lónyay Menyhért Horvát Boldizsár és Andrásy Gyula Deáknál tett látogatása után, augusztus 31-én Bécsben.

„Délután megérkezett Andrásy, de megérkezett Horvát Boldizsár is Puszta-Szt-Lászlóról.

Horvát azt mondja, hogy az öreg úr nagy figyelemmel olvasta levelemet és köszöni, hogy írtam neki; akkor természetesen még nem nála Andrásy. Nehéznek látja az állást. Horváttal még miniszteri kombinációkba is bocsátkozott.”¹³

Ebben az időben már többé-kevésbé azok a személyek merültek fel a miniszteri posztok betöltésére, akik 1867 februárjában megkapták azt. De ekkor még számoltak Deákkal is mint a miniszterelnöki poszt várományosával, ez esetben Andrásy közlekedési miniszterséget vállalt volna. Deák Ferenc már ekkor elhárította magától a kormányban való közreműködést, Andrásyát kívánta a kormány élére állítani.

Andrásy álláspontját a Majláthtal folytatott vitájában a következőkben foglalta össze:

„Ha a monarchia akar valami lenni, alkotmányosnak kell lennie itt is, ott is. Ez nem lehetséges másképp, mint a tizenötös bizottság javaslatainak körvonalai szerint. De a ki ezt a javaslatot Magyarországon keresztül akarja vinni, annak kettőt kell biztosítania: 1. a valódi önkormányzatot mindarra nézve, a mi nem közös. A tizenötös bizottság javaslatát ilyennek tartom, így értette azt Deák s így értettük mindnyájan. 2. A valódi koordinációt a kormányok és a monarchia két állama között.

A valódi önkormányzat megköveteli, hogy a kormány a többségből alakíttassék. E nélkül nem csak hogy nem ajánlanám, de el se fogadnám a tizenötös bizottság munkálatát. A miniszteriális rendszerben, úgy mint 1848-ban állott, a teljhatalmú nádorral és a magyar hadsereggel, elegendő garantiát látok Magyarország önállóságára, de nem elegendőt a monarchia fennállására nézve; abban, a mit Bécsben kívánnak, elegendő garantiát látok Ausztriára, de nem elegendőt Magyarországra nézve. Ha én az egész 48-at változatlanul ajánlanám, azt gondolnám, felségárulást követek el. Ha a tizenötös bizottság javaslatát a nélkül vinném keresztül, hogy a nemzet kezébe kapja a többség kormányát, hazaárulást gondolnék véghez vinni. Megengedem, hogy e részben lehetnek más nézetek, tisztelem azokat, de ez az én nézetem.”¹⁴

Szeptemberben eredmény nélkül zárultak le a bécsi tárgyalások. Továbbra sem nevezték ki a magyar minisztériumot, s nem hívták össze az országgyűlést. A halogatás találgatásokra, s a reménytelenség hangulatának fel-

támasztására is okot adott. Bécsi napilapok¹⁵ olyan híreket szellőztettek, mintha koalíciós kormány kinevezésére készülődnének, és ennek kapcsán felmerült a Deák párt fúziója a konzervatívokkal. A magyar lapokban¹⁶ is elindultak a találgatások annak is hangot adva, hogy Andrassy elveit a tizenötös bizottsággal megegyezőnek ismerik, s a konzervatívokkal való együttműködését nem feltételezik. A Pesti Hírlap a kormány kinevezését sürgette. Októberre a hangulat tovább romlott. Cikkcsata zajlott a bécsi Wanderer és a Pesti Napló valamint az utóbbi és a Hon között, valójában az utolsó erőpróba a kormányalakítás jogának megnyeréséért a konzervatívok és a Deák-párt között. A Hon hasábjain a balközép támadta a tizenötös bizottságot. Kemény Zsigmond és Horvát Boldizsár azt a pesszimista végkövetkeztetést vonta le ebből, hogy a Deák pártnak vissza kell vonulnia mielőtt még kisebbségbe szorul. Kemény Zsigmond pendítette meg a visszavonulás gondolatát,¹⁷ s felvázolta azt a veszélyt, hogy ez esetben a baloldal térnyerése következik be. Kemény cikke nyomán a Pesti Naplóban közlemény jelent meg: „A Deák-párt tehát, ha a kormány megmarad eddigi eljárása, eddigi tévedései mellett, a jövő ülésszakon visszavonul a tevékenység és indítványozás teréről, átengedi a tért a kormánynak és a baloldalnak, a k o r m á n y n a k, mely a Deák-párt eddigi mérsékletét és áldozatait azzal viszonzta, hogy további befolyását lehetetlenné tette, s átengedi a b a l o l d a l n a k, mely a tizenötös bizottság pontozatait nem csak hiányosaknak, de veszélyeseknek is tartja. Ám kísértse meg a kormány, . . .”¹⁸

Horvát Boldizsár november elején ugyane lap hasábjain négy cikkben foglalkozik a Deák párt visszavonulásának gondolatával. Ebben összefoglalta a párt létrejöttének és céljának, programjának lényegét, és áttekintette 1849 és 1866 közötti eseményeket, amelynek során az udvar politikáját hibáztatta. A Deák-párt politikáját az egyetlen reális politikának minősítette, amely nemzeti és alkotmányos létünk megmentését a Pragmatica Sanctio elveit elfogadva kívánta biztosítani. Mert „ha lehetnek is egyesek, kiknek higgadságát a fájdalom és keserűség túlszárnyalta, s kik az elszakadás által óhajtottak volna nehéz helyzetükből kibontakozni, ámde olyan politikai párt a melynek combinatióiban az elszakadás mint elérhető és elérni szándékolt cél szerepelt volna, nem létezett.”¹⁹

A Deák párt körvonalainak kirajzolódását 1859-hez, a solferinói vereséghez köti, amikor is a konzervatív politika céljaiban és taktikájában is kimutathatóan levált – Horvát Boldizsár nézete szerint – az addig egységes nemzeti platformról. A Pragmatica Sanctio értelmezésében való eltérések az Októberi Diploma fogadtatásában nyilvánultak meg a konzervatívok és a

Deák párt között. Deák tábora annak ellenére is kilépett a passzivitásból, hogy a diplomát elfogadhatatlannak tartotta, de nem állta útját az országgyűlés összehívásának. Az udvar 1861. évi politikáját Horvát joggal minősíti úgy, mint kifejezetten a Deák párt ellen dolgozót; a Februári Patenssel s a császári leirat hangvételével. A Februári Patens nélkül az első felirat nagyobb többséget érhetett volna el, a második leirat pedig a Deák párt alapítéleit kérdőjelezte meg, szinte a határozati párt alapállítását igazolta a kiegyezni kérésekkel szemben. 1861-ben – Horvát cikkében kimondja – megbukott a Deák párt, s megbukott az „októberi férfiak” politikája is. A Schmerling-éra reménytelenségéből Deák Ferenc 1865-ös „Húsvéti cikke” rázta fel a közvéleményt. A Deák-párt kezébe került az 1865-ös országgyűlésen ismét az irányító szerep. A közös ügyek létezésének elismerésével megtette azt a lépést Bécs felé, amelyet eddig az kritériumnak tekintett, de ekkor a birodalom kormánya az 1848-as törvények előzetes revízióját kívánta a magyar kormány kinevezése előtt. S Königrätz után sem történt semmi az udvar részéről. Ez már a Deák párt presztízsenek romlását okozza a közvéleményben, s ekkor Horvát kimondja, hogy a párt már megtett mindent, ami feladata volt, tovább nem léphet az engedmények terén; az önkéntes visszavonulást ajánlja.

Deák ismét a várakozás álláspontját foglalja el és az országgyűlés újabb ülészakát összehívó császári leirat²⁰ válaszáként szerkesztett felirat vitájában már nemcsak Deák, de Horvát Boldizsár is a kiegyezési tárgyalások folytatása mellett foglalt állást Tisza Kálmán indítványával szemben.

„Horvát Boldizsár az alkudozások fonalát időnek előtte és ok nélkül nem akarta megszakítani. Talán – így szólott – nem sokára elérünk a való ponthoz, a melynél kénytelen lesz a kormány valódi szándokait az ország előtt lefátyolozni s e való pontnál talán a nemzeti becsület fogja követelni a háztól, hogy ne folytasson tovább oly alkut, mely nem méltó egy nemzethez. Ő nem fog ettől visszariadni; de annyi önzés van benne, hogy e szakítás erkölcsi felelősségét az ellenfél nyakába kerítse.”²¹

Jó szemű realpolitikusként értékeli a továbbiakban Ausztria königräzi csata utáni helyzetét, itt kitér annak Magyarországra utaltságára, sőt a birodalom bomlásának gondolatára is. Ezekkel vetve össze a Deák-párti és a hazai érdekeket és célokat, leszögezi, hogy ha csak a bosszú lenne a cél az 1849 után bekövetkezőkért, most magára kellene hagyniuk Ausztriát. De a birodalom bomlása utáni magyar helyzet konstellációit elemezve, arra a végkövetkeztetésre jut, hogy minden szempontból a legelőnyösebb helyzetet az teremtheti meg Magyarország számára, ha minél előbb állami szervezetének birtokába jut. Hasonló, a nemzeti alkotmányosság előtérbe helyezésének

nézetét vallja Deák is, amikor a felirat elkészítése után december 2-án felkereste őt Beust.²²

„Deák megjegyzi, hogy a kormány körében hibás nézet uralkodik a jogfolytonosságról. Két eszmét zavarnak egybe. Az alkotmány visszaállítását és a közös viszonyok rendezését. Az előbbit a végrehajtó hatalomtól föltétlenül követeli a nemzet, az utóbbi az, ami egyezkedés tárgya. Az alkotmány visszaállítása, a minisztérium kinevezése nem engedmény, hanem oly jogszerű kívánat, mely a *pragmatica sanctio*ból s az alkotmányosság elméletéből foly.”²³

1866 utolsó napjaiban és 1867 elején felgyorsultak az események; a tizenötös bizottság elkészítette a törvényjavaslatot a közös ügyekről és azok alkotmányos kezeléséről, Bécsben újabb közös értekezletek indultak, s január közepén már a miniszterjelöltek értekeztek Deáknál.²⁴ Az újabb bonyodalmakat, illetve a megrekedést az okozta, hogy Bécs a tizenötös bizottság pontjainak módosítására, azoknak a hatvanhetes bizottság és az országgyűlés által való elfogadására várt, Deákek pedig az időközben kiadott hadkiegészítési pártens visszavonására, illetve a magyar kormány kinevezésére. Andrassy Bécsben, Deák itthon várja az első lépést. Horvát újfent közvetít szóban és levélben; Andrassynak szóló üzenet Deáktól Horvát kézírásával:

„Ha a hatvanhetes bizottság munkájának bevégezése előtt a minisztérium kinevezése és az alkotmány visszaállítása lehetetlen vagy kivihetetlen: akkor mulhatatlanul szükséges, hogy mindennemű újonccállítás a bizottság munkálatának bevégezéséig és a minisztérium kinevezéséig Magyarországra nézve felfüggesztessék. Ha az újoncozás felfüggesztése kivihetetlen volna: akkor mulhatatlanul szükséges, hogy a minisztérium azonnal és így a hatvanhetes bizottság munkájának befejezése előtt kineveztessék, s az alkotmányos minisztérium terjessze elő az alkotmányos országgyűlésnek az újoncz-állítást.

Ha mindez nem történhetnék, . . . akkor a módosítások keresztülvitelére és, fájdalom, a kiegyenlítés létrejöttére számítani nem lehet, s a bekövetkező események beláthatatlanok.”²⁵

Az erélyes fellépés hatásosnak bizonyult, a tizenötös és a hatvanhetes bizottságok munkálatai folytatódtak, Andrassyt majd Deákot Bécsbe kérték a 48-as törvények és a honvédelem ügyének tárgyalására. A Bécsben elfogadott elveket kellett utólagosan a 67-es bizottság és a képviselőház által elfogadtatni. A kormánytagságra jelöltek most ezen dolgoztak Pesten.

„Tegnap, 8-dikán, (február) midőn künn voltam a földhitelintézeti záloglevelek elégetése tárgyában a városerdőben, Horvát Boldizsár nyári lakában,

– írja Lónyay naplójában – oda érkezett Andrassy levele, melyben magához kér 6 órára engem és Horváthot. Nála voltunk egész éjfélig, valóságos miniszteri tanács volt, természetesen a candidátusokkal, Andrassy, Eötvös, Horváth, Mikó, Somssith, Wenckheim. . . .

Tárgyaltuk egyenként az 1848-diki törvények revíziójára vonatkozó pontokat.

Legnehezebb kérdésnek tűnt fel a honvédelmi ügy és a sajtótörvény.

Horváth jegyezte a megállapodásokat.

Deák azt javasolja, hárman menjünk föl Bécsbe, s ha a honvédelmi ügyben a császár nem enged, jöjjünk le és az elvállalás előtt közöljük az ügyet az egész házzal. Ha így történik, nem hiszem, hogy lesz valami a kiegyezésből.”²⁶

Andrassy, Eötvös és Lónyay valóban Bécsbe utazott február 10-én, majd Horvát Boldizsár és a többi miniszterjelölt is. 12-én már együtt tanulmányozzák az udvar által összeállított pontokat a 48-as törvények módosításáról. A sarkalatos kérdés újfent a hadügyre vonatkozó volt. Lónyay naplójába azt jegyzi fel február 24-én, hogy „Festetics gr. különösen skrupulózus volt és mindent határozottan kívánt kifejezve látni. Minden pontra Horváth tette fel a választ. Andrassy járt-kelt Beustnál, a császárnál, Majláthnál, . . .”

A felelős magyar minisztérium február 17-i kinevezésével Horvát Boldizsár tennivalói megszaporodtak. Mindjárt az első minisztertanácsban rá, Lónyayra és Eötvösre hárul a feladat; Andrassynak minisztériumát a képviselőházban és a felsőházban bemutató beszédének elkészítése. Majd a február 23-i minisztertanács Horvátot bízta meg a megyei rendszer helyreállítása, a sajtótörvény és a katonaaállítás tárgyában az országgyűlés elé terjesztendő javaslatok elkészítésével.²⁷ S Horvát fogalmazta meg Andrassyval azt a császári leiratot, amellyel a fejedelem az alkotmány megköszönésére kiküldött országgyűlési bizottságnak válaszolt. A közösügyi javaslat vitájában az ellenzék kisebbségi véleményével szembeállva kifejtette nézeteit a közös ügyek Pragmatica Sanctióból eredő mivolta mellett, s hangsúlyozta a közös ügyek intézésének a birodalom két része között megegyező módját biztosító rendelkezések bevezetésének szükségességét.

„A fejedelem közössége és a monarchia két felének együvé tartozása oly közös érdek, a mely nem most, hanem már 1723-ban keletkezett. . . . 1848-ig az egységes megoldás és elintézés semmi nehézséggel nem találkozott; most azonban ő felsége alkotmányt adott többi népeinek is, s így parancsoló szükséggé vált, hogy régi jogainak gyakorlására és a régi kötelezettségek teljesítésére nézve új módról gondoskodjunk. . . . Hogy a régi jogok és kötelezettségek új alapja a czélnak megfeleljen, 1. meg kell övni Magyarországnak eddi-

gi törvényhozási jogát és kormányzati függetlenségét; 2. nem szabad lehetlenné tenni az alkotmányos életet a lajtántúliakra nézve; 3. biztosítani kell a közös érdekű kérdésekre nézve az egységes elintéztést.”²⁸

Horvát ebben a kérdésben is reálpolitikusi szemléletét és demokratikus alapállását igazolta. Ismét az illúzióvesztés áll szemben a reálisan kielégíthető érdekekkel, s ő az utóbbit ajánlja elfogadásra, úgy, hogy hasonló demokratikus és parlamentális viszonyokat kíván biztosítani a birodalom Lajtán túli népei számára is.

A 67-es bizottság javaslatának törvényjavaslattá formulázására, azok országgyűlés által való elfogadása után, — végül is a koronázást megelőzően — került sor. Deák a Rechsraht elfogadása utánra halasztani javasolta, de Andrassy és Eötvös szorgalmazta azt, és Csengeryre kívánták a munkát bízni. Csengery — Lónyay naplója szerint —²⁹ azzal háritotta el magától, hogy Deák műve, csak ha Deák kívánja fog hozzá. Deák Ferenc végül Horvátot, Csengeryt és Tanárkyt ajánlotta a formulázás elvégzésére. Május 2-án már a kész törvényekkel utazik Lónyay Bécsbe, Ferenc József kérésére Andrassyval és Eötvössel.

„Május 2-dikán reggel Deákhöz mentem volt, hogy vele consultáljak az 1847/8: III. t.-cz tárgyában. Ott volt Horváth is a hatvanhetes munkálat törvénynyé átídomításának exordiumával, a melyet én hoztam föl ide Bécsbe.”³⁰ Ez a törvény, az 1867. XII. t.c. rögzítette az osztrák–magyar kiegyezés mibenlétét; a közös birtoklás és a közös védelem mikéntjét, Magyarország közjogi és kormányzati önállóságát, a birodalom egészének alkotmányos kormányzását, meghatározta a közös ügyek intézésének módját, a két parlament érintkezésének rendszerét. A kiegyezés 50 éves évfordulóján Balla Antal joggal fogalmazott a következő módon:

„... az 1867-i nagy mű részletei még heroikus munkát követelnek. A nagy elvek ki voltak jelölve, de a törvények megfogalmazása, az elvek átvitele a gyakorlatba még azokra a férfiakra várt, akik akkor a miniszteri székekben és a parlament padjaiban ültek.

Nemcsak Deák Ferenc, az az egész országgyűlés érezte, hogy a kiegyezési mű legfontosabb alkotása az 1867: XII. törvénycikk lesz.”³¹

Horvát Boldizsár e munkálatokból nagyjelentőségű és horderejű részt vállalt; mint igazságügyi miniszter a tárcájához tartozó törvények megalkotását vitte véghez, de azokon túl, az 1865–67-es törvényhozás időszakában létrehozott alaptörvények — így a XII. tc. — megalkotásában is aktív. Lendületes aktivitásának az az optimizmus az alapja, amellyel olyannak vélte az 1867-tel létrehozott rendszert, amelynek alapján „lehetségesnek hitte a ma-

gyar állam újrafelépítését, úgy a hazai igazságszolgáltatásnak, törvénykezésnek és bíraskodásnak szabadelvű egészséges reformját”.³² Már április 5-én arról tájékoztatta a képviselőházat, hogy egy általános honosítási törvényjavaslattal együtt a törvényhozás elé kívánja terjeszteni a vallás egyenlőségről, a minden vallásfelekezett egyenlő politikai gyakorlatát biztosító törvényjavaslatát.³³ Létrehozta a zsidók emancipációjára vonatkozó XVII., s a nemzeti egyenjogúságot tárgyaló XLIV. törvénycikkeket. Az év szeptemberében már a „criminalis codex” átdolgozásával is készen van, amelyben a halálbüntetés eltörlését kívánja kimondani, Andrassy a gyilkosságok és a fejedelem személye elleni merénylet esetére pedig fenn kívánja azt tartani.³⁴

Horvát 1867. február 17. és 1871. június 11. közötti időben töltötte be az igazságügyi miniszteri funkciót. Polgárosult reformtörekvései a bíraskodás korszerűsítésére nem valósultak meg maradéktalanul, azok a jobb- és baloldali támadások, s még a kormányzó Deák-párton belül is meglévő óvatoskodások miatt megcsönkített, lefaragott formában jutottak csak át a törvényhozó testület szavazásain. Így is Horvát Boldizsár érdeme a bíraskodás elválasztása a közigazgatástól, a bírói függetlenség kimondása, a királyi táblának és a kúriának egyházi és arisztokrata elemektől való megtisztítása, és a feudális maradványok felszámolása az úrbéri függés maradványainak megszüntetésével. Horvát az ellenállás és a nehezítő körülmények sokaságával nézett szembe.

„A kormány az adminisztráció megteremtésén kívül nagyon nehéz helyzetben volt a törvények megalkotásával szemben. Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter összeállított ugyan egy kodifikáló bizottságot, hozzáláttak a perrendtartásról, a bíraskodásról, az írói és művészi tulajdonról alkalmazandó törvények elkészítéséhez, de az igazságügyminiszternek Csemege Károlyon és Szabó Miklóson kívül alig voltak munkatársai, akiket ebben a munkában használhatott volna. Csak jóval később került oda mellé a fiatal Szilágyi Dezső.”³⁵

A polgári berendezkedés megvalósítását komolyan és szó szerint értő Horvát, aki szemléletében továbblátó és tevékenységében előbbre mutató, a gáncsoskodást, a parlamenti támadásokat viselte nehezebben, mint a vállára nehezülő munkát. Összecsapásai, sértődöttségei egyre gyakoribbak, Deák igyekszik az egyensúly fenntartását biztosítani. A bírák és a bírósági hivatalnokok felelősségét megállapító törvényjavaslat kapcsán az igazságügyi miniszter felügyeleti jogáról kibontakozó képviselőházi vitában „. . . Horvát szemére vetette az ellenzéknek, hogy valahányszor a minisztérium Á-t ajánl, az oppositio B-t mond, valahányszor pedig B-t proponál, az ellenzék Á-t

mond, . . .”³⁶ Szókimondó kirobbanása nem alaptalan azok után, hogy az általa előterjesztett, a polgári törvénykezési rendtartást szabályozó javaslat oly mérvű ellenállásba ütközött, hogy a miniszteri előterjesztésből egy új, egy öszvér perrendet állítottak össze az igazságügyi bizottság és Horvát tervezete alapján. S nem kis erőfeszítésébe került a szőlődézsma megszüntetése, illetve állami kárpótlása ügyében kimondott törvény maradéktalan megvédése sem. Az egyházi bíróságok hatásköréről szóló törvénytervezet vitája során a képviselőház leszavazta a házassági perek polgári bíróságokhoz tartozásának kérdését, a hadbíróóságok hatáskörét szabályozó törvényjavaslatát pedig visszavonni kényszerült. A visszavonáskor a következőket mondta Horvát Boldizsár: „e törvényjavaslatot a kormány azért terjesztette a ház elé, mert az 1848-dik évi törvényeknek intézkedései e téren hiányosak és mert e hiányok a gyakorlati élet terén a katonai és polgári bíróságok között tömérdék összeütközésre adtak okot. A kormány azt gondolta, hogy a törvényjavaslat elfogadása által a nemzet alkotmányos vívmányai egygyel szaporodnak, a törvényjavaslat tárgyalása közben azonban oly kívánalmak merültek föl, melyeknek teljesítése a kormányra nézve e pillanatban lehetetlen, lehetetlen azért, mert a törvényjavaslat oly cselekvényekről szól, melyekről semmiféle más codex nem rendelkezik, csak a katonai codex.

A kormány igen szívesen teljesítené a nemzetnek minden jogosult kívánalmát, de éppen azért mert e kérdés körül részletek tanulmányozásába kell bocsátkoznia és erre hosszabb idő igényeltetik, melyről sem a kormány, sem pedig a t. ház most nem rendelkezhetik: kénytelennek látja magát és szívesen teljesíti a tegnapi tanácskozás alatt fölmerült azon kívánalmat, mely szerint eme törvényjavaslat a tárgyalás alól visszavonassék.”³⁷

A közigazgatásban és a bíraskodásban még meglévő feudális maradványok felszámolását Horvát Boldizsár átfogó új polgári jogrend kidolgozásával, s új szervezettel kívánta megoldani. Ennek sorába illik az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szétválasztása, — amely nem kisebb, mint a nagy hagyományokkal rendelkező, nemesi érdekeket közelről érintő megyei szervezet kérdés- és hatáskörét is érinti — kézenfekvő tehát, az igazságügyminiszteri koncepciót érő támadások eredete és indoka a balközép és a szélsőbal részéről. Kevésbé érthetők az olyan támadások, amelyek Horvát Boldizsárt vonják felelősségre a bíraskodásban és büntetésben még megtalálható feudális maradványok miatt, mint a kínvallatás, testi fenytés és a bilincs viselése is. Horvát azzal tért ki az ezek ellen törvényjavaslatot követelők elől, hogy az egész büntetőjog átdolgozására és kidolgozására van szükség, a toldozás-foldozás nem elegendő.

„Novellát nem fog előterjeszteni, mert ennek csak ott van helye, hol a meglevő codexen változtatni akar a törvényhozás, oly országban azonban, a hol a codex nincs, novellának nem lehet semmi értelme. Egyébiránt a legközelebbi ősszel vagy télen a codexet le fogjuk tenni a ház asztalára.”³⁸

Az 1871-ig fennálló kormányban Horvát Boldizsár haladó nézetei elvbarátokkal is bírtak, Eötvössel e téren is szorosak a kapcsolatai. Kölcsonösen támogatják egymás tevékenységét. Mindkettejük egyik utolsó és emlékezetes miniszteri megnyilvánulása a pápai csalhatatlanság dogmájának kimondásához, illetve annak megakadályozásához kapcsolódik. Az 1869 decemberében IX. Pius pápa által összehívott zsinat 1870 őszén a pápa csalhatatlanságának dogmáját készült kimondani. A magyar küldöttség vezetőjéhez, Simor János hercegprímáshoz Eötvös mint vallás- és közoktatási miniszter levelet küldött Rómába Kovács Kálmán miniszteri tanácsossal, hogy a magyar püspöki kart megpróbálja távoltartani a dogmát kimondó zsinattól. Eötvös Simorhoz címzett levelével párhuzamosan Horvát Boldizsár Kovács Zsigmond püspöknek küldött levelet Eötvös céljait támogatóan:

„Eötvös b. azt mondotta nekem, hogy a levelet a melyet ő ír, diplomatische kell tartania és mint vallásügyi miniszter nem mondhatja el benne mindazt, a mit a dogma kimondásának lehető következményeiről el kellene mondania és el szeretne mondani. Én azonban, a ki benső baráti viszonyban vagyok Kovács Zsigmond püspökkel, írjam meg neki mindazt, a mit e tárgyról a miniszteri tanácsban és magunk között is beszélünk”.³⁹

Érdemes néhány részletét kiragadnunk Horvát levelének már csak azért is, mert gondolkodásmódjának, személyes véleményének és személyes politikusi sorsának, helyzetének néhány pontjára is rávilágítanak mondatai.

„Kedves jó Zsiga bácsi!

... Kálmán bácsi mint országos futár jelenik meg Róma falai közt, egy levelet adandó át, a melyet b. Eötvös a minisztertanács megbízásából a hercegprímáshoz intézett. E levél diplomatische van ugyan tartva és csak a befejező sorokból lehet némileg következtetni azokra, a mik a sorok közt foglaltatnak; de a magyar püspöki kar bölcsessége és hazafiúi érzülete úgy hiszem, egész terjedelmökben meg fogja érteni ama levélből aggodalmainkat, valamint be fogja látni azt is, hogy azon állásnál fogva, a melyet hazánk politikai intézményeiben elfoglal és talán épp ez állás megmentése végett nem vállalkozhatik sem kőczezésre, sem pedig arra, hogy e bűvészet hallgatag tanúja legyen.

Félek, hogy a római kúria szándékolt eljárása oly forradalmat fog előidézni a kath. világban, a minőt a történet még nem mutatott föl. Meg-

lehet, hogy első pillanatban a reactio fog diadalt ülni, de rövid idő múlva annál nagyobb erővel fognak előtörni a hullámok és elsodorják azt is, a mit minden áron meg kellene mentenünk. A kath. egyházban eddig alkotmányosság volt, a mit a zsinat gyakorolt; ha az infallibitas tanát a dogmák közé iktatják: az alkotmányosságot a legmerekvebb abszolutizmus váltja föl. . . . Hasztalan, sőt alaptalan azon ellenvetés, hogy a pápai hatalom csak a vallás belügyeire szorítkozik. Láttuk eddig is és a „Syllabus” újabb tanúságot tesz arról, hogy ama hatalom a demarcationalis vonalat a vallás bel- és külügyi közt vagy nem ismeri, vagy nem is akarja respectálni. Elég e tekintetben hivatkoznom azon anathemára, mely a szentszéki bíraskodás és a polgári házasság kérdésében felénk szóratik, annak igazolására hogy egy infallibilisnek declarált pápa kifogyhatatlan forrása lesz az egyházi és világi hatalom közti súrlódásoknak, . . . Csak egy van, a mi megmenthetne bennünket a teljes deroutetól, a mi fölwillanyozná újra sorainkat és a meglepetés villámával szórná szét ellenfeleinket és ez: nem a meddő és előreláthatólag sikertelen oppositio, sem pedig a kapufélfától való búcsúzkodás, hanem, hogy a magyar püspöki kar testületileg komoly, ünnepélyes és nyilvános tiltakozással hagyja ott Rómát.

Kérem alázatosan, ez csak magánvéleményem, de hiszem és érzem: hogy minden más csak fél rendszabály volna olyan valami a mi az istennek is ördögnek is gyertyát gyújtana, és a minnek az lenne a következménye, hogy az istent is, meg az ördögöt is magunra haragítanók. Mióta miniszter vagyok, közvetlen közelből ismerem a félrendszabályok átkát; eleget küzdöttem ugyan azok ellen, de sikertelenül és most a többivel együtt iszom a levét⁴⁰. Horvát, az igazságügyminiszter más tárcák törvényalkotó tevékenységében és politikai küzdelmeiben is részt vett. Az egyházpolitikai küzdelmek során a továbbiakban is hallatta hangját. Nagy jelentőségű képviselőházi felszólalásában, — az ún. elkersztelesi rendelet ügyében — „azt hangoztatta, hogy az egyetlen út és mód, mely a tévelygésből kivezet, biztosítja a törvény és törvényhozás méltóságát, de nem kerül összeütközésbe a katolikus elvekkel sem: elrendelni az általános polgári anyakönyvek behozatalát s vezetésüket kizárólag állami közegekre bízni.”⁴¹ Majd az ország gazdasági és pénzügyi helyzetének javítása céljából alakított „huszonegyes bizottság” tagjai között is aktív és haladó tevékenységet folytat.⁴² Tárcája és személye majd minden nagyobb horderejű ügyben érintett. Mindjárt 1867-ben, a kiegyezés megkötését követően annak ellenzékével szemben hivatalból kénytelen fellépni; így a Kossuth levele nyomán fellángolt honvédegyleti mozgalom és az október 6-i aradi találkozó ellen is. A demokrata körök tevékenységét korlátozó

rendelet alkotásával az Asztalos János mozgalmával kapcsolatos állásfoglalásával, majd Bösözörményi László elítéltetése ügyével kapcsolatban a hatalmat birtoklók képviselőjében az 1867-tel létrehozott rendszer védelmét kell magára vállalnia.

A kiegyezés megkötése pillanatától a liberális köznemesség, s így a Deák-párt is, a hatalom birtokába jutott. Ebből a pozícióból vállalni korábbi nézeteit és elveit lényegesen nehezebb volt, mint a kiegyezés előtt, olykor kivihetetlen. Deák és szorosabb elvbaráti köre, köztük Horvát is, igyekezett az elvhűség talaján a liberális, alkotmányos kormányzást megvalósítani. A közeg egyre nehezebbé tette ezt, hiszen a hatalom megőrzése a jobb és a baloldal támadásai közepette fontosabbá lett a haladó liberális reformpolitika következetes véghezvitelénél. E nehéz elvi és etikai problémával kellett szembenéznie a liberális nemesi tábornak, s megalkuvások sorát, köztük a sajátját is egyre nehezebben tudta elviselni a polgár Horvát Boldizsár. Az 1871-es lemondását Eötvös halálán, Andrassy birodalmi miniszteri pozícióba való távozásán túl ezek a tényezők is motiválták kétségtelenül. Sikerei félsikerek voltak, mert félbemaradt reformokká váltak a községekéről és a törvényhatóságokról készített javaslatai is: „... aminek valódi okát utóbb Ghyczy Kálmán úgy magyarázta, hogy amíg a kormánynak féltennie kell az ellenzékétől a közbizalmat, amelyen az ország jövője nyugszik, addig a rendszer erejét meghaladó feladat marad szerves átfogó reformműveket alkotni.”⁴³ Horvát Boldizsár „Emléktöredékek köz- és magánéletemből” című emlékirataiban az 1868 márciusában hozott demokrata körök elleni minisztertanácsi határozat megszületésének történetét is megörökítette. Írása nem nélkülözi a kedélyességet, s a rendelettel való azonosulást, sőt még annak vállalását sem, hogy személyes szerepet vállalt Deák Ferenc megnyerésében a rendelet kiadásához.

„Nagy aggodalmat okozott a kormánynak 1868 elején a parlamenti pártok ama csoportja, a mely „szélsőbal” elnevezése alatt volt ismeretes s a mely akkor csak 13 főből állott, azzal a tervével, hogy országszerte demokrata-köröket létesít. E körök egymással szerves kapcsolatban hálózatként vonták volna be az országot, s hivatásuk lett volna a pártnak újabb híveket toborzani, az izgatást az országban állandóvá és folytonossá tenni, s az 1848-diki alkotmány visszaállításának és a demokratikus elvek terjesztésének czége alatt rendszeres hadjáratot indítani az alkotmány egyik kiegészítő alkatrészének, az 1867-diki kiegyezési törvényeknek megbuktatására. Aggodalmunkat növelte ama körülmény, hogy e mozgalomnak Kossuth is odakölcsonözte neve nimbusát. Helyzetünk igen kényessé, igen kritikussá vált. Egyrésztől nem volt sem

büntetőtörvénykönyvünk, sem pedig törvényünk az egyesülési jogról (fájdalom ez utóbbi máig sincs), másrésztől nem titkolhattuk el magunk előtt, hogy mindemellett is kötelességünk megóvni az ország nyugalma, s hogy e téren minden mulasztásért szigorú felelősséggel tartozunk. . . . Éreztük és láttuk, hogy közönyünk, tétlenségünk szemközt a szélsőbalpárt törekvéseivel nemcsak bennünket compromittálna, hanem – a mi súlyosabb – compromittálna magát a kiegyezés művét is.

E meggyőződés vezérelt bennünket, a mikor abban a minisztertanácsban, a mely e kérdéssel foglalkozott, egyhangúlag azt a határozatot hoztuk, hogy a demokrata-körök alakulását abban a keretben a melyet a hozzánk fölterjesztett alapszabályok nekik adni akartak, országszerte be kell tiltanunk, e rendelet kibocsátásával és végrehajtásával az illető szakminisztert, vagyis a belügyminisztert bízván meg.

A minisztertanács – mint rendesen – éjfél után oszlott fel. Szokásunk szerint Eötvös, Mikó, Gorove és én az Albrecht-úton gyalog mentünk a lánchídig, (sic) a hol a kocsik várakoztak ránk. Menet közben a minisztertanács határozatáról beszéltünk.

Eötvös azt mondá: „No, kíváncsi vagyok Béla rendeletére.” Wenckheim belügyminisztert értette.

„Nem lát az napvilágot addig, – jegyeztem meg én – míg az appellationium fórum helyben nem hagyja határozatunkat.”

„Micsoda appellationium fórum?” kérdé Eötvös.

„Hát az öreg úr”, felelém. Így neveztük magunk között mindig Deák Ferenczet.

„Igazad van, – szólt Eötvös – no most még kíváncsibb vagyok.”

Jól ismertem báró Wenckheim Bélát. Tudtam, hogy az öreg úr beleegyezése nélkül nem mer semmiféle komolyabb lépést tenni, s hogy sietni fog megállapodásunkat vele közölni. Reggel fél nyoczkor tehát már az „Angol királyné” szállodában voltam, a hol Deák Ferencz akkor a második emeleten a 72. sz. alatt lakott, szemben a „Vadászkürt” szállodával.

Kopogtatok . . . semmi hang.

Másodszor is kopogtatok. . . ugyan az az eredmény.

Most bekiáltom a nevetem. Erre halk mozgás támad a szobában, s néhány másodperc múlva megnyílik előttem az ajtó, de b. Wenckheim Béla mintegy utamat állja s csak lassan ereszt be a nyíláson, oly czélből, hogy ideje legyen fülembé sügni e szavakat. „Éppen jókor jöttél, csaknem kivert az öreg úr.” A mint beléptem, Wenckheim mögöttem az ajtót azonnal ismét bezárta.

Felöltömet az ajtó melletti állványra akasztván, közeledek az öreg úr felé, a ki félig ülő, félig fekvő helyzetben a pamlagot foglalta el; szájában – mint mindig – a „Cabanos” volt. Jó reggelt kívánok neki, mire azonban semmit nem felelt. Homlokát ránczba szedte, nagy szemöldökei még inkább neki borzadtak. Úgy éreztem magamat, mintha darázs-fészekbe jutottam volna. Mindemellett összeszedtem bátorságomat s leültem a vele szemben álló karosszékre, a melyet a pamlagtól egy asztal választott el, míg Wenckheim az asztal szegletén a másik karosszékre helyezkedett el.

Két-három perc telt el így csendben szótlanul. Az a szélcsend volt ez, a mely a vihart megelőzni szokta. Elvégre is az öreg úr szakítá meg a hallgatást, s e kérdést intézte hozzám rideg fagyasztó hangon: „Hát te micsonda véleményben vagy?”

En ártatlannak színlelvén magamat, ezzel az ellenkérdéssel feleltem: „Miféle ügyben?”

„Hát a demokrata-körök ügyében” dörmögé az öreg úr.

„Abban a véleményben vagyok, a melyben az egész minisztertanács”, válaszolám nyugodt, szelíd hangon.

Most azonban kitört a vihar.

„No hát, te is szép legény vagy – mondá fölháborodva az öreg úr – kezet foghattok egymással. Mondhatom, gyönyörű alkotmányos miniszterek vagytok egytől egyig. Hát hol vettétek a törvényt, a mely feljogosít benneteket a demokrata-körök betiltására?!”

Alig ismerte valaki az öreg urat jobban, mint én. Hosszas tapasztalásból tanultam meg, hogy bármily erős volt meggyőződése, de konok nem volt, s az érvek elől nem zárkózott el soha. Megkíséreltem tehát ezúttal is szerencsém.

„Ha mindenre törvényeink volnának, – válaszolám – akkor könnyű volna ezt az országot kormányozni; de a baj éppen az, hogy törvényeink minden téren hiányzanak: unfertige Zustände, mint a német mondja és mi mindemellett felelősek vagyunk az ország nyugalmaért. Ilyen nehéz helyzetben mindent merek tenni, a mit motíválni tudok, ellenben semmit a mire nem találok motívumot.”

„Hát mik azok a motívumok?” kérdé, de hanghordozása már egy skálával alább szállt.

Ekkor kifejtettem érveimet.

Az öreg úr arca ezalatt fokról-fokra veszített szigorából. Nyugodtan végig hallgatott s aztán mondá: „Nem elég ezt mondani magunk között, a rendeletbe is föl kell venni a motívumokat.”

„Azt hiszem, – s itt Wehckheimre céloztam, a ki egy kukkot sem mert szólani s úgy ült ott a zsöllyeszékben, mintha odaszegezték volna – e tekintetben a rendelet sorsa a legjobb kezekbe van letéve, s az én tisztelt kolégám a maga föladatát a lehető legjobban fogja megoldani.”

„Ne beszélj, – vágott közbe az öreg úr – hanem formulázz”, s erre egy ív papírt s egy írót dobott elé, a miből asztalán mindig legalább egy tuczat hevert.

Mit tehettem: a szentleket hívtam magamban segítségül s formulázni kezdtem.

Még csak a harmadik aliena végén volam, mikor az öreg úr rám kiáltott:

„Hát mit írtál?”

„Még nem végeztem be.”

„Mindegy, olvasd fel, a mi készen van.”

Felolvastam.

„Hogyan szól az utolsó mondat? olvasd fel még egyszer.”

Ezt is teljesítém.

„Nem azt, – dörögte ismét az öreg úr – hanem, a mi előtte van.”

Felolvasom most az utolsó előtti mondatot.

„No hát folytatd”, felelé.

Akarom a formulázást folytatni, de legnagyobb meglepetésemre a szót ő veszi át, s a rendelet hátralevő részét egész végig ő diktálja le.

A rendeletnek tehát körülbelül egyharmada az enyém, másik kétharmada pedig az öreg úr műve.

Ez genezise ama rendeletnek, a mellyel a demokrata-körök szervezését betiltottuk, . . .”⁴⁴

Asztalos János bűnperére vonatkozó képviselőházi felszólalásra is még rendíthetetlen határozottsággal válaszolt, amelyet Kónyi Manó így közölt 1903-ban:

„Horvát Boldizsár igazságügyminiszter a hivatalos adatokból fölvilágosította Simonyit, – Simonyi interpellációjára válaszolt (K. K.) – hogy Asztalos Félégyházán a pályafőnél nagyobb néptömeghez lázító beszédet intézett, melyben kikelt az országgyűlési többség ellen, s kimondotta, hogy nem kell sem stempli, sem finans, sem fogyasztási adó, sem statusadósság, s hazáruulással vádolta azon képviselőket, kik az 1867-diki törvényekre szavaztak. Több jelenvolt figyelmeztette, hogy Félégyházán népgyűlést tartani tilos, mire ő azzal felelt, hogy „jelenjék bár meg az összes nyolcz miniszter, jelenjék meg a császár az összes haderővel, a népgyűlést mégis meg fogjuk tartani.”

Mindezen adatok a bíróság előtt vannak, s csak a bíróság van hivatva azokat megbírálni, s fölöttük ítélni. Róluk előzetesen ítélni a háznak nem lehet intenciójában.”⁴⁵

1869 júniusában már olyan vádak érték Horvát Boldizsárt, ami becsületébe gázolt. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat vitája során Irányi Dániel a bírának a kormány által való kinevezése ellen szólt, a bírói függetlenséget féltve a kinevező szervtől. Ennek kapcsán olyan kitételei voltak, amelyek félreérthetetlenül utaltak Böszörményi László elítéltetésére és a börtönben bekövetkezett halálára.⁴⁶ Irányi Dániel beszéde befejező részében az igazságügyminiszterhez fordult:

„... Ő oly melegen, oly fényesen dicsérte a 48-diki törvényhozást, a 48-diki törvényeket, hogy már köszönetet valék neki mondandó ezen elismeréséért, midőn lezárta ajkamat azon tudat, miszerint azon kormánynak tagja ő, mely ezen 48-diki törvények legbecsesebb részét föláldozá. És elhalt ajkamon a szó, midőn meggondolám, hogy a 48-diki törvények dicsőítője ugyanazon igazságügyminiszter, ki az 1848-diki törvények egyik leghívebb, legjelesebb, legtisztább szellemű bajnokát, elődömet, törvénytelen ítélet következtében halálra kínoztta.”⁴⁷

Horvát Boldizsár a következő napon Kónyi Manó szerint:

„A mi az ellene intézett támadást illeti, őt nem személyes ambitio, hanem a kötelességérzete vitte a miniszteri padra, a melyen, nagy áldozatot kell hozni munkában, életerőben, örömeiben. Arra azonban nem volt elkészülve, hogy becsülete is martaléku essék. A haza követelheti tőle életét és véré, de becsületét nem. Horváthnak ezen szavai után a ház minden oldaláról zajos felkiáltások hangzottak, hogy ő minden megtámadás fölött áll.

Horvát ezután így folytatta: „Én nem tudom, a ház bölcsessége mit fog határozni; de érzem, hogy sem a miniszteri széket, sem képviselői helyemet e teremben addig el nem foglalhatom, míg igazolásomra út nem nyitván, nyilvános pályám becsülete azon fórum előtt, és által, hol a sértés történt, helyre nem állítatik. (Élénk helyeslés.) Az ország és a ház méltósága követeli, hogy egy pillanatig se foglalhasson akár a vörös széken, akár ama padokon helyet oly férfiú, ki a közvélemény előtt gyilkosnak van bélyegezve.” (Élénk helyeslés.)”⁴⁸

Deák szavai zárták le a kínos incidenst, javaslatára a képviselőház megrovásban részesítette Irányi Dánielt Horvát Boldizsár igazságügyminisztert támadó becsületsértő kijelentése miatt. Szilágyi Virgil ellenzéki képviselő tájékoztatása világítja meg a Horvát Boldizsár elleni vádaskodás alaptalanságát. E szerint Böszörményi László betegségét látva Szilágyi javasolta fürdő-

kúrára való vonulását. Horvát Boldizsárral előzetesen megbeszélve Szilágyi Virgil magánlevelet írt az igazságügyminiszterhez, de Böszörményi azt előbb látni kívánta, majd közölte, hogy semmilyen kegyet nem kíván elfogadni, így a levél nem jutott el az igazságügyi minisztériumba.⁴⁹

1871-ben felbomlott Andrássy Gyula 1867-es kormánya, amelyben „Eötvös József báró, mint kultuszminiszter jelentette a 48-as alkotásokkal való jogfolytonosság személyi és elvi garanciáját, Mikó Imre gróf az erdélyi szellemet, Horvát Boldizsár a makulátlan demokráciát és Lónyay Menyhért, a Deák-párt finánc-kapacitása, a közgazdasági szakértelmet.”⁵⁰ A Deák-párt vezető személyiségei is lassan háttérbe szorultak az 1875-ös pártfúzióval. Horvát Boldizsár 1871 után csupán képviselői mandátumot vállalt, és a Batthyány család jogtanácsosi tisztjét töltötte be. Még hosszú évekig élt, még verselgetett is,⁵¹ „fölséges asztalt tartott, híres volt jó borairól és finom szivarjairól. Hát még hogy tudott adomákat elmondani!” – mondja róla Mikszáth Kálmán,⁵² sokban elsőnek és utolsónak látván őt:

„Az utolsó jelentékeny szónok. . . abból a szónoki iskolából, melyből a Kazinczyak, Kossuthok kerültek ki.”

„Az utolsó miniszter halt meg az első minisztériumból; az Andrássy-éből, mely még ott függ a magyar nemesi házakban a falakon (a többit már nem teszi az ember rámába) és ott van szélről egy körteképű pápaszemes öreg úr; az volt Horvát Boldizsár.”

„. . . az utolsó demokrata is itt hagyott bennünket”.

„. . . Oly sokban volt ő első a maga nemzedékében, hogy most, midőn örökre eltűnik egy más nemzedék szeme elől, sokban látszik utolsó példánynak.”

„. . . Horvát Boldizsár pályája egy szép harmónikus egész képez. . . . Az élet maga ritkán produkál ilyen egyenletes pályákat. A mit a fiatal szónok mondott 1848-ban, az ő vasmegyei dialektusában, melyet egész életében nem tudott elhagyni, ugyanazt mondhatta el 1888-ban, mint aggastyán; mindig és mindig a liberális tanok folytak ajkairól és azoktól soha el nem tért egy hajszálnyira sem.”⁵³

Végezetül – Horvát Boldizsár kiegészéssel kapcsolatos és igazságügy-miniszteri tevékenységének áttekintése után – visszatérve kiindulópontunkhoz, megállapíthatjuk, hogy személye, tevékenysége, s így íróasztala a kiegészítés létrehozásában központi szerepet töltött be. Politikai meggyőződése, elvi, etikai tisztasága és szaktudása szinte nélkülözhetetlen volt abban a kollektívában, amely Deák szellemi és elvi irányítása mellett felülről, kompromisszumok során át, de megvalósította az 1849-ben az erőszak nyomása révén fél-

bemaradt nagy átalakítást, a polgárosodást és a nemzet függetlenségét. Horvát Boldizsár íróasztalán – légyen az akár hivatali, akár magán, lakásában használatos bútordarab – nemzeti történelmünknek, múlt századi államrendszerünknek, politikai és társadalmi viszonyainknak és igazságügyi, közigazgatási szisztémáinknak alapkérdései formálódtak, alakultak Horvát Boldizsár szellemi tevékenysége nyomán. Az asztalon található papírlap minden egyes információját, annak szó szerinti formáját nem igazolhatjuk is – így például az aláírás tényét sem – de azt bizony állíthatjuk, hogy a kiegyezés előkészítésének történeti folyamatában, magában a kiegyezési törvényeknek a megfogalmazásában és a kiegyezést követően, 1871-ig Horvát Boldizsár igazságügyminiszterségének végéig, közvetlen történetformáló szerepet töltött be tulajdonosa.

Annak tisztázása nem volt módunkban, hogy az asztal a minisztertanács épületében, a Sándor-palotában vagy Horvát Boldizsár lakásán állott. Csupán a Gödöllőre kerülése tényéből következtethetünk vissza arra, hogy inkább hivatali használatú lehetett, s így Horvát Boldizsár 1871-es lemondása után, a gödöllői kastély berendezésekor kerülhetett sor az Erzsébet királynénak való adományozásra.

JEGYZETEK

1. *Szabad György*, Az önkényuralom kora (1849–1867) In. Magyarország története V/1. köt. második rész. (Budapest 1979); Történészek vitája a kiegyezésről. Századok 1962. 1–2. szám. 206– ; *Hanák Péter*, A kiegyezés historiográfiájához. Valóság 1973/12 16–25. 1974/12 11–28.
2. Budapesti Közlöny I. évf. 1867/7. március 19.
3. *Tilcsik György*, Politikai tendenciák Vas megyében a feudalizmus bomlásának végső szakaszában. Vasi Szemle 1984. 1. sz. 84–103.
Varsányi Péter István, A Vas megyei képviselők az 1848–49. évi népképviseleti országgyűlésen. Vasi Szemle 1984. 2. sz. 229–245.
4. Horvát Boldizsár itt külön véleményt nyújtott be az ősiségi nyílt parancs fenntartása mellett, s az örökösödési rendszernek a magyar törvények szellemében való átdolgozása tárgyában. Az ő közvetítő javaslatát fogadta el az értekezlet az 1848-as alapokon álló magyar örökösödési rendszer visszaállítása tárgyában. Ld. Deák Ferenc beszédei. Összegyűjtötte: *Kónyi Manó* II. bővített kiadás (Budapest 1903) II. köt. 565 és 584.
5. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) II. 406.
6. Ld. 4. sz. jegyzet.
7. Szőgyén M. László naplója 1860. november 20. Ld. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) II. 509.
8. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) III. 272. Deák Ferenc második felirati javaslata 1861-ben.
9. Deák Ferenc húsvéti cikke, Pesti Napló 1865. április 16.
10. A magyar országgyűlés története 1867–1927. Szerk. Balla Antal (Budapest 1927) 57.
A „hatvanhetes” bizottság és a „tizenötös” albizottság naplói és munkálatai: A közös viszonyok rendezésére vonatkozó okmánytár. Kiadja Heckenast Gusztáv (Pest 1867)
11. Lónyay Menyhért naplója Bécs, 1866. augusztus 22. Ld. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 25.
12. Lónyay Menyhért levele Deák Ferenchez Bécs, 1866. augusztus 25. Ld. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 32.
13. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 45.
14. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 53.

15. Vaterland, Neue Freie Presse, Wanderer 1866. augusztus végi és szeptemberi számai.
16. Pesti Napló 1866. szeptember 6. és október 11. száma.
17. Pesti Napló 1866. október 23.
18. Pesti Napló 1866. október 28.
19. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 68.
20. Az 1866. november 17-én kelt császári leirat már ígéretet tesz Magyarország közjogi önállóságának helyreállítására, de a 67-es és a 15-ös bizottság dolgozatának módosítását ezzel 1848 revízióját kéri a kormány kinevezése előtt. Ld. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 80.
21. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 100.
22. *Halász Imre*, Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakáról. (Budapest 1911) 212.
23. Csengery Antal feljegyzései a találkozásról. Ld. Budapesti Szemle 1887. januári füzet.
24. Lónyay Menyhért naplója, Pest, 1867. január 15. Ld. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 194.
25. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 206.
26. Lónyay Menyhért naplója, Pest, 1867. február 9. Ld. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 309–310.
27. Deák Ferencnek – mint rendszeren minden tervezet – ezt is bemutatta Horvát Boldizsár, s Deák módosításait meg is tette. Ld. Lónyay Menyhért naplója 1867. február 27., Deák Ferenc beszédei i. m. (4) III. 346.
28. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) IV. 437.
29. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) V. 77.
30. Lónyay Menyhért naplója, 1867. május 2. Ld. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) V. 79.
31. A magyar országgyűlés története 1867–1927. Szerk. Balla Antal (Budapest 1927) 71.
32. *Szinnyei József*, Magyar írók élete és munkái IV. kötet 1147.
33. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) V. 115.
34. Lónyay Menyhért naplója, 1867. szeptember 4. Ld. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) 220.
35. A magyar országgyűlés története 1867–1927. i. m. (10) 79.

36. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) VI. 252.
37. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) VI. 134.
38. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) VI. 177.
39. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) VI. 386.
40. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) VI. 386–88.
41. A magyar országgyűlés története 1867–1927. i. m. (10) 118–119.
42. A magyar országgyűlés története 1867–1927. i. m. (10) 140.
43. *Pethő Sándor*, Világostól Trianonig (Budapest 1925) 85.
44. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) V. 347–350.
45. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) V. 394.
46. Böszörményi Lászlót Kossuth Lajos a váciakhoz írott kiegyezésellenes levelének a Magyar Újságban történt közléséért tartóztatták le, és 1 évi fogságra ítélték. Ez idő alatt a börtönben halt meg 1869. március 24-én.
47. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) VI. 201.
48. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) VI. 202.
49. Deák Ferenc beszédei i. m. (4) VI. 203.
50. *Pethő Sándor*, i. m. (43) 82.
51. Horvát Boldizsár összes költeményei. Sajtó alá rendezte Barna János (Makó 1827).
52. *Mikszáth Kálmán*, Az én kortársaim. (Budapest 1904) 29.
53. *Mikszáth Kálmán*, i. m. (52) 29–

Der Schreibtisch von Boldizsár Horvát und der österreich–ungarischer Ausgleich. (Geschichtlich – museologische Ergänzungen zur Geschichte der Ausgleichsgeräten.)

Boldizsár (Balthasar) Horvát (1822–1898) war ein liberaler Politiker, Rechtsgelehrter, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. In der Periode zwischen 1867–1871 war er Justizminister in der von Gyula (Julius) Andrassy geführten ungarischen Regierung der durch den 1867er Ausgleich verwirklichten dualistischen Österreichisch–Ungarischen Monarchie.

Sein Schreibtisch gelangte 1984 in den Besitz des Ungarischen Nationalmuseums. Ein angeklebtes Papierstück zeugt davon, dass der Schreibtisch dem Justizminister B. Horvát gehörte, sowie davon, dass er die Gesetze des 1867er Ausgleichs verfasste und nachher gemeinsam mit Andrassy unterschrieb. Später schenkte seine Tochter, die Frau von Loránd Eötvös den Schreibtisch der Königin Elisabeth.

Der in dem zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts gefertigte Schreibtisch gelangte höchstwahrscheinlich nach Gödöllő, in den königlichen Sommersitz, wo er später in den Besitz des Urgrossvaters vom letzten Besitzer kam. Vermutlicherweise war dieser Schreibtisch ein Stück des amtlichen Nachlasses von B. Horvát und deshalb wurde er schon vielleicht nach 1871 der Königin geschenkt, da die Königin und B. Horvát in demselben Jahr: 1898 starben, obwohl die Königin einige Wochen früher.

Anhand der Erwerbung dieses historisch wertvollen Gegenstandes wurden in dieser Studie die folgenden Fragen erörtert: welche Rolle spielte eine bestimmte Persönlichkeit, und zwar B. Horvát im Laufe des Zustandekommens des Ausgleichs inwiefern das Zustandebringen des durch den Ausgleich hervorgerufenen Staatsgebildes und dessen Einrichtung an seine persönliche Tätigkeit angeknüpft werden kann.

Die Tätigkeit und politische Laufbahn von B. Horvát überblickend wurden diejenige Momente hervorgehoben, welche sich in der Vorbereitung, dann in der Durchführung des Ausgleichs, in der Verfassung der Ausgleichsge-

setze und in der Bildung des neuen konstitutionellen Staates zwischen 1867–1871 an ihn als einzigen Minister bürgerlicher Herkunft in der 1867er Regierung anknüpfen.

Seine bürgerliche Herkunft und Einstellung, seine liberale Gesinnung verpflichteten ihn zur Vertretung gesellschaftlichen Fortschritts und nationaler Unabhängigkeit. In den Jahren 1848–1849, 1861 und 1865–1868 war er Landtagsabgeordneter der Stadt Szombathely (Steinamanger). Nach dem ungarischen Freiheitskrieg geriet er in österreichische Gefangenschaft. Als Vertrauter gehörte er zu dem Kreis der Gesinnungsgenossen um Ferenc (Franz) Deák; er war geistesverwandt und befreundet mit József (Joseph) Eötvös – beide Minister der 1867er Regierung – nachher waren sie durch die Eheschliessung ihrer Kinder Loránd Eötvös und Gizella (Gisela) Horvát mit Familienfäden verbunden.

B. Horvát war einer der Mitglieder der von dem Abgeordnetenhaus deputierten Vorbereitungskommission für die Ausgleichsgesetze gemeinsamer Angelegenheiten von 1867 und deren „15er Sektion“, und eigentlich hat er die Formulierung des Gesetzartikels für gemeinsame Angelegenheiten – Gesetzartikel XII. vom Jahre 1867 – durchgeführt. Zur Zeit der Ausgleichsverhandlungen spielte er mehrmals die Rolle des Vermittlers zwischen der ungarischen Deputation in Wien und dem in Ungarn gebliebenen Franz Deák.

Nach 1867 blieben seine Reformforderungen: die Modernisierung der Gerichtsbarkeit, ihre Abrennung von der Verwaltung, die Wegschaffung kirchlicher und aristokratischer Elemente aus der Kurie und aus der Gerichtstafel, die Aufhebung der Überreste urbarialer Abhängigkeit u. a. wegen der Angriffe von der Seite der gutsbesitzenden Aristokratie unvollendet. Im Jahre 1871, als J. Andrassy zum Aussenminister der Monarchie wurde und J. Eötvös starb, dankte B. Horvát ab und 1878 zog er sich auch vom öffentlichen Leben zurück.

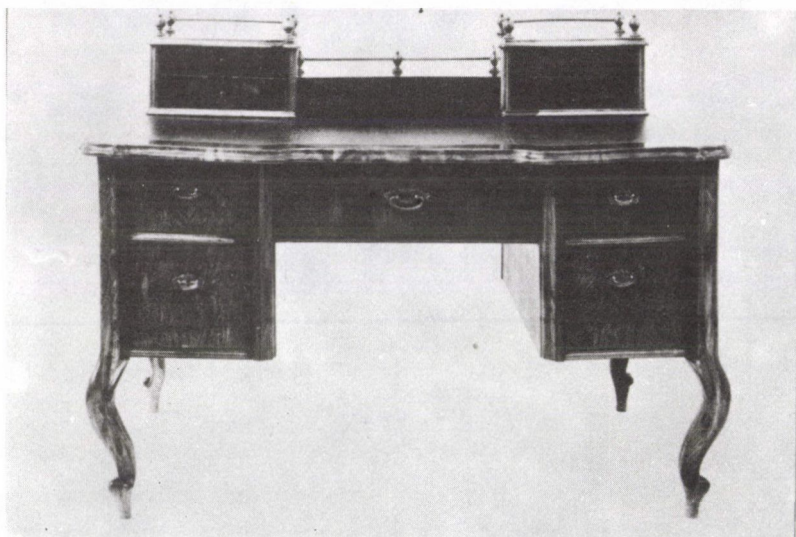
Historische Fakta, Tagebücher und Erinnerungen zeugen dafür, dass die Persönlichkeit, die Tätigkeit und dadurch auch der Schreibtisch von B. Horvát eine zentrale Rolle in der Durchsetzung des Ausgleichs von 1867 spielten. Seine politische Überzeugung, Prinzipien- und Sittenreinheit, sowie seine Fachkundigkeit waren fast unentbehrlich für jene Gemeinschaft, die unter der geistigen und prinzipiellen Leitung von F. Deák die 1849 infolge des Druckes der Gewalt unterbrochene grosse Umgestaltung und die Unabhängigkeit der Nation zwar „von oben“ und durch Kompromisse verwirklichte. Durch die geistige Tätigkeit von Boldizsár Horvát gestalteten sich die Grundbeziehungen unserer Nationalgeschichte, die des ungarischen Staatssystems des 19. Jahr-

hunderts, die der politischen und gesellschaftlichen Verhältnisse sowie der Verwaltung und des Justizwesens.

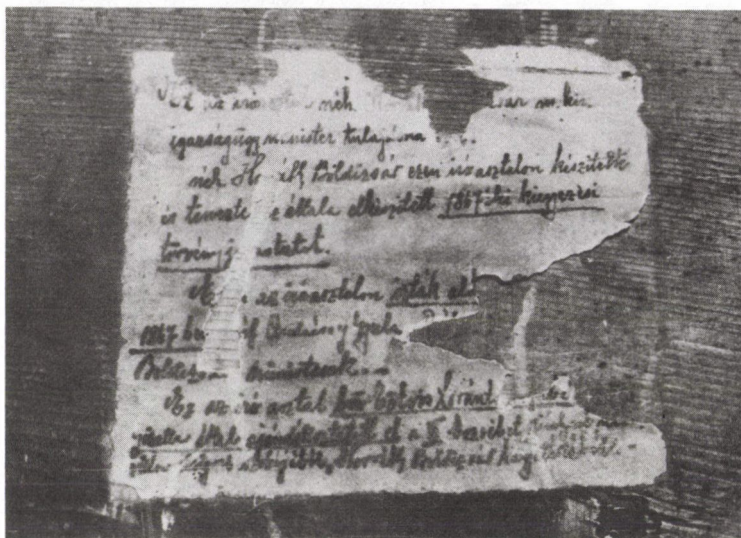
Obwohl nicht alle Informationen des angeklebten Papierstückes bestätigt werden können – zum Beispiel die Tatsache der Unterschreibung –, kann man gewiss behaupten, dass der Inhaber des Schreibtisches, Boldizsár Horvát in der historischen Entwicklung zum Ausgleich, in dessen Vorbereitung, in der Verfassung der Ausgleichsgesetze und nach dem Ausgleich ganz bis zum Jahre 1871 als Justizminister eine geschichtsgestaltende Persönlichkeit war.

1. Horvát Boldizsár

2. Íróasztal Horvát Boldizsár tulajdonából

3. Az asztal történetére utaló sorok a ráragasztott papírlapon

4. Az 1867-ben kinevezett felelős magyar kormány tagjai, köztük Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter

A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztályának céhes iratai

Jóllehet az írott források megőrzése elsősorban a levéltárak feladatkörébe tartozik, a kézművesipartörténet – főként céhtörténet – tárgykörébe sorolható iratok szervesen kapcsolódnak a múzeumi gyűjteményekhez is. A tárgyi és írásos emlékek (céhtárgyak, privilégiumlevelek, bizonyáglevelek, vándorkönyvek, egyéb feljegyzések) összetartozó egységet alkotnak. Együttesen teszik lehetővé egy - egy mesterség, vagy céh megismerését. Az iratok ugyanakkor nemcsak a hagyományos értelemben vett kézművesipartörténet forrásai, hanem – mint azt az alábbiakban példákkal is bizonyítani kívánjuk – a gazdaság- és társadalomtörténet, a technikatörténet, és a művelődéstörténet legkülönbözőbb ágai számára kínálnak széles körű felhasználási lehetőséget.

A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztályán 1961-ig a Vegyes gyűjteménybe, majd az Újkori Dokumentumgyűjteménybe kerültek a kézművesipartörténet témakörébe sorolható iratok. A céhes közművesipartörténet forrásainak 1976-ban megjelent katasztere¹ tartalmazza ugyan a Nemzeti Múzeumban lévő forrásokat is, de az újabb gyarapodás és a beletárolásnál tapasztalható pontatlanságok indokoltá teszik az anyag egységes szempontok szerint történő közreadását.

Tematikai szempontból az iratok öt csoportba sorolhatók: céhprivilégiumok, jegyzőkönyvek és feljegyzési könyvek, bizonyáglevelek, vándorkönyvek és végül a kézművesipartörténethez sorolható egyéb iratok. Az egy céhre vonatkozó, vagy egy mester személyéhez köthető iratok szerencsés esetekben összetartozó egységeket alkotnak, például több forrás szól a lévai kalapos céhről (3, 4. sz. privilégiumok, 3, 4. sz. jegyzőkönyvek). Néhány mesterember céhes dokumentumait más személyes iratok egészítik ki. Bíró János dunavecsei takácslegény vándorlásai nyomon követhetők a fennmaradt bizonyáglevelek segítségével (27–30. sz.).

A céhek alapvető funkcióinak megfelelően a privilégiumlevelek elsősorban a munkafolyamatok szabályozásával, a céhen belüli és a céhen kívüli verseny kizárásával, a céh mesterségen belüli monopolhelyzetének biztosításával foglalkoznak. Nagy súlyt fektetnek a szervezeti keretek leírására (céhelöljárók választása, jogköre, céhgyűlések, céhen belüli bíraskodás, mesterré válás, mesterremek, stb.). A céhek elzárkózásával párhuzamosan mind több szó esik a formai és szervezeti kérdésekről.²

A gyűjtemény legkorábbi darabja az eperjesi szűcs (Kirschner) céh 1451-ben kelt articulusainak 1616-os átiratban fennmaradt példánya (11. sz.). A város magisztrátusa által adományozott privilégiumok főként a piaci árusítás szabályait és a helyi mestereknek a nyersanyag beszerzésénél gyakorolt elővételetti jogát részletezik. A pergamenre írt, díszesen kiállított oklevél szép példája a szabad királyi városok írásbeliségének.³

A XVII. században egyre szaporodó mezővárosi céheket reprezentálja az Abaúj megyei Szepesi fazekasainak 1620-as céhlevele, amelyet a céhek életében oly jellemző módon előbb 1699-ben, majd 1759-ben megújítottak. A Magyar Nemzeti Múzeum példánya XVIII. századi átirat⁴ (6. sz.). Mint a legtöbb céharticulus ez is elsősorban az inastartást, a mesterré választás feltételeit (mestertaxa, mesterremek, mesterlakoma) és az árusítást szabályozza. Az utóbbinál limitálja a legfontosabb munkadíjakat és a leggyakrabban készített edények árait (különböző úrméretű fazekak, mázas és mázatlan kályha rakásának díjszabása). Jóval szerényebb méretekben ugyan, de azok a termékek és szolgáltatások tűnnek fel, amelyek az egykorú kassai limitációkban is szerepelnek.⁵

Kifejezetten az inasok és a legények munkájának szabályozására alkottak articulusokat a soproni pajzsgyártó és csiszár mesterek. Az 1666-ban kelt és a céh pecsétjével megerősített eredeti iratot az Újkori Dokumentumgyűjtemény őrzi (8. sz., 1. kép). Az 1597-ben alakult soproni szíjgyártó és csiszár céhnek a XVII. század első felében sok problémát okoztak a nyári mezőgazdasági munkák idején a műhelyeket önkényesen elhagyó legények.⁶ Valószínűleg az ebből fakadó gondok indokolják a külön inas- és legénytartási szabályzat megalkotását, amely a pajzsgyártók és a csiszárok esetében egyaránt három vagy négy esztendőben határozza meg az inaséveket. Ezek elteltével két másik mester jelenlétében szabadították fel az inast. A szabályzat pontosan körülírja az inas és a legény kötelességeit és a mestertől járó javadalmait. A mesterek közötti konkurrencia kiküszöbölésére szigorúan tiltja egy műhelyben kettőnél több inas alkalmazását.

Egyik legrészletesebb céhtörténeti forrásunk a debreceni kalmár céh privilégiumlevele, amely bőséges leírását nyújtja a céh belső életének, így gazdag tárháza a céhszokásoknak.

A debreceni „áros nép”, azaz kereskedők a XVI. századtól közismer-ten fontos szerepet töltek be a távolsági kereskedelemben, elsősorban a marhakereskedelemben. Céhhé szerveződésük azonban meglehetősen későn következett be. A kalmárok tevékenységét a város szabályozta, társulásaik alkalmi jellegűek voltak. A város kereskedőit tömörítő társaságok a XVII. század végén jelentek meg (kalmártársaság, sóstársaság, vasárostársaság).⁷

A debreceni kalmártársaság legkorábbi, eddig publikálatlan privilégiumlevele a Nemzeti Múzeumban lévő eredeti példány (10. sz.).⁸ A város magisztrátusa által adományozott privilégiumok 1712-ben keltek. A latin nyelvű bevezető sorok szerint ez a kalmár (quaestor) céh korábbi articulusainak megerősítése, amelyeket a lőcsei céhtől vettek át.⁹ A kiváltságlevél a debreceni kalmárokat vagyoni helyzetük és az általuk folytatott kereskedés jellege alapján három rendbe sorolja, úgy mint „öreg vagy boltos kalmárok”, akik a legdrágább bolti portékákat árusították (arany, ezüst, bársony, selyemféleségek, pl. kamuka, posztó, stb.), „közép rendbeli” kereskedők (vászonfélék, font számra árusított bors, csipke), végül akik „kevés és aprólékos portékáccákkal kereskednek”. A besorolásnak megfelelően változik a társaság ládájába befizetett adó értéke is (6, 3, 2 garas). A kalmártársaság előjogainak biztosítása érdekében külön articulus sorolja fel azokat az áruféleségeket, amelyeket vásárokon kívül csak a céhbeli kalmárok árusíthattak. Ezek elsősorban a magyarországi távolsági kereskedelemben a XVI. század óta hagyományosan szereplő termékek, főként a külföldről importált posztó- és vászonfélék, süveg, selyem stb.¹⁰ A céhen kívüliek és vidékiek által a városba eladás céljából behozott árucikkeknel a társaság tagjai elővételi joggal éltek. A kiváltságlevél részletesen meghatározta a piaci eladás rendjét. A három osztályba sorolt kalmárok külön-külön csoportokban árusíthattak, az egyes helyeket nyílászáróval választották ki. Erős intézkedéseket igyekeztek foganatosítani a társaságon kívüli kereskedők, a hímplérek (kontárok) és a kalmárkodó mesteremberek ellen. Az utóbbiakkal szemben nagy sérelemnek tekintették, hogy „magok mesterségét is követik, feleségekkel pedig kalmári kereskedést gyakoroltnak.” Ezért külön is tiltották kézműves mesterséget űző személy feleségének a céhbe való felvételét.

A XIX. század elejétől a Helytartótanács mind erősebb befolyást gyakorolt a céhek életére.¹¹ Központosító és egységesítő törekvésének eredményei a nyomtatott szövegű céhlevelek és a vándorkönyvek használata. A

Helytartótanács 1813-as rendelete alapján a korábbi céhprivilegiumok érvényüket veszítették és azokat új, egységes szövegű szabályzat váltotta fel. Azoknak a céheknek a működését tekintették törvényesnek, amelyek az új szabadalmakat kiváltották.¹² A lévai kalapos céh az említett 7262/1813. számú helytartótanácsi rendelet alapján megalkotott szöveg Budán nyomtatott magyar és – tekintettel a céh etnikai összetételére – szlovák nyelvű példányaait szerezte be és hitelesítette 1818-ban (3, 4. sz.). (A szláv nyelvű privilegiumlevelek egy viszonylag korai példája a szakolcai csizmadiák céhszabályzata 1696-ból. 2. sz.) A nagyvarosi vegyes céh kiváltságlevelében csupán a céhnek szóló tituláció és a királyi megerősítő szándék egészíti ki a nyomtatott szöveget (1. sz.). Sok más magyarországi céhhez hasonlóan ezt őrizte meg a Pest megyei és a Fejér megyei Bicskei járásbeli egyesült kovács, bográn és lakatos céh is (9. sz.).¹³

A céhes források következő csoportját a jegyzőkönyvek (protocolumok), mester-, és inasjegyzékek, feljegyzési könyvek alkotják. A gyakran esetlegesen vezetett feljegyzések általában a céh belső életére szolgálnak adalékokkal, a céhgyűlések lefolyását, mestertaxák, büntetéspénzek befizetését és a mesterek, legények adatait örökítették meg. A mesterlisták és a szegődétesi jegyzékek a kézművesipartörténet máig sem teljesen kiaknázott forrásai.

Az ország egyik legelterjedtebb céhes mestersége a takácsoké volt. Különösen sűrű hálózatot hoztak létre a XVIII–XIX. századi Dunántúlon. Egyik baranyai központjuk Vaszar volt.¹⁴ A céhnek két XVIII. századi jegyzőkönyve maradt fenn napjainkig (1, 2. sz.).

A pestbudai kéményseprő céh mesterkönyvét a kéményseprő mesterek adatain túl iparművészeti értéke avatja kivételes emlékké (11. sz.). A könyv és a hozzá készült tokok a reformkori pesti könyvkötő mesterség és bőrművesség remekei. Az empire ornamentikával díszített, arannyal nyomott vörös bőrkötés Szidarits József pesti könyvkötő (Buchbinder) műve. Figyelemre méltó a belső előzéklapok kidolgozása is (2. kép). A könyv védelmét szolgáló, 1828-ban készült bádogtokon vörös alapon arany tölgyfűzerek övezik I. Ferenc király mellképét (3. kép). A bádogtokra 1835-ben Oláh Ferenc bőrműves készített védőborítást.

A céhes kézművesipartörténet legdekoratívabb és a rajtuk lévő ábrázolások következtében legsokoldalúbban felhasználható dokumentumai a bizonyoságlevelek (céh testimonialis, bizonyoságlevél, tanuló levél, Kundschaft, Lehrbrief). Használatukat a Német Római Birodalomban 1731-től rendelet írta elő. A külföldi legényvándorlások következtében hamar meghonosodtak Magyarországon is. Egyébként a céhek általában már a XVII. századtól meg-

kívánták a vándorló legénytől, hogy törvényes származását és az előző helyen végzett munkát iratokkal dokumentálja.¹⁵ A XVIII. század utolsó harmadára a kézzel írt, díszesen kiállított példányok jellemzőek, amelyeket a korstílust követő ornamensek, szerszám- és munkaábrázolások ékesítenek. Az ábrázolásból sokat meríthet az eszköz- és technikortörténet.

A sárospataki szíjgyártó céh 1776-ban kiállított, népies virágtövekkel keretezett bizonyoságlevelén dolgozó szíjgyártó mestert örökítettek meg. A magyar viseletbe öltözött férfialak négy lábú padon, az ún. kősűn, vagy csikón végzi munkáját. Átvetett lábbal ül a padon, előtte van a kősűfej, amelybe a megmunkálásra szánt szíjat fogta be. Kezében körzöt tart, ez a kívánt szíj szélesség bejelölésére szolgált. A mester előtt a padon a bőr átlukasztására használt ár és görbe szíjvágó kés (kacor) látható. A szíjgyártó mester fölött a mesterség egyik legjellegzetesebb terméke, zabolával ellátott fējhám függ¹⁶ (1. sz. 4, 5. kép).

A semptei mészárosok 1796-os bizonyoságlevelét korabeli viseletbe öltözött mesterlegény és a mészáros mesterség más céhtárgyakon is gyakran ábrázolt jelvényeként bárány (agnus dei) rajza díszíti¹⁷ (23. sz.).

A Liptó megyei vadászok 1809-ben kelt tanúsítványán agancsai között feszülettel megörökített szarvasfej szerepel a mesterség szimbólumaként a vadászok védőszentjére, Szent Hubertusra utalva (21. sz.).

A díszesen kiállított kézzel írt bizonyoságlevelek viszonylag késői emléke a felsőbányai egyesült késcsináló, lakatos, kovács, asztalos, kerék- és kötélgyártó céh testimoniálisra, amelyen a céhet alkotó mesterségek szerszámaiból megkomponált szabályos céhcímer látható (25. sz.). (Itt jegyezhető meg, hogy a munkaeszközábrázolások bőséges forrását nyújtják a bizonyoságleveleken fennmaradt céhpecsétek is.)

A kézzel írt bizonyoságleveleket a XIX. századra felváltó nyomtatott testimoniálisok jellegzetes típusát képviselik a városképpel díszített példányok. Rendszerezésük és topográfiai elemzésük a képi ábrázolásokban viszonylag szegény magyar történelem sajátos forráscsoportját tárhatná fel.¹⁸

A kolozsvári csizmadiáknak a XIX. század elején használt városképes bizonyoságlevele (32. sz., 6. kép) Szakál János 1759-ben készült metszetére vezethető vissza. A barokk kori várost délről megjelenítő látkép kisebb változtatásokkal, de lényegében az eredeti stílusát követve átvették a későbbi ábrázolások, így egy a XIX. század elején készült látkép, amely valószínűleg szintén bizonyoságleveletről származik,¹⁹ valamint a csizmadia céh említett rézkarca. Ezen a korstílusnak megfelelő és a város címerével díszített fűzérdíszes keretezésben csizmadia szerszámok hirdetik a mesterséget.

A komáromi (29. sz., 7. kép), székesfehérvári (30. sz.), vagy a pozsonyi (33. sz.) céhek bizonyáglevellein topográfiaileg követhetők az egyes városrészek, épületek és objektumok. A pesti takácsok testimoniálisa a bőséges számban és variációban fennmaradt városképes pesti céhlevelek egy 1800 körül feltűnt típusához sorolható.²⁰

A vándorkönyvek használatát a Helytartótanács 1816. július 16-i, 21080. számú rendelete írta elő. Erre és a legfontosabb tudnivalókra maguk a vándorkönyvek is hivatkoznak bevezetőjükben. Mint azt a bizonyáglevelék évszámai is bizonyítják, a céhek által kiállított tanúsítványok a vándorkönyvek bevezetése után is kedveltek maradtak. A vándorkönyvek a legjelentősebb kézműves központok nyomdáiban készültek, sok került ki a budai Egyetemi Nyomdából is (pl. 18. sz.). Elsősorban a legényvándorlások méretének és irányának vizsgálatát teszik lehetővé.²¹ A mezővárosok és a falvak kézműveseinek többsége csupán a szűkebb pátria céheit látogatta. Schättl Ignác pécsvárad-i kőműves például 1841–1847 között a környékbeli mestereknél, Pécsváradon, Pécsett, Valpón töltötte tanulóéveit (18. sz.).

Kivételesen gazdagnak számít az ismert pesti családból származó Giergl Henrik²² üveges legény vándorkönyve, amelyből részletesen megrajzolható tulajdonosának külföldi vándorútja. Giergl 1840-től 1847-ig bejárta a német fejedelemségek számos városát, megfordult Észak-Itáliában is. A vándorkönyv külön érdekessége, hogy württembergi hatóságok mellékletként beleragasztották Vilmos württembergi fejedelemnek a kommunistagyanús vándorlegényekre vonatkozó rendeletét (Stuttgart, 1847. április 21.) (15. sz.).

Áttekintésünket befejezve végül az egyéb céhes, valamint kézművesipartörténetre vonatkozó iratok (polgárlevelek, kérvények, számlák, anyakönyvi kivonatok, stb.) közül Kiss Lajos komáromi ötvösmester külön tanulmányt érdemlő jegyzete említhető, amely a mesterség technológiai folyamatainak leírását tartalmazza az ötvös rajzaival illusztrálva (19. sz.).

Egy városi kereskedőpolgár üzletvitele ismerhető meg a kanizsai Gutman cég, vagy a pesti Rickl József kereskedő²³ üzleti könyveiből (6, 7. sz.).

A Magyarországon is meghonosodó manufaktúrák történetéhez szolgál adalékokkal a hógyszí textilmanufaktúra működésének megindításáról tudósító 1730-as nyomtatvány²⁴ (9. sz.) és Bertolotti Mátyás manufaktúra-tulajdonos és kereskedő ugyancsak XVIII. századi címeres levele (18. sz.).

JEGYZETEK

1. A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere. Szerk.: Éri István, Nagy Lajos, Nagybákay Péter (Budapest 1975) I–II. köt.
2. V. ö. *Max Weber*, Gazdaságtörténet. Az egyetemes társadalom- és gazdaságtörténet vázlata. (Budapest 1979) 120–125.
3. Szépen kalligrafált szövegét reneszánsz vonalas ornamens keretezi, amelyet középben a Habsburg sas díszít. Mivel az oklevél megerősítése nem történt meg, sem corroboratiós formula, sem dátum nem szerepel rajta. Korára és készítőjére a díszítő sávok alatti évszám és szignó utal: „Eperjes: commorans An. 1616. Mart: die 25.” „Scripsit haec Ioannes Libholdus Schnebergen. Misnicus Germanus”
4. Eredetije az ELTE Könyvtár Kézirattárában. Céhkataszter i. m. (1) II. köt. 266. A XVII. századi mezővárosi céhekre: *Zimányi Vera*, Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. (Budapest 1976) 151.
5. *Kemény Lajos*, Kassai czéhek árszabásai a XVII. századból. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 8(1901) 31.
6. *Domonkos Ottó*, A soproni magyar szíjgyártók és csiszárok történetéhez (Városközi céhviták „feketelisták” a XVII. században.) Soproni Szemle 17(1963) 255–260.
7. Debrecen története 1693-ig. Szerk.: Szendrey István (Debrecen 1984) 347–374., Debrecen története 1693–1849. Szerk. Rácz István (Debrecen 1981) 365–366.
8. A Céhkataszter szerint első ismert privilégiumlevelüket 1715-ben a királytól nyerték (Hajdú-Bihar megyei Levéltár.); Céhkataszter i. m. (1) II. köt. 289. A céh történetére: *Nagybákay Antal*, A Debreceni Nemes Kalmár Társaság első húsz esztendeje 1695–1715. (Debrecen 1949) Kézirat. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára. Valamint: Százéves évforduló – In memoriam Nagybákay (Rickl) Antal. Múzeumi Kurír. Debrecen 1985. 17–18.
9. „... quosdam articulos partim per praedecessores nostros sibi traditos et elargitos, partim ex articulis quaestorum liberae ac regiae civitatis Leutschoviensi ad honestam praeattactorum quaestorum nostrorum requisitionem transsumptos et sibi communitatis desumptos. . .”
10. V. ö. *Zimányi Vera*, i. m. (4) 141–150.; *Endrei Walter*, Középkori angol textilimportunk gyapjuszövevei. Századok 104/1970/ 288–299. stb.
11. *Eperjessy Géza*, Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). (Budapest 1967) 185–197.
12. *Eperjessy Géza*, i. m. (11) 17.

13. A Helytartótanács által kibocsátott szöveget vidéki nyomdák is közreadták és terjesztették, pl. „A Magyar Országí tzéheket és társaságokat illető közönséges articulusok” Sárospatak, 1815.
14. *Domonkos Ottó*, A főczéhek vonzáskörzetei. In: V. Kézműipartörténeti szimpózium Veszprém 1984. november 20–21. Szerk.: Nagybákay Péter, Németh Gábor (Veszprém 1985) 192.
15. *Lerner, Franz*, Ungarische Handwerksge sellen in Frankfurt am Main. In: Internationales Handwerksge schichtliches Symposium Veszprém 20–24. 11. 1978. (Veszprém 1979) 32.,
Stopp, Klaus, Die Erstellung einer Bibliographie der Handwerkskundschaften mit Stadtansichten. In: u. o. 80–82.,
Nagybákay Péter, A Rába alsó vizén levő molnárok kézi festésű bizonyáglevelei a veszprémi Bakony Múzeumban. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közlemé nyei Veszprém 15 (1980) 225–235.
16. V. ö. *Frecksay János*, Mesterségek szótára. (Budapest 1912) 296–310.; Hasonló munkaábrázolásokra lásd: *Nagybákai Péter*, i. m. (15) 225–235., *Nagybákay Péter*, Céhek, céhemlékek Veszprém megyében. (Veszprém 1971) 23., *Nagybákay Péter*, Magyarországi céhbehívótáblák. (Budapest 1981) 46–57., és 36 a–b, 39. kép.
17. *Németh Annamária–Németh Gábor*, Az érsekújvári mészáros céh emlékei a Magyar Nemzeti Múzeumban. In: Folia Historica 13 (1984) 51–77.
18. V. ö. *Stopp, Klaus*, i. m. (15) 80–82.,
Stopp, Klaus, Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Beschreibender Katalog der Arbeitsattestate. Band 12. Ungarn A–R. (Stuttgart 1987) (pl. 24–33. Debrecen leírása Nagybákay Péter)
19. Szakál János metszete közölve: *Jakab Elek*, Kolozsvár története világosító rajzai. (Buda 1870) XII. tábla, valamint:
Balogh Jolán, Kolozsvár műemlékei. (Kolozsvár) 2. kép.
A XIX. század elejéről származó városkép közölve:
Jakab Elek, i. m. XI. tábla.
Kolozsvár városképi ábrázolásaira lásd még: *Bunta, Magdalena*, Clujul mediveal in gravuri. In: Acta Musei Napocensis 9(1974) 185–197.
20. V. ö. *Stopp Klaus*, i. m. (18) 256–263.
21. V. ö. *Bräuer, Helmut*, Überlegungen zur Auswertung von Wanderbüchern. In: II. Internationales Handwerksge schichtliches Symposium Veszprém 21–26. 8. 1982. (Veszprém 1983) Band 1. 273–282.
22. A Giergl Család ismert tagja: Giergl Alajos (1817–1850) ötvös, Györgyi Alajos (1821–1863) festő, Györgyi Géza (1851–1934) építész. Giergl Henrik üveges német nyelven vezetett naplója, amelyben megőrökíti németországi és itáliai utazásait és az 1848-as forradalmak európai és pesti eseményeit, a család leszármazot tainak tulajdonában van.

23. Rickl József pesti kereskedőre: *Nagybákay Antal*. Két XVIII. századvégi pesti üzleti könyv család-, társadalom-, és gazdaságtörténeti vonatkozásai. In: *Folia Historica* 13 (1984) 79–96.
24. V. ö. *Bánkuti Imre*, A högyészi textilmanufaktúra 1729–1732. In: *Folia Archaeologica* 16 (1964) 219–224.

Privilégiumlevelek

1. 1928.109.10.
A nagymarosi (volt Hont m.) egyesült ács, pék, asztalos, kerékgyártó, kádár, bádógos, üveges, takács, szabó, német varga, csizmadia, kőműves és szűcs céh privilégiumlevele V. Ferdinándtól, 1840. Könyv formátumú, a címlap és a megerősítő záradék kivételével nyomtatott szöveg a Helytartótanács központi céhszabályzata alapján. Magyar nyelven. Független pecséttel megerősítve.
  2. 1937.13.
A szakolcai (volt Nyitra m.) csizmadia céh articulusai, 1696. Könyv formátumú, szlovák nyelven. Tábláján sárgaréz pecséttek, benne a céh viaszpecsétje.
- (3–4. A lévai kalapos céh privilégiumai)
3. 1961.950.
A lévai (volt Bars m.) kalapos céh szabályzata. A Helytartótanács 7262/1813. sz. központi céhprivilégiumának Budán 1813-ban nyomtatott, magyar nyelvű példánya. Hitelesítette a fenti céh 1818-ban. Könyv formátumú, a végén feljegyzések.
  4. 1961.951.
Az előző szlovák nyelvű példánya, nyomtatva Budán, 1813. Hitelesítve 1818-ban. Könyv formátumú.
(A lévai kalapos céhre lásd még 1961.952. jegyzőkönyv, 1961.953–954. feljegyzési könyvek)
  5. 1961.984.
A veszprémi (Veszprém m.) fazekas céh privilégiumlevele, 1770. Könyv formátumú. A királyi privilégiumlevél másolata. Magyar nyelven, latin bevezető és záró résszel.
  6. Udgy. 1963.20.4.
A szépsi-i (volt Abaúj m.) fazekas céh articulusai a település tanácsától, 1620. 1759-ben kelt másolat. Két lap, magyar nyelven.
  7. Udgy. 1966.8.
A bereghalmi (Erdély, volt Medgyesi szék) szappanfőző és gyertyaöntő céh privilégiumlevele, 1829. Könyv formátumú, német nyelven.
  8. Udgy. 1967.2.
A soproni (volt Sopron m.) pajzsgyártók és csizárok legény- és inastartási szabályai, 1666. Kétlapos irat, magyar nyelven. A céh pecsétjével megerősítve.

9. Udgy. 1967.9.1.
A pest megyei és a Fejér megye Bicske járásbeli egyesült kovács, bogárnár és lakatos céh privilégiumai. A Helytartótanács 1813-as központi céhprivilégiumának nyomtatott szövege. Kötése szerint megerősítve 1864-ben. Könyv formátumú, magyar nyelven.
(A céhre lásd még Udgy. 1967.9.2. bizonyoságlevél)
10. Udgy. 1967.21.
A debreceni (volt Bihar m.) kalmár céh privilégiumai a város magistrátusától, 1712. Megerősítve és részben módosítva 1713-ban. Könyv formátumú, magyar nyelven. Latin nyelvű bevezetőjében utalás arra, hogy a privilégiumokat a debreceni céh a lőcsei kalmár céhtől kölcsönözte. A város pecsétjével megerősítve. Debreceni bőrkötésben.
11. Udgy. 1987.74.
Az eperjesi (volt Sáros m.) szűcs céh privilégiumlevele.
A város magistrátusától 1451-ben kapott kiváltságok 1616-ban kelt átirata. Oklevél formában kiállított, megerősítés nélküli példány. Német nyelven.

Protocollumok, mester- és inasjegyzékek

(1-2. A vaszari takács céh jegyzőkönyvei)

1. 1949.9.
A vaszari (Baranya m.) takács céh jegyzőkönyve, 1748–1768. Könyv formátumú, magyar nyelven.
2. 1949.10.
A vaszari takács céh jegyzőkönyve, 1777–1812. Könyv formátumú, magyar nyelven.

(3-5. A lévai kalapos céh jegyzőkönyvei)

3. 1961.952.
A lévai (volt Bars m.) kalapos céh jegyzőkönyve a mesterek névsorával, 1820-as évek – 1890. Könyv formátumú, magyar nyelven.
4. 1961.953.
A lévai kalapos céh feljegyzési könyve mesternévsorokkal, 1864–1878. Könyv formátumú, magyar nyelven.
5. 1961.954.
A lévai kalapos céh feljegyzési könyve a céh által felszabadítottak neveivel, 1862–1888. Könyv formátumú, magyar nyelven.
(A lévai kalapos céhre lásd még 1961.950–951. privilégiumok)
6. 1961.955.1–2.
Ismeretlen pesti céh feljegyzési könyvei a szegődttetett inasok és legények adataival, 1851–1870. Könyv formátumúak, német nyelven.

7. 1961.956.
Ismeretlen céh legénykönyve, 1729–1835. Könyv formátumú, német nyelven.
8. 1961.958.
Ismeretlen céh jegyzőkönyve. A feljegyzéseket mindkét végéről vezették, amelyek egyik felén 1732–1841, a másikon 1730–1852-ig tartanak. Könyv formátumú, német nyelven.
9. 1961.963.
A pesti kádár céh 1868. évi üléseinek jegyzőkönyve. Másfél ív papíron, magyar nyelven.
10. 1961.967.
A nyitrai (volt Nyitra m.) szabó céh feljegyzései, 1772, 1776, 1786, 1796. Két ív papíron, német nyelven.
11. Udgy. 1972.53.1–3.
A pesti és budai kéményseprő céh mesterkönyve, 1828–1835. A feljegyzések folytatódnak az 1850-es évekig. Díszes kivitelű bőrkötésben (Szigálva: „Joseph Szidarits Buchbinder in Pesth”) Könyv formátumú, német nyelven. Hozzá tartozó festett bádogtok I. Ferenc arcképével, 1828. Valamint börtök (Szigálva: „PESTINI die 15. Novemb. 1835. Fecit Franciscus OLÁH”).
12. Udgy. 1973.10.
A jászberényi (volt Jászság) takács céh feljegyzési könyve a legények jegyzékével, 1833–1891. Könyv formátumú, magyar nyelven.

Bizonyságlevelek

1. L. 1968.2.
A sárospataki (volt Zemplén m.) szíjgyártó céh magyar nyelvű, kézzel írt bizonyságlevele Szabó János mesterré fogadásáról, 1776. Díszesen kiállítva, színes virágrajzokkal és munkaábrázolással. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
2. 1961.961.
A lévai (volt Bars m.) szűrszabó céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyságlevele Holits Mihály nevére kiállítva, 1815.
(A lévai szűrszabó céhrc lásd még Udgy. 1961.1. bizonyságlevél)
3. 1961.962.
A nagyszombati (volt Pozsony m.) nyereggyártó céh német nyelvű, kézzel írt bizonyságlevele Joseph Unzeitig nevére kiállítva, 1841. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
4. Udgy. 1961.1.
A lévai szűrszabó céh magyar nyelvű, kézzel írt bizonyságlevele Kotrik János inas, majd segéd nevére kiállítva, 1855. A céh viaszpecsétjével megerősítve.

5. Udgy. 1961.7.c.
A diószegi (volt Bihar m.) szabó céh magyar nyelvű, kézzel írt bizonyoságlevele Faragó György mester nevére kiállítva, 1754. Színes virágdíszítéssel. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
  6. Udgy. 1961.8.
A nyitrai (volt Nyitra m.) nyereg- és szijgyártó céh magyar nyelvű bizonyoságlevele Unzeitik József nevére kiállítva, 1860. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
  7. Udgy. 1962.41.
Az újlaki (volt Szerém m.) kovács, kádár, lakatos, asztalos és kocsigyártó céh német nyelvű, kézzel írt bizonyoságlevele Josef August Chiba mesterlegény nevére kiállítva, 1857. Töredezett viaszpecséttel megerősítve.
  8. Udgy. 1963.20.2.
A wallendorfi (Szepesolaszi, volt Szepes m.) mészáros céh német nyelvű, kézzel írt bizonyoságlevele Jacob Petzius mesterlegény nevére kiállítva, 1780.
- (9–10. A szépsi mészáros céh által kibocsátott bizonyoságlevelek)
9. Udgy. 1963.20.3.
A szépsi (Mézőszepsi, volt Abaúj m.) mészáros céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Szikszai Szabó József mesterlegény nevére kiállítva, 1825. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
  10. Udgy. 1963.20.5.
A szépsi mészáros céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Bartha László nevére kiállítva, 1805. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
  11. Udgy. 1963.20.6.
A hunsdorfi (Hunfalva, volt Szepes m.) mészáros céh latin nyelvű, kézzel írt bizonyoságlevele Michael Kunsch mesterlegény nevére kiállítva, 1795. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
  12. Udgy. 1963.20.7.
A gölnicbányai (volt Szepes m.) mészáros céh német nyelvű, kézzel írt bizonyoságlevele Daniel Potsch mesterlegény nevére kiállítva, 1790. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
  13. Udgy. 1964.4.
A pozsonyi (volt Pozsony m.) kőműves és kőfaragó céh német nyelvű, kézzel írt bizonyoságlevele Jacob Eichinger nevére kiállítva, 1813. A céhpecsét nyomaival. (A pozsonyi kőműves és kőfaragó céhre lásd még Udgy. 1987.27. bizonyoságlevél)
  14. Udgy. 1966.16.
A tatai (Komárom m.) csizmadia céh német nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Stephan Salzinger nevére kiállítva, 1844. A céh viaszpecsétjével megerősítve.

15. Udgy. 1967.1.1.
A sármelléki központi takács céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonságlevele Ángyás János névre kiállítva, 1860 körül.
(Ángyás János személyére lásd még Udgy. 1967.1.2. vándorkönyv, Udgy. 1967. 1.3–4. anyakönyvi bizonyítványok)
16. Udgy. 1967.9.2.
A Pest megyei és a Fejér megye Bicske járásbeli egyesült kovács, bográn és lakatos céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonságlevele. Kitöltetlen példány, 1860-as évek.
(A céhre lásd még Udgy. 1967.9.1. privilégiumlevél)
- (17–18. A nagykárolyi csizmadia céh által kibocsátott bizonságlevelek)
17. Udgy. 1976.27.
A nagykárolyi (volt Szatmár m.) csizmadia céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonságlevele Csasi Károly nevére kiállítva, 1801. A céhpecsét nyomaival.
18. Udgy. 1976.28.
A nagykárolyi csizmadia céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonságlevele Csaski Károly nevére kiállítva, 1800. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
- (19–20. A pesti üveges céh által kibocsátott bizonságlevelek)
19. Udgy. 1977.8.
A pesti üveges és üvegkereskedő céh német nyelvű, nyomtatott bizonságlevele Franz Sladek legénnyé nyilváníatásáról, 1828. A céh és az előljárók viaszpecsétjeivel megerősítve.
20. Udgy. 1977.9.
A pesti üveges céh német nyelvű, nyomtatott bizonságlevele Andreas Glatz legénnyé nyilváníatásáról, 1859. A céh és az előljárók viaszpecsétjeivel megerősítve.
(A céhre lásd még Udgy. 1983.12. vándorkönyv)
21. Udgy. 1982.16.
Gróf Illésházi István Trencsén és Liptó megyei főispán nevében kelt német nyelvű, kézzel írt vadász céh által kiállított bizonságlevelél Anton Schindler számára, 1809. Díszes formában, az Illésházi-címer színes rajzával és vadász céh emblémával. A céh előljáróinak viaszpecsétjeivel megerősítve.
22. Udgy. 1981.21.
A kaposvári (Somogy m.) csizmadia céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonságlevele Pap János mesterlegény nevére kiállítva, é. n. XIX. század eleje. Fametsetes ábrázolásokkal. A céh töredezett viaszpecsétjével megerősítve.
23. Udgy. 1982.26.
A semptej (volt Nyitra m.) mészáros céh német nyelvű, kézzel írt bizonságlevele Paul Tullner mesterlegény nevére kiállítva, 1796. Díszes formában mészáros emblémával és korabeli viseletben ábrázolt legény színes rajzával. A céh viaszpecsétjével megerősítve.

24. Udgy. 1983.7.
A kiskunhalasi (volt Kiskunság) kovács és bognár céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Kántor Sándor mesterlegény nevére kiállítva, 1807. A céh viaszpecsétjének nyomaival.
(Kántor Sándor személyére lásd még Udgy. 1983. végrendelet)
25. Udgy. 1984.23.
A felsőbányai (volt Szatmár m.) egyesült késcsináló, lakatos, kovács, asztalos, kerék- és kötélgyártó céh magyar nyelvű, kézzel írt bizonyoságlevele Alexi György kovácsmester nevére kiállítva, é. n., XIX. század első fele. Díszes formában, a céh címerével. Pecset nélkül.
26. Udgy. 1984.269.
A ceglédi (Pest m.) takács céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Mirák Mihály ifjúmester nevére kiállítva, 1844. A céh elmosódott pecsétjével megerősítve.

(27–30. Bíró János takács bizonyoságlevelei)

27. Udgy. 1985.4.
A pesti takács céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Bíró János takácslegény nevére kiállítva, 1822. Pest város látképével. A céh szárazpecsétjével megerősítve.
28. Udgy. 1985.5.
A dunaszentgyörgyi (Tolna m.) Takács céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Bíró János mester nevére kiállítva, 1823. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
29. Udgy. 1985.6.
A révkomáromi (Komárom m.) Takács céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Bíró János nevére kiállítva, 1825. Komárom város látképével. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
30. Udgy. 1985.7.
A székesfehérvári (Fejér m.) Takács céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Bíró János nevére kiállítva. Székesfehérvár város látképével. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
31. Udgy. 1986.109.
A gyöngyösi (Heves m.) csapó céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Sütő János mesterlegény nevére kiállítva, 1808. A céh viaszpecsétjével megerősítve.
32. Udgy. 1986.110.
A kolozsvári (volt Kolozs m.) csizmadia céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Szabó Márton mesterlegény nevére kiállítva, 1810. Kolozsvár város látképével és csizmadia szerszámok ábrázolásával. A céh töredezett viaszpecsétjével megerősítve.

33. Udgy. 1987.27.
A pozsonyi (volt Pozsony m.) kőműves és kőfaragó céh német nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Jose Bretzner nevére kiállítva, 1803. Pozsony város látképével. A céh viaszpecsétjének maradványaival.
34. Udgy. 1988.1.
A kassai (volt Abaúj m.) pék céh német nyelvű, kézzel írt bizonyoságlevele Martin Doby nevére kiállítva, 1806. Festett keretdíszítéssel és a céh címerének rajzával. A céh selyemre nyomtatott viaszpecsétjével megerősítve.
35. Udgy. 1982.2.
A miskolci (Borsod m.) szabó céh magyar nyelvű, nyomtatott bizonyoságlevele Jelótzky János nevére kiállítva, 1841. Miskolc város látképével. A céh viaszpecsétjével megerősítve.

Vándorkönyvek

1. Udgy. 1962.23.1.
Stolmann Dániel besztercebányai (volt Zólyom m.) kovácslegény vándorkönyve, 1830.
2. Udgy. 1962.23.2.
Stollmann András miskolci (volt Borsod m.) bognárlegény vándorkönyve, 1830.
3. Udgy. 1966.14.1.1.
Fonó Mihály nagykárolyi (volt Szatmár m.) szabósegéd vándorkönyve, 1841.
4. Udgy. 1966.14.1.2.
Holi József adatai (volt Bács m.) szűcslegény vándorkönyvének töredéke, 1845.
5. Udgy. 1966.14.1.3.
Nagy József sárospataki (volt Zemplén m.) szűcslegény vándorkönyvének töredéke, 1861.
6. Udgy. 1966.14.1.4.
Volko János vándorkönyvének címlapja. H. n., é. n.
7. Udgy. 1966.14.1.6.
Vándorkönyv címlapja (nyomtatva Szekszárd, 1861.)
8. Udgy. 1966.14.1.7.
Portörő István rozsnyói (volt Gömör m.) szűcslegény vándorkönyvének címlapja, é. n.
9. Udgy. 1966.14.1.8.
Menyhárt István mezőkeresztesi (volt Borsod m.) szűcslegény vándorkönyvének címlapja, 1861.
10. Udgy. 1966.14.1.9.
Vándorkönyv címlapja (nyomtatva Debrecen, 1868.)

11. Udgy. 1966.18.
Hay Ignác aradi (volt Arad m.) tímárlegény vándorkönyve, 1839.
12. Udgy. 1967.1.2.
Ángyás János pákozdi (Fejér m.) takácslegény vándorkönyve, 1865.
(Ángyás János személyére lásd még Udgy. 1967.1.1. bizonyítvány, Udgy. 1967.1.3. születési anyakönyvi bizonyítvány, Udgy. 1967.1.4. házassági anyakönyvi bizonyítvány)
13. Udgy. 1968.21.
Schmieder József hódásági (volt Bács m.) csizmadialegény vándorkönyve, 1841.
14. Udgy. 1977.7.
Csapó József velencei (Fejér m.) takácslegény vándorkönyve, 1816 után.
15. Udgy. 1983.12.
Giergl Henrik pesti üvegeslegény vándorkönyve, 1840.
16. Udgy. 1984.24.
Joszim Relits nagybecskereki (volt Torontál m.) mézeskalácsos legény vándorkönyve, 1854.
17. Udgy. 1984.25.
Panta Theodorovits nagykikindai (volt Torontál m.) lakatoslegény vándorkönyve, 1866.
18. Udgy. 1986.2.
Ignatz Schättl pécsváradi (Baranya m.) kőműveslegény vándorkönyve, 1841.

Kézművesipartörténetre vonatkozó egyéb iratok

1. 1961.957.
„Ideiglenes utasítás a Magyar korona-országflani kereskedelmi és iparviszonyok iránt.” Nyomtatvány. Buda, 1851.
- (2–5. A pesti fazekas céhre vonatkozó iratok)
2. 1961.964.
Khier István pesti fazekas iparjegye a helyi céhtől, 1867.
  3. 1961.966.
Schmidt Ferenc pesti fazekas kereszteleési anyakönyvi kivonata, Pest, 1818.
  4. 1961.968–979.
A pesti fazekas legények hitoktatási és vasárnapi iskolai bizonyítványai, 1847–1870.
  5. 1961.980.1–15., 1961.981.1–9., 1961.982.1–3., 1961.983.1–9.
A pesti fazekas céh tagjainak kórházi ápolási számlái, 1847–1867.

(A céhre lásd még Udgy. 1962.74–77. orvosi bizonyítványok, Udgy. 1962.80. elismervény)

6. Udgy. 1961.4.a–c.
A nagykanizsai (Zala m.) Gutman S. H. kereskedő cég levelezési (1847–1848), fő-
(1846–1848) és bejegyzési könyve (1845–1847).
  7. Udgy. 1961.4.d.
Rickl József pesti kereskedő főkönyve, 1795–1798.
  8. Udgy. 1961.7.j.
A budai katonai körzet parancsnokának útlevele a dohányt és ételmet szállító
debreceni Pál mészárosnak és két társának, 1744.
  9. Udgy. 1961.7.o.
Tudósítás a Mercy tábornok tulajdonában lévő hőgyészi (Tolna m.) textilmanu-
faktúra működésének megkezdéséről. Nyomtatvány, 1730.
  10. Udgy. 1962.1.1.
A Magyar Nemzeti Múzeum által vásárolt soproni kefekötő műhely leírása és tör-
ténete. Készítette Domonkos Ottó, 1961. 2 gépelt lap.
  11. Udgy. 1962.40.
Szelőc község tanúsítványa Chiba József kovácslegény számára, 1861.
  12. Udgy. 1962.52.16.
Vetsey József munkácsi csizmadia kérvénye a céhbiztoshoz fiának legénnyé szaba-
dítása ügyében. Munkács, 1833.
- (13–14. A pesti fazekas céhre vonatkozó iratok)
13. Udgy. 1962.74–77.
Pesti fazekas legények orvosi bizonyítványai, 1848–1862.
  14. Udgy. 1962.80.
Pest város elismervénye, amelyben a helyi fazekas céh által a szegényellátás cél-
jaira betizedett összeg átvételét igazolja, 1856.
  15. Udgy. 1963.20.1.
Pest város polgárlevele Dobronyi János magyar tímár nevére kiállítva, 1845.
- (16–17. Ángyás János takácsmester iratai)
16. Udgy. 1967.1.3.
Ángyás János takácsmester születési anyakönyvi bizonyítványa (született 1843).
Kiállítva Pákozdi (Fejér m.), 1865.
  17. Udgy. 1967.1.4.
Ángyás János házassági anyakönyvi kivonata (házasságot kötött 1873). Másolat,
kiállítva Tök (Pest m.), 1939.
(Ángyás János takácsmester személyére lásd még Udgy. 1967.1.1. bizonyoságlevél,
Udgy. 1967.1.2. vándorkönyv)

18. Udgy. 1967.11.1.
Bartolotti Máttyás manufaktúratulajdonos és kereskedő címeradományozó oklevele II. Józseftől, 1784.
19. Udgy. 1968.1.
Kiss Lajos komáromi (Komárom m.) ötvösmester ötvöskönyve a mesterség technológiai folyamatainak leírásával, rajzokkal illusztrálva. Kézirat, XIX. század első fele.
- (20–21. Wagner Károly szappanfőző legény iratai)
20. Udgy. 1970.31.
Wagner Károly szappanfőző legény vándorlevele. Kiállította a Helytartótanács, 1825.
21. Udgy. 1970.32.
Igazolás Pest város polgármesterétől arról, hogy Wagner Károly szappanfőző legény vándoréveit kitöltötte, 1827.
22. Udgy. 1972.74.48.
Igazolási jegy Czimmersman János székesfehérvári mészáros részére, 1871.
23. Udgy. 1983.8.
Kántor Sándor kovácsmester végrendelete. Kölked (Baranya m.), 1857.
(Kántor Sándor kovácsmester személyére lásd még Udgy. 1983.7. bizonyáglevél)

Zunftschriften in der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums

Die Museen sammeln nicht nur die Gegenstände der ehemaligen Zünfte, sondern auch die mit denen eng verbundenen schriftlichen Quellen. Die letzteren bieten eine breite Anwendungsmöglichkeit neben der im traditionellen Sinne aufgefassten Handwerksgeschichte (Zunftgeschichte) auch für die Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte, für die Geschichte der Technik und für die Kulturgeschichte an.

In der Neuzeitlichen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums verwahrte die sogenannte „Vermischte Sammlung“ die vorherührten Schriften ganz bis 1961, dann wurden sie in die Sammlung „Dokumente aus der Neuzeit“ eingereiht. In dieser Studie erfolgt ihre Publikation und inventarmässige Darlegung zum ersten Male. Die Sammlung besteht aus ziemlich heterogenem Material, trotzdem kann man es in fünf Gruppen einteilen: Zunftprivilegien, Protokolle und Merkbücher, Zeugnisse, Wanderbücher, sowie übrige handwerksgeschichtliche Dokumente (Matrikelauszüge, Quittungen und andere Aufzeichnungen).

Das älteste Stück der Sammlung ist ein erhalten gebliebenes, 1616 umgeschriebenes Exemplar der aus dem Jahre 1451 stammenden Artikel der Kürschnerinnung in Eperjes [Eperies, heute Prešov in der Tschechoslowakei] (Nr. 11). Die im 17. Jahrhundert an ihrer Zahl immer zunehmenderen Zünfte der Marktflecken werden durch die Privilegien der Töpfer in Szepsi, Komitat Abaúj repräsentiert (spätere Umschreibung, Nr. 6). Auch aus diesem Jahrhundert, vom Jahre 1666 ist das Statut der Gesellen der Schildmacher und Schwertfeger in Sopron (Ödenburg) ein bedeutendes Dokument (Nr. 8, Abb. 1). Das Privileg der Innung der Kaufleute in Debrecen (Debrezin) ist eine der wertvollsten und ausführlichsten Quellen der ungarischen Zunftgeschichte. Es beschreibt reichlich das innerliche Leben der Zunft und bildet eine reiche Fundgrube zünftlerischer Gebräuche (Nr. 10). Vom Anfang des 19. Jahr-

hundreds an übte der Wiener Hof durch den Statthalterrat einen immer stärkeren Einfluss auf das Leben der Zünfte aus. Der Anordnung des Statthalterrates von 1813 folgten zentral erlassene, gedruckte Zunftprivilegien mit einheitlichem Text in immer grösserer Anzahl, auch von denen verwahrt das Museum mehrere Exemplare (Nr. 1, 3, 4, 9).

Die Protokolle, Meister- und Gesellenlisten, sowie die Merkbücher sind Beiträge zur Erkennung des innerlichen Lebens der Zünfte. Sie verewigten den Ablauf der Zunftversammlungen, die Einzahlung von Strafgeld und Meistertaxen, sowie die Personalien von Meistern und Gesellen. Aus den im Museum aufbewahrten Stücken ragt das Meisterbuch der Rauchfangkehrerzunft in Pest-Buda durch seinen kunstgewerblichen Wert hervor, der vergoldete, im Empirestil verfertigte Ledereinband des Buches ist das Werk eines Buchbinders in Pest (Nr. 11, Abb. 2).

Die dekorativsten Dokumente der zünftlerischen Handwerksgeschichte sind die sog. Kundschaften, welche in der Praxis der ungarländischen Zünfte nach ihrer zentralen Einführung im Deutsch-Römischen Reich (1731) sich einbürgerten. Die Kundschaft der Innung der Riemer in Sárospatak vom Jahre 1776 wurde mit volkstümlicher Pflanzenornamentik und Arbeitsdarstellung verziert. Auf dem letzteren kann man dem Arbeitsvorgang genau folgen und die einzelnen Werkzeuge identifizieren (Nr. 1, Abb. 4, 5). In Ungarn wurden bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts meistens handgeschriebene, verziert ausgefertigte Kundschaften verfertigt, die oft Zunftzeichen und Handwerkerwerkzeuge als Verzierung an sich hatten (Nr. 21, 23). Vom Anfang des 19. Jahrhunderts an repräsentieren die mit einer Vedute versehenen Exemplare einen besonderen Typ der schnell zunehmend gedruckten Kundschaften (Nr. 29, abb. 7, Nr. 32, Abb. 6, Nr. 30, 33).

Den Gebrauch von Wanderbüchern führte die Anordnung des Statthalterrates vom 16. Juli 1816 ein. Die Forschung der Richtung und Gebiete der Gesellenwanderungen werden hauptsächlich durch diese ermöglicht. Die meisten Gesellen besuchten jene zünftlerischen Zentren, die in der Umgebung ihres Wohnortes lagen, wie z.B. Ignaz Schätzl [Pécsvárad, Pécs, (Fünfkirchen) Valpó], (Nr. 18). Demgegenüber besuchte der Glasergeselle Henrik Giergl, der aus einer bekannten Familie in Pest stammte, in den Jahren zwischen 1840–1847 mehrere Städte in den deutschen Fürstentümern, er war auch in Norditalien. Eine Besonderheit seines Wanderbuches ist die eingeklebte Anordnung Wilhelms des Fürsten von Württemberg, welche sich auf die als Kommunisten verdächtigen Wandergesellen bezog (Nr. 15).

Besonders bedeutend ist unter den zunftgeschichtlichen Dokumenten die Aufzeichnung eines Goldschmiedes, Namens Lajos Kiss von Komárom (Komorn, Komorno), welche die Beschreibungen der technologischen Vorgänge der Goldschmiedearbeit enthalten – mit eigenhändigen Zeichnungen des Goldschmiedes illustriert (Nr. 19).

Nos Magistri Corr. & Politores Armozum in Libera
Regiaq. Civitate Sopronien. habiti, hoc exem-
plar seu paria Articulorum ex origina-
li nostro, de verbo ad verbum sine
omni dolo & fraude descripser-
avimus & per manus scri-
ptas exhibuimus.

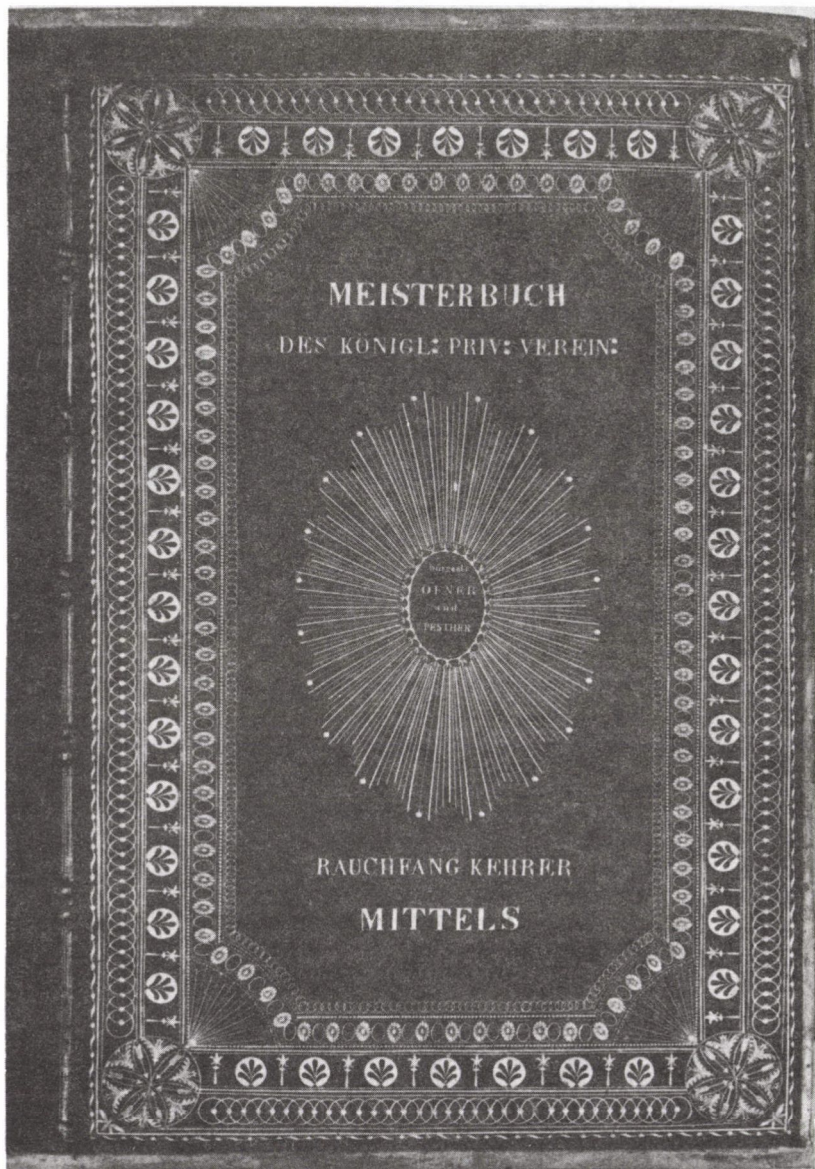
Eső Articulus az Paisjártok rendjéről.

A Paisjárto rendben így fogadják az Inost. három éftendeig ba fin.
ten nagy szakilla volna is, külömben be nem fogadják, az három éftendö-
nel, es abban egy napot sem szabad meg engedni es meg csak egy oratis nem,
hogy többet. Három éftendökön három paiszal tartozik neki az Mester ki
o maga meg tud csinálni. Es annak fölötté három éftendö multóán hogy
ki velik éftendö, tartozik az Ur. két forintal es az Ur. két forintal
den szolgálattal tartozik minden Mesternek, es mind az Állsponyának is ad-
keppen mint az Urának. Tovább az Paisjárto Legénynek minden kantorna
tartozik az Ur. három Laissal, három forintal, de úgy hogy ha tud művelni
vagy munkálolni. Es minden o Paisstol tartozik az mestere huszon öt ös
penzöl.

A második Articulus az Csiszaroké.

Mikor az Inost be fogadjya, külömben be nem fogadjya, három éftendönel
az ki meg érdüli, három éftendeig, az ki nem érdüli az három éftendöt egy
éftendöre is fogadják. De az mely öreg három éftendönel külömben nem szabad
fogadnia be, az Inad minden szolgálattal tartozik, az az éftendöghöz való jól-
gálattal, valahón az Mester küldi, es az Állsponyán kis aron kegyesen tartják.
Az Legénynek tartozik Szombat napon meg mosni es lábat, amakutánna
az égeny valahóna tisztesség helyre küldeni az Inost tartozik el menyki.

1. A soproni pajzsgyártók és csiszárok legény- és inastartási szabályzatának első oldala, 1666.

2, A pestbudai kéményseprő céh mesterkönyvének bőrkötése, 1828.

3. A pestbudai kéményseprő céh mesterkönyvének bádogtokja, 1828.

4. A sárospataki szíjgyártó céh bizonyáglevelé, 1776.

5. A sárospataki bizonyáglevél részlete, 1776.

6. A kolosvári cizmadia céh bizonyságlevele, 1810.

7. A rávkomáromi takács céh bizonyságlevele, 1825.

Mutató

Szendrei János:

**Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves
országos kiállításon című katalógusához**

Szendrei János magyar és német nyelven is közzétett munkáját méltatni ma már nem szükséges, hiszen a hazai múzeumok szakemberei ugyanúgy, mint a nemzetközi tudományos világ, gyűjtők és érdeklődők közel száz éve nélkülözhetetlennek tartják. Több, mint kilencszáz oldalon a tárgyak ezrei sorakoznak emlékeztetve a letűnt évszázadok történelmi eseményeire, kiemelkedő győzelmekre, a nemzet létét veszélyeztető katasztrófákra, hősökre és árulókra, gazdag főurakra és szegény jobbágyokra, magyarokra és idege-
nekre.

Az 1896-os millenniumi emlékkiállítás hadtörténelmi pavilonjában bemutatott anyagnak csak egy részét szerkesztették kötetbe, de gondosan ügyeltek arra, hogy a válogatás hűen tükrözze a 6524 tárgyból álló kollekciónak egészét. A 212 beadó féltve őrzött kincse elegendő volt annak bizonyítására, hogy a fegyveripar nemcsak valami esetleges divatot szolgált, hanem egy nemzet szellemi életének is elmaradhatatlan kiegészítőjévé vált. Nemcsak tárgyakat produkált, hanem a nemzeti szellemet, gondolkodási módot, a nemzeti művészet ihletett alkotásait is állandósította, bár ipar volt – a művészetekkel egyenlő értékű tényezővé emelte föl magát.

A kiállítás volumene, sokrétősége a kortársak legtájékozottabb rétegét is csodálatba ejtette, de az emberi tennivágyás hihetetlen erejével létrehozott katalógusban mutatók hiányában alig-alig tudtak eligazodni. Ma a múlt értékeit, hazai vonatkozásait kutató szakember különösen érzi a mondottakból adódó gondokat, s így nem tekinthető véletlennek, hogy a kései utókor vállalkozik a terjedelemben megmutatkozó lehetőségek szűk határai között egy rövidített, alapvetően múzeumi szakembereket szolgáló mutató elkészítésére.

A munka nem foglalkozhat a kötet egy-egy korszakát bevezető tanulmány személy- és helynév vonatkozásaival, mert így a tárgyakkal elsőd-

leges kapcsolatban jelentkező információk több oldalú megközelítésére is lehetőség nyílik.

Az összeállítás hat egységből az első a publikált tárgyak mutatója. A megnevezés mellett feltűnő oldalszám a címszó előfordulási helyét jelöli. Amennyiben egy oldalon több azonos jellegű tárgy leírása kezdődik, az oldalszám szükség szerint ismétlődik. A számok, illetve a *kiegészítő* számok írása mutatja meg, hogy az adott írásos anyaghoz tartozik-e ábra, s ha igen, melyik oldalon. Általánosságban igyekeztünk a tárgyak megnevezését a mutatóban megtartani, de néhány esetben el kellett térnünk, mert a katalógus összeállításakor nem ügyeltek mindig a következetes szóhasználatra. Gondolunk itt elsősorban a kard, szablya, a magyar hegyestőr és a nyugati tőr kard fogalmak keveredésére.

A második rész a fegyveranyag tulajdonosainak jegyzéke. A nevek mellett feltüntetett első szám árulja el, hogy mennyi tárgyat adott be egy-egy kiállító, míg a második szám jelöli, hogy az átadott, kiállításra szánt anyagból Szendrei mennyit tudott közölni. Ritkán, de előfordul, hogy az első szám alacsonyabb a másodiknál, vagy ugyanazon tulajdonost különböző írásmóddal szerepeltetnek. Ezek az elírások a katalógus értékét valójában nem csökkentik.

A harmadik fejezetben gyűjtöttük egybe a személyekhez fűződő műtárgyakat. Ezeknek száma kevés. Jól példázza a mondottakat Esterházy Pál, aki 906 tárgyat állított ki gyűjteményéből, de ebből a hatalmas együttesből a család egyes tagjaihoz csak néhány darab kapcsolódik konkrétan.

Sajnos csak néhány oldalt tesz ki a fegyverművesek jegyzéke. Ezekre többnyire a lőfegyverek feliratainak utalást. Ezt követően a régészeti lelőhelyekre való kitekintést az egyre jobban felgyorsuló topográfiai munkálatok teszik indokolttá.

A munkát a kiállított gyűjtemények és tárgyak helymutatója zárja. Az elmúlt száz év, a két világháború elegendő volt arra, hogy a gyűjtemények nagy része szétessék, a műtárgyak hosszabb-rövidebb időre, vagy örökre eltűnjenek, s így a „... Hajdani Magyar, és Erdélyi drága kies Fegyvereknek...” lelkesen buzdító példája csak Szendrei János és munkatársainak alkotásán keresztül közelíthető meg.

A közölt tárgyak mutatója

Ágyú gyújtólyuk védő vaslemez:	914							
Ágyú mintája:								
370	442	443	447	448 – 449	458	463	463	
463	466	495	496	496	496	594	596	597 607
644	644	644	650	651	652	655	656	656 658
703	712	712	713	713	713	713	713	714 714
714	716	716	716	717	721			
Ágyúcső dugasz:	915							
Ágyúcső tisztító kefe:	910	913	914					
Ágyúféleségek:	189	305	306					
565 – 566	879 – 880							
880 – 881	882	883	883 – 884	883 – 885	885			
886	886	889	889	889 – 890	891	891		
892 – 893	892 – 893	892 – 893	892 – 893	894 – 893	894	893	894	
895 – 893	899 – 900	899 – 901	901 – 902					
904 – 911	907	907 – 908	908 – 909	910 – 911				
910 – 911	911	912 – 911	913	913	913			
Ágyúféleségek évszámmal:	305	565 – 566	703					
879 – 880	882	883	886	886	889	891		
892 – 893	892 – 893	894 – 893	895 – 893	895 – 893				
904 – 911	907 – 908	910 – 911	912 – 911	913	913	913	913	
913	913							
Ágyúgolyó:	369	369	890	890	915	915		
Ágyúkerék agy:	915							
Ágyútalp:	912							
Ágyútöltő rúd:	906	906	913					
Alabárd évszámmal:	493	646 – 647	812 – 813					
Alabárdféleségek:	116 – 197	144	162 – 201	191 – 193				
196 – 198	198 – 199	198 – 220	198	200 – 201				
218 – 222	219	221 – 199	223 – 201	223 – 220				
225	475	476 – 197	477	477	477	477		
478 – 479	478 – 479	493	493	495 – 583	569	582 – 583		
646 – 645	647	646	648	648	648			
648 – 649	650	710	712	712	714	756		
812 – 813								

Alabárd, testőrségi –:	476 – 197	478 – 479	493				
	582 – 583	646 – 645	648 – 647				
	648 – 649						
Alkarvédő vért:	138	271	412	570	759		
Baltaféleségek:	115 – 114	130	139	142	143	158	
	405	542 – 541	732	832	835	835	
Béklyó:	582						
Bem József tábornok rendjele, 1848–1849:	850						
Buda visszavételének emlékérmé, 1686:	353						
Buzogány:	135	136	136	136	139	139	139
	142 ,	142	143	146	146	175	184
	203 – 204	273	384	384	415	451 – 452	189
	482 – 452	482 – 483	482 – 483	482 – 483	484	492 – 452	203
	526 – 483	530 – 452	536	537 – 452	570	582	
	592	610	619	663	680 – 483	705	706 – 483
	706 – 452	708 – 483	708 – 452	709 – 452	730		
	762 – 763	770 – 772	800				
Buzogány, II. Apaffy Mihályé:	770 – 772						
Buzogány, Bocskai Istváné:	484						
Buzogány, Thököly Imrée:	800						
Buzogány, láncos –:	136	143	592				
Buzogánytartó:	492						
Címeres levél:	126 – 128 – 129	130					
Címeres levél II. Lajos királytól:	130						
Couse:	493	646	648				
Csákánybalta:	115 – 114						
Csákányfokos:	116	138	142	142	143	144	
	187 – 188	271	352	529	789	808	
Csáklya:	897						
Csákó:	361	811	812				
Csákó, II. Ferenc császár-féle:	811						
Csákó-címerlemez:	630						

Csat:	60								
Csatabárd:	114	119	121	124	130	140	142	143	610
Csatabárdok jeggyel, vagy évszámmal:					121	124	143		610
Csatabunkó:	882	–	151						
Csatacsillag:	115	131	364	–	365				
Csatacsillag, rakétás –:	364	–	365						
Csatavilla:	196	–	199						
Csavarhúzó:	612		612						
Cseleng, török vitézségi érem:					590				
Csinkapuska:	377	–	667	431	438	–	657	501	501
	506	–	507	656					
Csizma, vértés –:	659		660						
Csizma, Pálffy Jánosé:			660						
Csótár:	377	390	395	395	411	417	–	418	442
	447	474	588	–	589	669	677		
	678	680	685	697	705	706	739	747	859
	859								
Derékszj:	731								
Dizserleg, Pálffy Miklós hercege:			558	–	559				
Dobféleségek:	530	550	550	571	574	592	600	603	
	604	604	–	603					
Dobverő pálca:	549	639	639	640	640				
Doromb:	266								
Emberfogó:	196	–	199						
Érmekek – rendjelek:	353	590	850	852	853	853			
Evőeszköz (kés, villa), Dabasi Halász Péter cs. ezredesé:						795			
Farmatring:	597	639	789						
Farmatring, Dabasi Halász Péter cs. ezredes lovái:					789				
Fegyvercsoportozat:	136	–	137	140	–	141	512		
Fegyverderék:	150	361	428						
Fegyverkabát, főtiszti –:	659	–	660	733					

Festmény:	166 – 167	275 – 276	305	317 – 319	364	366		
	371	388	403	444	454	455	577	578
	579	581	582	617	619	621	621	734
	734 – 735	736	774	774	777	777	777	778
	778	779	779	779	779	779	779	779
	780	780	780	780	780	781	781	781
	781	782 – 783	786 – 787	787	795	796 – 796	717	805
	807	830 – 831	855	856	857	857	857	857
Fokosbalta:	143	542 – 547						
Fokosfélék:	116	138	142	142	143	144	163	
	187 – 188	304	352	381	529	539	542 – 542	541
	572	789	808 – 809	809				
Forgó, Báthori István magyar királyé:				737 – 738				
Forgó, Simonyi József huszárezredesé:				810				
Fuvola tok:	415	843						
Gobelin:	739 – 740	741 – 742		751 – 752				
Golyóöntő:	515							
Gránátvető mordály:		475 – 476		493 – 495				
Gyermekjáték, II. József császáré:			710 – 711					
Gyertyatartó, Széchényi Ödön pasáé:				804 – 803				
Győri csata térképe, 1809. jún. 14.:				836				
Hadicsép:	195 – 365							
Hadikőpeny:	675 – 676							
Hadinyárs:	200 – 201	219 – 220		712				
Hajdúbárd:	812 – 813							
Hajdúvértzet:	683 – 684 – 685							
Hajítódárda:	139	139	594	606 – 414				
Hajító tuskésbárd:	121							
Handzsár:	405	572	575	707				
Handzsár kardmarkolattal:	405							
Harci balta:	139	142	405					
Harci bárd:	140							

Harci csákány:	121	185	–	184					
Harci fejsze:	130								
Harci fokos:	304								
Harci kalapács:	119	–	120						
Hegyes tőr – pánccészúró:	139	140	142	–	145	142	–	145	344
	349	374	716						
Hírlövő puska:	480								
Hóhérpallos:	180	–	181	400	–	401			
Honfoglalás térképe, magyar –:	34								
Huszártársoly:	371	404	579	581	618	731	731	733	
	810	815	828	828	829	830	832	843	
Íj, kézi –:	572	586	592	594					
Íjfélek:	136	142	160	216	217	254	–	255	383
	437	–	436	437	458	557	–	558	572
	594	619	674	682					592
Isaszegi csata térképe. 1849. ápr. 6.:	845								
Janicsártiszti főveg:	533	–	534						
Játékkártya:	426	–	427						
Kaftán:	600	–	601						
Kalap, Pálffy János nádoré:	699								
Kanóc:	611								
Kantár:	182	597	598	598	638	669	788	808	841
Kantár, Dabasi Halász Péter cs. ezredes lovái:	788								
Kantár, Jurisics Miklós lovái:	598								
Kard, dragonyos főtiszti –:	344	347	–	632					
Kardfélek – lásd még Szablya –:	57	–	59	58	60	–	162		
	61	64	–	66	66	118	130	139	140
	142	–	145	143	144	146	152	–	153
	154	–	59	163	–	164	166	–	365
	172	–	59	172	–	162	168	169	172
	175	–	174	178	–	174	173	173	–
	200	221	229	–	162	230	258	–	259
	262	–	264	273	274	277	–	278	344
									344
									345
									345

346	347 – 632	347 – 632	348	349	349 – 350	351
352	361	362	373	373 – 374	375 – 376	377
381 – 382						
382	400 – 401	426	426	448	481	484 – 485
488 – 489 – 490 –	491	535 – 536	540 – 541	586	612	
622	627 – 350	628	629	629	631 – 632	631 – 633
633 – 350	639	664	709	716	744	754
766 – 767 – 768 –	769	816 – 817	826	834		
Kard, Báthori Istváné:	446 – 484					
Kard, Béri Balogh Ádámé:	791 – 792					
Kard, gránátos –:	361	389				
Kard, II. Gusztáv Adolf svéd királyé:	664					
Kard, gyász –:	630	630				
Kard, Hunyadi Mátyásé:	277 – 278					
Kard, II. Józsefé:	706 – 707					
Kard, II. Mátyás királyé:	540					
Kard, medinai Mohamedé:	258 – 259					
Kard, nyárs –:	173					
Kard, osztrák vértestiszi –:	852					
Kard, II. Rákóczi Györgyé:	759 – 761					
Kard, Simonyi József huszárezredesé:			809			
Kard, Skanderbégé:	262 – 264					
Kard, Szentkereszti András báróé:	824 – 825					
Kard, Trenk pandúrtiszi –:	405					
Kard, Thury Györgyé:	258 – 259					
Kard, Zrinyi családé:	484 – 485					
Kardbojt:	443					
Kardfelkötő:	599	757				
Kardnyárs:	173 – 174	198				
Kartács:	354	369	896	896		
Kasza, népfölkelő –:	858					

Katzenkopf – lásd Mordály: 493 – 495	509 – 510								
Kengyel: 60	60	62	67	70	70	134	143	143	
235	236	253	254	258	265	387	387	390	588
592	607	638	665	726	726	726	726	726	727
727	727	732	733	739	754	755	756	808	828
842	842	842	843	843					
Kengyel tornához: 265									
Kengyel, török –: 143	254	588	592	607	665				
Kés, vadász –: 815									
Kézigránát: 363	363	369							
Kézirat: 274	353	441	516	516	518	518			
Korbács: 606									
Korbács, láncos –: 606									
Kopja: 138	142	190	271	272	347	715			
Kopja, lobogós –: 138	142								
Könyv: 422	519	520	520						
Körömvas: 611	895	907	913	915	915				
Kötőfék: 392									
Kürt: 63 – 65	165	635 – 636							
Lakat: 565	814								
Lakat, Gyulafehérvári erőd Károly kapujáról: 814									
Láncosgolyó: 139									
Lándzsaféleségek: 45	45	45	45	139	139	142	142		
191	191	218 – 222	223 – 222	226 – 222	271	271			
476	594	602	606 – 614	897					
Lándzsás csatabárd: 221 – 222	515								
Lobogó – lásd még Zászló –: 732	744		317	318	514	616	722	722	
Lófarkas zászló: 545	595	595							
Lófejvért: 144									
Lóhomlokdisz, Ráskai-Bodó család címerével: 251									

Lóhomlokvért:	227								
Lópatkó:	131 – 132 152 154	131 – 132	131	132	133 – 132	152			
Lószerszám:	182	392	392 – 393	394	542 – 543	591			
	597 597 597	597	598	598	598	599	599	638	
	638 639 669	680	683	686	699	699	700	700	
	744 – 745	788	789	789	790	790	811	841	
Lószerszám, II. József király lovái:	811								
Lótakaró – lásd Csótár									
Lovassági kornéta:	304	314	314	314	359	383	384	398	
	399 563 580	583	608	620	755	756			
Lóvértzet:	227								
Lőporkanal:	611								
Lőportartó:	337 – 338	339 – 338	339 – 338	385	409				
	412 415 431	434	518	519 – 520	520	563	829		
Lőportartó évszámmal:	385	520							
Lőportartó, szarvasagancs –:	385	519 – 520	520	563					
Mária Terézia és Frigyes 1741–1742. évi háborújának térképe:	817								
Metszet:	156 – 157	314	625 – 626	796 – 797					
Modell:	96	282 – 283	284 – 287	320 – 325 – 331	696				
	701 733 749	750	750	751					
Mohácsi csata térképe, 1526. aug. 29.:	106								
Mordály:	493 – 495	509 – 510							
Mozsár:	305	306	889	889	889 – 890	891	891		
Muhi csata térképe, 1241. ápr. 11.:	97								
Nagy Lajos nápolyi hadjáratának térképe, 1347–1348, 1350:	101								
Nándorfehérvár ostromának és felmentésének térképe. 1456. július 4 – július 22.:	103								
Népfölkelési kasza, 1848–1849:	858								
Nyaklánc, Dabasi Halász Péter ezredesé:	795								
Nyakló-díszbojt:	570	573							

Nyárs:	45	196 – 197	198 – 220	200 – 201	219 – 220		
	712						
Nyereg:	146	204	227	256 – 257	271	391	413
	416 – 417	555	557	589 – 590	638	677 – 678	697
	710	763 – 764	803	832 835	842		
Nyereg, I. Miksa-féle:		204					
Nyereg tornához:	204	227					
Nyeregtakaró:	812	856					
Nyeregtakaró, II. József-féle:			812				
Nyeregváz:	843						
Nyílhegy:	58	60	70	122 – 125	123	123 – 125	
	123 – 125	123 – 125	123 – 125	124 – 125	271	271	271
	272	272	273	273 351			
Nyílhegy, robbanó –:		124 – 125					
Nyílpuska:	136	383	458	557 – 558	619	674	682
Nyílpuska évszámmal:		557 – 558	619				
Nyílvessző:	122						
Okmány:	844	844	858	858	858	859	859
Okmány, Asbóth Lajos tábornoki kinevezéséről:				858			
Okmány, Asbóth Lajos ezredesi kinevezéséről:				858			
Okmány, Asbóth Lajosnak írt Kossuth levél:			858				
Okmány, elismerés Asbóth ezredesnek:			859				
Okmány, Asbóth Sándor őrnagyi kinevezéséről:				858			
Okmány, Simonyi József rendjeleinek bizonyítványai:	844						
Okmány, Simonyi József hőstettei:	844						
Olvasztó tégely:	155						
Orgona-löveg:	901 – 902						
Ostromvilla:	218 – 220						
Öv:	599	602					
Öv-szalag, Asbóth Lajosé:		852					

Pajzs:	117 – 118	138	140 – 141	152	158	161	170
	171	176 – 177	178 – 179	185	188	189 – 190	
	193 – 192	204	223 – 224	227	235 – 236	237 – 238	
	279 – 280	281	282	374 – 375	386	389 – 388	461
	571	573 – 574	602	635 – 634	669 – 671	691	746
Pajzs, gyalogsági –:	140 – 141		176 – 177		189 – 190		193 – 192
		223 – 224	279 – 280				
Pajzs, halotti –:	746						
Pajzs, tárcsa –:	117 – 118	138	158	161	170	171	
	178 – 179	185	188	204	235 – 236	281	282
	389 – 388						
Pálca, őrmesteri –:	389						
Pallos:	143	144	146	153	166 – 365	168	169
	172 – 59	175	180	180 – 181	200	221	230
	258 – 259	261	346	400 – 401	586	627 – 350	
	628	766 – 767	768 – 769				
Pallos, Báthori Istváné:		766 – 767	768 – 769				
Pallos, hóhér –:	180 – 181	400 – 401					
Páncélgallér:	384	522 – 523	587				
Páncéling:	139	156	212 – 213	368	384	514	521 748
	764 – 765						
Páncéling, II. Apaffy Mihályé:		764 – 765					
Páncéling, Musztafa agáé:	521						
Páncéling vassapkával:	212 – 213	368					
Páncéling-ujjak:	272	611					
Páncélkesztyű:	140	433	516				
Páncéring, bőr –:	671 – 670	672 – 673					
Pandúrkés:	709						
Parittyaj:	160	437 – 436	437				
Parittyapuska:	701						
Partizán:	198 – 199	221 – 199	475	477	477	478 – 479	
	495 – 583	569	714				

Pisztoly:	136	339	342	373	378	– 453	408	410	411
420	425	428	430	433	433	434	435	435	435 –
436	443	446	448	– 451	449	451	451	– 450	452 –
453	454	– 451	507	507	508	508	508	509	510
510	– 511	511	511	511	512	512	512	– 513	
513	514	514	516	– 517	517	574	581	599	599
600	600	629	634	640	640	641	641	641	641
641	642	642	– 450	642	643	643	643	643	643
644	644	661	663	663	666	– 513	666	668	– 450
687	687	688	688	698	698	– 743	754	791	808
827	827	853	854						
Pisztoly, Simonyi József:	853								
Pisztoly, Széchenyi István:	854								
Pisztoly, szél –:	435	511							
Pisztoly, XVI. sz.:	136	378	– 453	410	433	453	– 452	510	–
	512	600	666						
Pisztoly, XVII. sz.:									
339	342	408	411	433	434	435	435	508	510
511	512	512	– 513	513	581	599	599	600	629
641	641	642	642	– 450	642	643	643	643	643
644	644	661	666	– 513	698	698	– 443		
Pisztolyagy:	896								
Pisztolyborító tarsoly:	377								
Pisztolytok:	363								
Puska:	150	342	– 343	364	364	377	– 667	379	– 380
384	401	411	– 445	416	429	429	– 468	431	431
432	432	432	434	438	438	– 657	439	439	– 440
444	– 445	447	459	459	461	– 462	463	– 343	464
464	464	465	466	466	467	– 469	469	469	470
470	– 471	470	– 471	472	– 473	474	475	– 476	480
493	– 495	495	495	496	497	497	– 497	498	498
500	499	499	499	500	500	– 609	500	501	501
501	501	– 502	502	– 551	502	– 609	504	504	505
505	506	506	506	– 507	509	– 510	516	– 517	545
546	546	546	546	548	– 445	548	– 468	549	549
549	549	550	550	– 551	551	551	552	552	552
553	553	553	554	554	554	554	555	564	577
584	607	608	– 609	608	651	651	– 657	651	652
653	653	653	654	654	654	654	655	655	655

656	656	658	659	665 –	667	666 –	667	676	677
697	698 –	445	701	701	703	704	717	717	717
718	718	719	719	719	720	720	720	720	720
721	721	743	743	747	748	784	785 –	503	785
785	786	790	794	808	823	830	833	833	841
862	879	879	910						
Puska, Báthori Andársé:		472 –	473						
Puska, csinka –:	377 –	667	431	438 –	657	501	501	506 –	
	507	656							
Puska évszámmal:	150	379 –	380	438	461 –	462	464	480	
	496	721	743						
Puska, gát –:	564	879							
Puska, gránátvető –:		475 –	476	493 –	495	502 –	551		
Puska, hírlövő –:	480								
Puska, revolver szerkezettel:	498 –	500							
Puska, szél –:	499	500 –	609	500	505				
Puska, vár –:	148 –	151	150	150 –	151	150 –	151	549	
	554	879	910						
Puska, tüfeng:	411 –	445	447	459	546	546	548 –	445	
548 –	468	549	549	550 –	551	551	552	555	697
Puska, XVI. sz.:	377 –	667	411 –	445	431	439	459		
	463 –	343	464	469	470	470 –	471	472 –	
	473	495	549	654	655	656	666 –	667	
	676	717	719	910					
Puska, XVII. sz.:	150	342 –	343	364	379 –	380	384	416	
429	429 –	468	431	432	434	438	438 –	657	
439 –	440	444 –	445	447	461 –	462	464	466	466
467	469	470 –	471	470 –	471	474	475 –	476	496
497 –	498	499	501	501	504	506	506	506 –	507
509 –	510	516 –	517	546	546	546	546	548 –	445
548 –	468	549	549	549	550	550 –	551	551	552
552	553	553	554	554	554	555	564	584	608
651	651	651	652	653	653	654	655	656	665 –
667	698 –	445	704	717	717	718	718	719	719
720	721	721	743	748	786	862	879	896	
Puskaporos hordócska:		415							

Puskaszurony:	362	390							
Puskavilla:	384	414	– 151	715					
Puzdra – lásd Tegezfélék –:		408	408	– 406	– 407	409	410		
		411	430	570	572	573			
Püspöki harci kalap:		183							
Rajz:	45	45	46	115	185	– 186	316	– 315	317
	316								
Rendjel, Bem József tulajdona:		850	515	517	517	518	519		
		519	625	– 626	723	– 724			
Réztányér:	627								
Rőzseköteg:	894								
Runka:	198	– 220							
Sarkantyú:	56	58	61	61	62	67	67	68	68
	68	– 69	69	70	70	71	116	118	122
	133	– 134	134	135	139	140	140	143	144
	168	170	187	189	– 188	193	193	– 194	194
	195	195	195	195	202	202	202	202	203
	214	215	215	215	217	217	217	217	218
	253	261	268	270	270	272	272	514	612
	727	727	728	728	728	728	729	729	729
	842	842	842	844					730
Sarkantyú, torna –:	122	140	140	143	144	229	253	261	
	268								
Sátor:	568	604	– 605	611	612	886	903	– 905	
Sátor-ormdíz:	56								
Sír, Árpád-kori –:	49	– 50	54						
Sír, XII–XIII. sz.:	60								
Sír, honfoglalás-kori –:	36	– 37	– 38	– 39	– 41	42	– 43	–	
		44	47	– 48	49	– 50	51	52	–
		53	– 54	54	54				
Sír, népvándorlás-kori –:	56	– 55							
Síremlék-modell:	696								
Síremlék, Szapolyai Imrée:	147	– 149							
Síremlék részlete, Pálffy Miklóse:	701	– 702							

Síremlék, Tarczai Tamásé:	93	–	94										
Sírkő:	93	–	94	112	–	113	147	–	149	455	–	457	564
	696		701	–	702								
Sírkő, Csetneky Istváné:	455	–	457										
Sírkő, Dobó Istváné:	564												
Sírkő, Máriássy Istváné:	112	–	113										
Sisak:	62	–	63	138	159	159	168	225	229	–	230		
	230	–	231	231	232	233	233	–	234	234	–	235	236
	237	237	239	239	–	240	241	242	245	249	–	250	
	265	266	–	267	268	269	–	270	272	362	385	402	
	402	–	403	419	423	424	425	441	461	525	–	526	
	530	–	531	532	544	545	557	587	622	622	678	–	678
	679	683	700	704	755	756	759						
Sisak, csöbör –:	233	–	234										
Sisak, csőr –:	229	–	230										
Sisak, dragonyos altiszti –:	622												
Sisak, dragonyos közlegényi –:	755												
Sisak, dragonyos kürtös –:	756												
Sisak, dragonyos törzstiszti –:	622												
Sisak, fazék –:	232												
Sisak, huszár –:	441	461	532	700									
Sisak, Lotharingiai Károlyé:	530	–	531										
Sisak, Skanderbégé:	239	–	240	–	241								
Sisak, torna –:	245	266	–	267	678	–	679						
Sisak, üst –:	234	–	235										
Sisak, vaskalap:	231	268											
Sisak, vassapka:	587												
Sisak, Zrínyi Miklósé:	242												
Sisak, XI. század:	62	–	63										
Spanyol rohamgát:	887	–	888										
Sponton:	477	477											

Sulyom: 353

Szablya:	51	161	162	161	164	162	243	244	246	–	
	247	270	306	339	340	341	341	346	361		
	372	372	387	387	389	404	405	446	486	– 487	
	488	489	490	491	492	515	527	528	537	– 538	
	540	541	561	562	568	569	577	579	593	630	
	630	631	637	661	662	662	664	664	664	665	
	679	682	681	688	689	690	689	690	689	692	
	693	693	693	694	694	695	695	706	707	707	–
	708	744	747	748	754	755	758	758	759	– 761	
	769	791	791	792	793	798	799	800	809	810	
	813	813	814	814	815	815	816	816	816	824	
	824	824	825	826	827	827	828	829	829	829	
	829	832	833	834	850	851	852	854	855		

Szablya, évszámmal: 630 630 631 706 – 707 759 – 761
799 – 800 824 – 825

Szajkosár: 182

Szakállas lándzsa: 218 – 222

Számszerij – lásd még Íj, Parittyaj, Nyílpuska –: 142 216 217 – 181
254 – 255

Számszerij-agy: 140

Számszerij-felhúzó: 152 153 181 704

Számszerij-felhúzó évszámmal: 152

Szélpuska: 499 500 – 609 500 505

Szobor, I. Leopold: 305

Szobor, kuruc vitézek: 860 – 861

Szobor, Trenk-féle pandúrok: 860 – 861

Szurokkoszorú: 896 898 898

Szurokvető dárda: 142 897

Szurokvető kanál: 897

Szurony: 635 637 639 709

Szügyelő: 597 597 638 789

Szügyelő, Dabasi Halász Péter cs. ezredes lovái: 789

Tábori áldoztató: 852

Tábori asztal:	596								
Tábori hadipénztár:	803								
Tábori palack:	755								
Tábori szék:	596								
Tábori szelence:	351								
Tábori üst:	834	834	834						
Támasztóék:	906	912	913						
Támasztórúd:	906	906	913						
Tárogató:	169	169	170	640	796				
Tarsoly:	371	404	419	423	434	529	579	581	618
	623	661	686	687	731	731	733	794	810
	815	828	828	829	830	832	843		
Tarsoly évszámmal:	419	423	434	623	661	686	687	811	
Tarsoly, II. Ferenc-féle:	794	810							
Tarsoly, Szilvási Bálinté:	686	687							
Tegezfélék:	154	155	164	408	408	406	407	409	410
	410	411	430	523	524	569	570	572	573
									586
Térkép:	34	97	101	103	106	306	817	836	845
Topor:	135	381	539						
Tornagerely:	184	185	227						
Tornalándzsa:	191								
Töltényfüzér:	314	349	348						
Tölténytartó:	338	424	611						
Tölténytáska:	363	363	390	410	576	575	611	615	
	617	623	623	756	757	758	828	843	
Tölténytáska, gránátos altiszti –:			757						
Tőr:	120	174	120	162	120	161	174	163	174
	345	486	627	633	636	636			
Tórkard:	274	351	381	382	426	426	535	536	629
	629	631	716						
Trombita:	402								

Tug:	545	595	595						
Turbán:	602								
Utász balta:		158	732	835					
Vállszalag:	443								
Vállszij:	731	756	832	835	841				
Várkulcs:	627								
Várnépség emlékei:	54								
Várpuska:	148 – 879	151 910	150	150 – 151	150 – 151	150 – 151	549	554	
Várpuska csoportozat:			148 – 151	150 – 151	150 – 151				
Vasálarc:	238 – 239								
Vaskalap:	231	268							
Vassapka:	587								
Vassaru:	165								
Vért, félvért:	126 – 370	127 371	205 – 414	211 – 420	212 421	226 – 454	228 459	369 460	544
	545 – 684	547 685	555 – 703	556 705	584 – 770	585 771	637 660	674 683	683 –
Vért, gyermeknek:	369	555 – 556	584 – 585						
Vértezet, Báthori Istváné:	770 – 771								
Vértezet, I. Józsefé:	454								
Vértezet, II. Lajosé:	205 – 211 – 212								
Vértezet, Pálffy Jánosé:	674								
Vértezet, Pálffy Miklószé:	637								
Vértezet, Savoyai Eugéné:	420 – 421								
Vértezet, Schwarzenberg Adolfé:	397								
Vitézségi érdemrend, 1848–1849, Perczel-féle:	852	853							
Vitézségi érdemérem, Perczel-féle, a szenttamási ütközet emlékére, 1849. ápr. 3.:	853								
Zabla:	56 138 588	57 138 607	60 139 725	71 146 725	71 154 725	117 156 725	119 269 726	133 273 728	136 392 730

Zabla, feszítő –:	138	139	156	725	725			
Zabla, tornához:	146							
Zarándokbot:	268							
Zászló, lobogó:	265	304	304	305	306 – 307	314	314	
314	317	318	318	355	355	356 – 357	358	358
358	359	359	359	360	360	366 – 367	382	383
384	385	398	398	398	399	414	415	455
515	545	563	570	576	577	580	583	595
606	608	614	614'	614	615	616	616	616 – 617
619 – 356	620	623 – 624	624	658	704	722	722	722
732	744	746	753	755	756	758	772 – 773	774
775 – 776	800	801	801	801 – 802	805	805	805 – 806	806
807	830	856						
Zászló, Bethlen Gábor-féle:	775 – 776							
Zászló, ezred –:	360	755	758					
Zászló, II. Ferdinánd-féle:	805							
Zászló, hadi –:	746							
Zászló, jelző –:	606							
Zászló, koronázási –:	805	805	805	805 – 806	807			
Zászló, lovassági kornéta:	304	314	314	314	359	383	384	398
	399	563	580	583	608	620	755	756
Zászló, lövész –:	774							
Zászló, Mária Terézia-féle:	805							
Zászló, megyei fölkelő –:	753							
Zászló, Nádasdy Ferenc-féle –:	583							
Zászló, nemzetőri –:	414	415						
Zászló, II. Rákóczi Ferenc-féle:	801	801	801	801 – 802				
Zászló, temetkezési –:	304	358	623 – 624	658				
Zászló, tug:	545	595	595					
Zászló, lobogó évszámmal:	317	355	355	356 – 357	358	358	358	359
385	414	415	545	583	614	619 – 356	620	620
623 – 624	658	722	744	746	753	758	772 – 773	773
775 – 776	800	801	801	801 – 802	805	805	805 – 806	806
807	830	856						

Zászló, XVI. sz.:	265	366 – 367	515	704				
Zászló, XVII. sz.:	304	314	314	317	318	318	355	355
356 – 357	358	358	359	359	360	382	384	385
455	514	545	570	576	583	595	595	606
616	616 – 617	619 – 617	619 – 356	620	623 – 624	624	658	722
732	744	755	772 – 773	775 – 776	805	805	805 – 806	
807								
Zászló, XVIII. sz.:	304	305	358	360	383	398	399	563
577	580	614	615	616	722	753	774	800
801 – 802	805	805	830					801
Zászlócsúcs:	485 – 486							
Zászlórúd:	730	731						
Zászló tartó szij:	859							

A fegyveranyag tulajdonosainak jegyzéke

Abaúj-Torna vármegye törvényhatósága	3	–	–
Abdul Hamid török szultán, Konstantinápoly:	42	–	9
212 – 213 225 345 348 612 885			
886 886 907 – 908 – 909			
Ágoston József, Budapest:	2	–	–
Almásy Ede, Borostyánkő:	44	–	22
139 168 271 271 339 – 340 384 405			
410 412 434 570 611 611 611			
671 – 670 – 672 – 673 733 759 803			
805 843 896 898			
Alsó-Fejér megyei régészeti és történeti egyesület, Gyulafehérvár:	3	–	–
Andrássy Dénes gróf, Krasznahorka,–:	490	–	15
124 – 125 142 143 353 396 – 397			
441 587 796 892 – 893 892 – 893			
894 894 – 893 897 907 910 – 911			
Andrássy Géza gróf, Budapest – Bettlér:	190	–	30
122 136 139 139 142 143 143			
144 146 346 351 366 404 439			
451 – 452 461 482 – 452 493 592			
648 – 649 679 680 – 483 682 – 681			
706 – 483 708 – 483 708 – 452 709 –			
452 716 798 912 – 911			
Ányos Lászlóné, Kardosrét,–:	2	–	–
Apponyi Sándor gróf, Lengyel,–:	62	–	3
519 520 520			
Armeria reale, olasz királyi fegyvergyűjtemény, Turin:	23	–	8
176 – 177 254 419 420 420 – 421			
423 424 425			
Asbóth János, Budapest:	15	–	14
153 225 408 574 850 852 856			
857 858 858 858 858 859 859			
Ászpizs Fatime, Kolozsvár:	1	–	–
Bánffy György gróf, Budapest:	6	–	1
709			
Baranyai Géza, Kurtakesz:	4	–	–

Baranya vármegye törvényhatósága:	3	–	–
Bartalos Gyula, Eger:	51	–	16
56 68 68 – 69 123 123 – 125			
124 138 139 143 144 170 193 –			
194 215 415 729 729			
Bártfa város közönsége:	8	–	2
140 274			
Bath marquis, Anglia:	2	–	–
Batthyány Béláné grófné, Németújvár:	2	–	1
488 – 489 – 490 – 491			
Batthyány Iván gróf, Csákány, Németújvár:	155	–	13
122 138 170 184 265 305 372			
402 – 403 405 431 441 592 913			
Batthyány József gróf, Köpcsény:	19	–	–
Batthyány-Strattmann Ödön herceg, Fraknó-Kismarton:	522	–	367
130 135 138 168 169 256 – 257			
272 273 305 305 339 342 344			
345 345 347 347 – 632 347 632			
349 – 350 349 352 364 364 369			
370 370 371 373 377 377 – 667			
377 381 383 384 390 391 392			
392 395 398 399 408 – 406 – 407			
408 409 409 410 410 411 411			
411 412 413 414 417 – 418 419			
423 426 426 429 430 430 431			
432 432 432 433 433 433 434			
434 442 443 446 447 447 448 –			
449 448 458 461 – 462 463 463			
463 463 – 343 466 474 475 495			
496 496 496 496 497 497 507			
508 512 – 513 513 516 516 545			
546 546 546 549 549 549 550			
550 551 552 552 553 553 554			
554 554 554 555 555 – 556 557			
569 570 570 572 572 573 573 –			
574 573 578 580 581 586 586			
586 588 – 589 588 588 589 – 590			
592 592 594 594 595 595 596			
597 598 599 599 599 599 599			
600 600 600 – 601 602 602 602			
603 604 – 605 607 607 607 607			

614	614	615	616	619	623	627	–		
350	627	627	628	629	629	629			
630	630	630	630	631	631	–	633		
631	–	632	633	–	350	633	634	635	–
636	635	636	636	637	638	638			
639	639	639	639	640	640	640			
640	640	641	641	641	641	641			
642	642	643	643	643	643	643			
644	644	644	644	644	650	651			
651	–	657	651	652	653	653	653		
654	654	654	654	655	655	655			
655	656	656	658	658	659	–	660		
659	660	661	663	665	665	–	667		
665	666	–	667	669	669	676	677	–	
678	677	678	677	678	680	683			
685	687	687	688	688	688	689	–		
690	689	–	690	693	693	694	–	695	
695	697	698	699	699	700	700			
701	703	703	703	704	705	705			
706	706	–	707	707	710	710			
712	712	712	712	712	713	713			
713	713	713	714	714	714	714			
715	715	716	716	716	717	717			
717	717	718	718	719	719	719			
720	720	720	720	720	721	721			
721	725	725	725	725	726	726			
726	726	726	726	727	727	727			
728	730	730	731	732	733	739			
739	744	–	745	747	747	758	784		
786	790	790	790	791	794	801			
807	808	811	811	816	824	828			
843	859	860	–	861	860	–	861	886	
903	–	905							

Bécsi cs. és kir. hadi levéltár:						17	–	1
519								
Bécsi cs. és kir. udvari könyvtár:						3	–	4
516	516	518	518					
Bécsi katonai műszaki bizottság levéltára:						176	–	4
517	517	518	519					
Bécsi városi történelmi múzeum:						146	–	22
140	–	141	163	221	279	–	280	344
346	349	–	348	387	426	–	427	557
568	571	602	646	–	645	646	–	647

648 – 647	648 – 647	648	648	650		
664	700	786 – 787				
Bécsújhely városi történeti múzeum:					6	– 4
577	582	583	608			
Benel Ferenc, Budapest:					2	– –
Berchtold Arthur gróf, Budapest:					4	– –
Bereg vármegye közönsége:					6	– –
Berlin, porosz kir. hadszertár:					57	– 11
522 – 523	525 – 526	527	528	529		
529	530 – 452	530	545	578	882	
Beszterce–Naszód vármegye közönsége:					12	– 3
136	144	144				
Besztercebánya város hatósága, közönsége:					76	– 1
236 – 237						
Bethlen András gróf, Budapest:					9	– 3
565 – 566	686	707 – 708				
Bethlen Kollégium, Nagyenyed:					28	– i
135						
Bezerédy István, Ménfő:					1	– 1
789						
Borsod vármegye törvényhatósága:					6	– –
Brassó vármegye törvényhatósága, (közönsége), brassói történeti bizottság:					6	– 6
140	230	274	553	675 – 676	733	
Brassói római katolikus gimnázium:					1	– 1
563						
Bruckenthal múzeum, Nagyszeben:					25	– 4
67	169	169 – 170	484			
Budapesti kegyesrendi társasház:					2	– –
Butykay József, Miskolc:					7	– –
Csáky Kálmánné grófnő:					31	– 1
165						
Csernovics Pál, Panyova:					3	– –
Csetnek mezőváros hatósága:					1	– –

Csetneki evangélikus egyház:							1	–	1
754									
Csoma József, Devecser:							49	–	15
57	58	67	68	123	–	125	139		
139	140	189	–	188	193	214	215		
495	730	808							
• Csongrád vármegye törvényhatósága:							2	–	–
Czartoryszki herceg-féle múzeum, Krakkó:							15	–	6
444	446	492	737	–	738	774	774		
Cziráky Antal gróf, Lovasberény:							3	–	–
Darnay Kálmán, Sümeg:							130	–	80
56	58	60	60	60	60	60			
61	61	62	67	69	69	70			
70	71	71	114	115	–	114	116		
120	123	–	125	130	130	131	131	–	
132	131	–	132	132	133	–	132	134	
138	146	146	146	152	152	154			
158	161	185	–	184	187	–	188	187	
194	194	202	203	214	215	217			
218	270	270	271	272	272	272			
272	272	273	273	304	384	514			
565	598	610	619	727	727	727			
728	728	729	733	808	842	852			
852	879								
Debrecen sz. kir. város közönsége:							3	–	–
Délmagyarországi történeti és régészeti egyesület, Temesvár:							21	–	–
Demjanovich Emil, Budapest:							2	–	–
Dillesz Sándor, Tild:							9	–	–
Dillesz Sándorné, Tild:							1	–	–
Egri ciszterciák iskola múzeuma:							23	–	22
45	58	62	71	116	117	146			
168	195	202	217	217	217	271			
271	273	385	728	728	730	791			
815									
Egri római katolikus érseki líceum:							133	–	7
133	–	134	156	269	459	606	612		
709									
Eperjes város hatósága:							3	–	–

Erdélyi múzeumegylet, Kolozsvár:	180	–	13
64 – 66 66 140 143 159 173			
180 227 368 372 520 661 686 –			
687			
Erdődy Ferenc gróf, Galgóc:	12	–	1
635 – 634			
Ernst Lajos, Budapest:	11	–	–
Esterházy Pál herceg, Fraknó-Kismarton:	906	–	437
116 – 197 118 130 138 148 – 151			
150 150 150 – 151 150 – 151 152			
158 159 166 – 365 180 – 181 189			
191 – 193 191 191 195 – 365 196 –			
197 232 249 – 250 261 261 265			
272 304 305 306 306 – 307 314			
314 314 314 314 317 – 319 317			
318 318 342 – 343 355 355 356 –			
357 358 358 358 359 359 360			
360 361 361 361 361 362 362			
362 363 363 363 363 363 364			
364 – 365 366 – 367 369 369 369			
369 371 371 373 379 – 380 381 –			
382 382 382 383 384 384 385			
385 386 387 387 389 389 – 388			
389 390 390 398 398 400 – 401			
401 402 403 404 405 411 – 445			
414 – 151 414 415 415 415 416			
425 428 428 429 – 468 431 435			
435 – 436 435 437 – 436 437 438			
438 – 657 443 443 443 444 – 445			
447 448 – 451 449 451 451 – 450			
454 – 451 454 455 455 458 464			
464 464 465 466 466 467 469			
469 470 470 – 471 470 – 471 472 – 473			
474 475 – 476 476 – 197 476 477			
477 477 477 478 – 479 478 – 479			
481 493 – 495 495 – 583 497 – 498			
498 – 500 499 499 499 500 500 –			
609 500 501 501 501 501 – 502			
502 – 551 502 – 609 504 504 505			
505 506 506 506 – 507 507 508			
508 509 509 – 510 510 510 – 511			
511 511 511 – 512 512 514 514			
514 514 515 515 515 515 516 –			

517	544	545	546	548 –	445	548 –
468	549	549	550	550 –	551	551
552	555	557 –	558	564	568	568
569	569	570	571	574	576	577
579	579	579	581	582 –	583	584 –
585	584	594	596	596	597	597
597	597	598	600	604	604 –	603
606	606 –	414	606	608	608 –	609
611	611	611	612	612	612	615
616	616 –	617	617	617	618	619
619 –	356	620	622	622	622	622
623	623	623 –	624	642 –	450	656
656	658	659	661	663	663	666 –
513	666 –	668	668 –	450	669 –	671
674	677	678 –	679	682	689	691
692	698 –	445	698 –	743	701	704
704	704	722	722	731	731	731
731	732	732	734	734 –	735	736
743	743	744	744			
746	747	748	748	748	754	754
755	755	755	755	756	756	756
756	757	757	757	758	758	772 –
773	775 –	776	777	777	778	778
778	779	779	779	779	779	779
779	780	780	780	780	780	780
781	781	781	781	781	785	785 –
503	785	785	785	805	805 –	806
807	808	810	812	815	826	827
828	828	829	830	832	832	832
832	833	834	834	834	834	834
835	835	835	835	841	842	842
842	842	843	843	843	844	854
856	859	859	862	879 –	880	880 –
881	882 –	151	883	883 –	884	883 –
885	889	889 –	890	890	890	891
892 –	893	895 –	893	895	896	896
896	896	897	898	899 –	900	899 –
900 –	901	901 –	902	904 –	911	906
906	906	906	906	907	910 –	911
910	910	911	912	912	913	913
913	913	913	914	914	915	915
915	915	915	915			

Felkai „Tátra” múzeum: 803	1	–	1
Felsőmagyarországi múzeum, Kassa:	3	–	–
Ferenc József udvari fegyvergyűjteménye és az ambrasi vár- kastély:	150	–	76
117 – 118	126 – 127	161	171
178 – 179	183 – 185	204	205 – 211 – 212
226 – 228	227	238 – 239	239 – 239 –
240 – 241	241	242	243 – 244
245	246 – 247	253	258 – 259
262 – 263	266	277 – 278	281
282	397	402	454
480	530 – 531	532	533 – 534
535 – 536	537 – 538	539	540 – 541
540 – 541	542 – 543	569	577
577	582	683 – 684	685
739 – 740	741 – 742	744	751 – 752
754	755	758	764 –
765	769	770 – 772	770 – 771
774	811	812	812 – 813
813	814	815	815
816	827	828	829
829	829	855	829
Festetich Tasziló gróf, Keszthely:	26	–	7
392 – 393 – 394	410	482 – 483	482 –
483	492 – 452	590	680
Fodor Gyula, Mezőkövesd:	2	–	–
Forster Gyula, Budapest:	21	–	3
593	662	662	
Forster István (Zsigmond), Zombor:	1	–	1
791 – 792			
Friedrich Jenő, Budapest:	1	–	1
Fülöp, szász-Coburg-góthai herceg:	11	–	9
118	154 – 59	190	434
442	697		
814	824	879	
Gráci tartományi hadszertár:	215	–	21
142 – 145	142 – 145	204	219
306	337 – 338	338	339 – 338
339 – 338	341 – 340	341	351
378 – 453	387	452 – 453	461
545 – 547	587		
664	887 – 888		

Győr vármegye törvényhatósága:	1	–	–
Győri bencések főgimnáziuma: 54 203	155	–	2
Győri székesegyház:	1	–	–
Gyulafehérvári történelmi és régészeti egylet:	1	–	–
Gyulafehérvári tüzérszertár: 814 894 913	8	–	3
Hajdú vármegye törvényhatósága:	2	–	–
Halas város közönsége:	1	–	–
Halász Béla, Dabas: 788 789 789 794 795 795 795	7	–	7
Hammersberg százasos, Bécs:	1	–	–
Harkányi Károly báró, Budapest:	2	–	–
Heves vármegye törvényhatósága: 756	2	–	1
Hódmezővásárhelyi kollégium: 54	10	–	2
Hollitzer Károly, Bécs: 62 – 63	1	–	1
Honty Ferenc, Budapest:	2	–	–
Jamnitzky Lajosné, Budapest:	36	–	–
Jászberény város közönsége: 63 – 65	1	–	1
Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye törvényhatósága:	2	–	–
Jedlicska Pál, Felsődiós: 122 – 125	7	–	1
Jungfer Gyula, Budapest:	1	–	–
Kammerer Ernő, Budapest:	6	–	–
Karlsruhei badeni nagyhercegi múzeum: 416 – 417 521 523 – 524 526 – 483	18	–	4
Kárpát egyesület múzeuma: 800	23	–	1

Kecskemét város közönsége:	6	-	-
Kecskeméti református egyház:	2	-	-
Kecskeméti református kollégium:	1	-	-
Kecskeméti városi múzeum: 36 – 37 – 38 – 39 – 41	1	-	1
Kisfaludy Béla, Nagygencs:	1	-	-
Kiss Károly, Kishegyes:	1	-	-
Kisszeben, szabad királyi város:	1	-	-
Kisszebeni kegyesrendi társasház:	1	-	-
Kohn Sámuel, Budapest: 353	1	-	1
Kornis Viktor gróf, Szentbenedek: 156 172 – 59	7	-	2
Korompay Ede, Szomolány:	2	-	-
Kovács Ferenc apát, Marosvásárhely:	11	-	-
Lavandal Gusztáv, 251	1	-	1
Lehmann Ferenc, Budapest:	10	-	-
Lichtneckert József, Fiume: 47 – 48 51 119 133	121	-	4
Liptó vármegye törvényhatósága:	2	-	-
Lónyay Gábor, Deregyő:	1	-	-
Lőcse szabad királyi város közönsége: 253 439 – 440	31	-	2
Ludovika magyar királyi honvédségi akadémia, Budapest: 115 651	23	-	2
Magyar Nemzeti Múzeum és Magyar Történelmi Képcsarnok: 42 – 43 – 44 275 – 276 621 759 – 761 782 – 783 851 852 853 855 856 857 857 857 858	149	-	15
Majláth Béla, Budapest:	2	-	-
Mármarosszigeti kegyesrendi társasház: 830 841	1	-	2

Mármrosszigeti református líceum:	11	–	–
Mármrossvármegye törvényhatósága:	5	–	–
Marosvásárhelyi református kollégium: 139 824 – 825	33	–	2
Migazzi Vilmos gróf, Aranyosmarót: 652	1	–	1
Miskolci ágostoni evangélikus egyház:	3	–	–
Miskolci református líceum:	2	–	–
Nagy Gáspár, Kunmadaras:	1	–	–
Nagybánya város közönsége: 139	12	–	1
Nagyszében város hatósága (közönsége): 138 142 142 200 223 – 224 231 269 705	117	–	8
Nagyszébeni rokkantak házparancsnoksága: 746	1	–	1
Nagyszombat város közönsége:	7	–	–
Nagyvárad szabad királyi város közönsége:	2	–	–
Nógrád vármegye törvényhatósága (közönsége), alispáni hivatal: 614 753	3	–	2
Norden S., Trient: 422	1	–	1
Nyáry Jenő báró, Pilin – Budapest: 45 70 70 134 154 – 155 160 195 195 195 202 258 270 273 273 384 519 – 520 563 570 575 581 610 638 638 639 756 808 809 823 827 827 833 842 843	36	–	33
Ocskay István, Erdőbakta:	2	–	–
Ocskay Mária bárónő, Báden:	1	–	–
O'Donell Henrik gróf, Budapest: 562	1	–	1
Ondrejovich László, Bágy: 182 203 – 204	2	–	2

Orczy Thekla bárónő, Újszász:	2	–	–
Otrobán Nándor, Brassó:	1	–	–
Pálffy István gróf: 696 701 – 702	3	–	2
Pálffy János gróf: 388 621 627 637 660 674 699	23	–	7
Pálffy Miklós herceg: 558 – 559 561	1	–	2
Péchy Tamás, Budapest: 352	3	–	1
Pécsi egyházmegye:	1	–	–
Pekovics Sándor, Szomolány: 572 576 – 575 813 816 816 832	52	–	6
Perger Károly, Budapest: 793	2	–	1
Pest vármegye törvényhatósága:	3	–	–
Pick Leó, Bécs:	1	–	–
Pyrker László egri érsek: 564	1	–	1
Poprád város közönsége:	5	–	–
Pozsony vármegye törvényhatósága, (közönsége): 139	40	–	1
Pozsonyi városi múzeum: 801 – 802	115	–	1
Pozsonyi evangélikus múzeum: 70 271 518 841	5	–	4
Pretzner Karolin, Vadász: 809 810 844 844 853	39	–	5
Radvánszky János báró, Budapest: 683	3	–	1
Rédl Béla báró, Budapest: 637 639 – 694	2	–	2
Reiner Zsigmond, Budapest:	13	–	–

Rohonczy György, Budapest:	9	–	–
Sáros vármegye törvényhatósága:	2	–	–
Schyttra István, Budapest: 830 – 831	1	–	1
Segesvári gimnázium régiségtára: 139	29	–	1
Selmecbánya város hatósága, tanácsa: 354	26	–	1
Sermage Arthur gróf, Hofrain-Steierország: 484 – 485	4	–	1
Somogy vármegye törvényhatósága:	3	–	–
Sopron városi múzeum: 155	26	–	1
Spitzer Mór, Pozsony-Széleskut: 140 572	12	–	2
Steiner Irén, Budapest:	3	–	–
Stockholmi svéd királyi múzeum: 486 486 – 487 664 766 – 767 – 768 – 769	4	–	4
Stolz Istvánné, Budapest:	1	–	–
Sümegei reáliskola: 304	1	–	1
Szabadka szabad királyi város közönsége:	2	–	–
Szabolcs vármegye törvényhatósága:	4	–	–
Szajbéli Gyula, Rohonc: 891	1	–	1
Szokolca város hatósága:	2	–	–
Szatmárnémeti város közönsége:	3	–	–
Széchenyi Béla gróf, Budapest: 854	1	–	1
Széchenyi Gyula gróf, Budapest:	2	–	–
Széchenyi Ödön gróf, Konstantinápoly: 803 – 804	2	–	1

Széchenyi Rezső gróf, Tarnóca:	2	–	–
Szeged szabad királyi város közönsége:	8	–	–
Szeged városi múzeum:	64	–	3
52 – 53 – 54 139 853			
Szék mezőváros hatósága:	1	–	1
146			
Székely nemzeti múzeum, Sepsiszentgyörgy:	95	–	9
136 136 136 138 142 143 144			
810 850			
Szendrei János, Budapest:	27	–	5
45 124 143 353 826			
Szentpétervári orosz császári fegyvergyűjtemény:	1	–	–
Szepes vármegye törvényhatósága:	7	–	1
359			
Szijártó Zsigmond, Budapest:	2	–	–
Szilágy vármegye törvényhatósága:	7	–	2
800 830			
Szirmay Alfréd gróf, Szirmabesenyő:	90	–	9
45 45 123 – 125 136 139 140			
143 202 234 – 235			
Szivák Imre, Budapest:	22	–	–
Szolnok-Doboka vármegye törvényhatósága:	4	–	–
Takách (Takács) Mihály, Pomáz:	28	–	2
131 142			
Tallián Dénes báró, Bécs:	1	–	1
126 – 128 – 129			
Teleki Sámuel gróf, Sárosberke-Marosvásárhely:	166	–	19
196 198 351 373 – 374 – 376 374 –			
375 374 – 376 375 – 376 377 390			
395 459 – 460 459 485 – 486 492			
591 697 706 – 452 762 – 763 763 –			
764			
Teleki Tibor gróf, Gyömrő:	2	–	–
Temes vármegye közönsége:	3	–	–
Temesvár szabad királyi város közönsége:	1	–	–

Thaly Kálmán, Budapest: 799 – 800	1	–	1
Történelmi főcsoport igazgatósága: 34 45 45 46 93 – 94 96 97 101 103 106 115 147 – 149 156 – 157 166 – 167 185 – 186 282 – 283 316 – 315 317 – 316 455 – 457 625 – 626 723 – 724 749 750 750 751 796 – 797 817 836 845	105	–	29
Turcsányi Ödön, Egyháznagyszeg:	20	–	–
Turócszentmártoni római katolikus egyház: 582 722	4	–	2
Udvarhely vármegye törvényhatósága:	1	–	–
Ugocsa vármegye törvényhatósága:	2	–	–
Újbánya város hatósága: 189	9	–	1
Ungvári katolikus főgimnázium: 49 – 50	30	–	1
Vágó Pál, Budapest: 805	1	–	1
Vay Ádám gróf, Vaivár:	12	–	–
Vay Olivér gróf, Berkesz:	5	–	–
Varjú Elemér, Budapest:	8	–	–
Vas megyei régészeti egyesület, Szombathely: 142 142 142 889	71	–	4
Vas vármegye törvényhatósága:	5	–	–
Virágh Elek, Kismarton:	8	–	–
Wiesinger Mór, Budapest:	19	–	–
Wilczek János gróf, Bécs: 57 – 59 60 – 162 119 – 120 119 120 120 – 162 121 121 152 152 – 153 153 154 161 – 162 161 – 174 162 – 201 163 – 164 163 – 174 164 – 162 164 165 172 – 59 172 – 162 173 – 174 174 – 162 175 175 – 174 178 – 174 178 – 174 181 182 184	74	–	67

188	189 – 190	196	196 – 199	198 –
220	198 – 199	200 – 201	200 – 201	
200 –	201 216	217	218 – 222	218 –
222	218 – 220	219 – 220	221 – 199	
221 –	222 223 –	220	223 – 201	223 –
222	226 – 222	227	227 229 –	230
229	230 – 231	233 – 234	233	235 –
236	235 236	237	237 – 238	254 –
255	265 266	268	268	828

Zemplén vármegye törvényhatósága:

1 – –

Zoltai Lajos, Debrecen:

1 – –

Zólyom vármegye törvényhatósága:

30 – –

Személyekhez kötődő tárgyak jegyzéke

Akbar Dzsela ed-din Mohamed	Szablya	1585	562
Amadei Károly alezredes	Festmény	18. sz.	778
Andrássy Manó	Ágyú	1810	912–911
Apaffy Mihály, II. erdélyi fejedelem	Kártya	17. sz.	426–427
Apaffy Mihály, II. erdélyi fejedelem	Zászlócsúcs	1677	485–486
Apaffy Mihály, II. erdélyi fejedelem	Páncéling	17. sz.	764–765
Apaffy Mihály, II. erdélyi fejedelem	Szablya	17. sz.	769
Apaffy Mihály, II. erdélyi fejedelem	Díszbuzogány	17. sz.	770–772
Asbóth Lajos tábornok	Szablya	19. sz.	850
Asbóth Lajos tábornok	Öv-szalag	1849	852
Asbóth Lajos tábornok	Mellkép	1849	857
Asbóth Lajos tábornok	Tábornoki kinevezés	1849	858
Asbóth Lajos alezredes	Alezredesi kinevezés	1849	858
Asbóth Lajos ezredes	Elismerő levél	1849	859
Asbóth Sándor alezredes	Kossuth levele	1859	858
Asbóth Sándor őrnagy	Őrnagyi kinevezés	1849	858
Báthori András püspök	Puska	1597	427–473
Báthori család	Tarsoly	?	529
Báthori István lengyel király	Festmény	16. sz.	444
Báthori István lengyel király	Kard	17. sz.	446
Báthori István lengyel király	Szablya	16. sz.	527
Báthori István lengyel király	Szablya	1579.	528
Báthori István lengyel király	Forgó	16. sz.	737–738
Báthori István lengyel király	Vért	1565	770–771
Báthori István lengyel király	Mellkép	17. sz.	774
Báthori István lengyel király	Térdkép	16. sz.	774
Báthori István lengyel király	Pallos	16. sz.	766–767– 768–769
Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem	Ágyú	1592	907–908
Batthyány család	Szablya	1790	689–690

Batthyány család	Ágyú	1735	703
Batthyány család	Ágyú	1647	913–911
Batthyány Károly tábornagy	Zászló	1526	265
Batthyány Károly tábornagy	Festmény	1763	619
Batthyány Strattmann Ödön	Csákócímer	18. sz.	630
Bebek Ferenc erdélyi vajda	Ágyú	1547	892–893
Bebek Ferenc erdélyi vajda	Ágyú	1547	910–911
Bebek György főkapitány	Szablya	16. sz.	246–247
Bem József tábornok	Szablya	1643	759–761
Bem József tábornok	Rendjel	1848/49	850
Berger Anton zenész	Fuvolatok	1819	415
Béri Balogh Ádám dandártábornok	Szablya	1707	791–792
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem	Szablya	17. sz.	486–487
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem	Szablya	17. sz.	664
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem	Zászló	1600	775–776
Bezerédy Imre dandárnok	Csákányfokos	18. sz.	789
Bielke, Niels tábornok	Tőr	1686	486
Bocskai István erdélyi fejedelem	Díszbuzogány	1605	484
Bodó Ferenc – Ráskay Erzsébet	Lóhomlokdísz	1565	251
Borosnyay Lukáts László adószedő	Szablya	18. sz.	810–811
Brodarych Ferenc királyi naszádos	Címereslevél	1517	126–128–129
Brodarych Félix királyi naszádos	Címeres levél	1517	126–128–129
Brodarych István pécsi kanonok	Címeres levél	1517	126–128–129
Brodarych Mátyás királyi naszádos	Címeres levél	1517	126–128–129
Carlo, Alberto Szardínia királya	Pajzs	15. sz.	176–177
Caspari? gránátos hadnagy	Festmény	1740–1750	779
Castrióta György albán fejedelem	Sisak	15. sz.	239–241
Castrióta György albán fejedelem	Kard	15. sz.	262–264
Csáky Imre ezredes	Festmény	19. sz.	830–831
Csetneký István	Sírkő	1594	455–457
Csonka bég (Zungenberg Lipót) Budavár alparancsnoka	Mellkép	18. sz. e.	577
Dabasi Halász Péter ezredes	Kantár	18. sz.e.	788

Dabasi Halász Péter ezredes	Farmatring	18. sz. e.	789
Dabasi Halász Péter ezredes	Szügyelő	18. sz. e.	789
Dabasi Halász Péter ezredes	Evőeszköz	18. sz. e.	795
Dabasi Halász Péter ezredes	Nyaklánc	18. sz. e.	795
Dabasi Halász Péter ezredes	Halotti zászló	18. sz. e.	795
Damjanich János tábornok	Szablya	1609	851
Damjanich János tábornok	Mellkép	19. sz.	857
Dobó István várkapitány	Sírkő	1575 körül	564
Esterházy András	Tárcsapajzs	16. sz.	158
Esterházy Antal tábornagy	Szablya	1705	799–800
Esterházy család	Mozsárágyú	1747	305
Esterházy család	Mozsárágyú	1796	889
Esterházy család	Mozsárágyú	1812	891
Esterházy család	Kornéta	17. sz.	314 314
Esterházy család	Lobogó	1658	317
Esterházy család	Zászló	1683	355
Esterházy család	Zászló	1666	356–357
Esterházy család	Zászló	1800	358
Esterházy család	Zászló	1640	455
Esterházy család	Zászló	1666	619 620
Esterházy család	Zászló	1660	744
Esterházy család	Zászló	1804	758
Esterházy család	Temetési zászló	1652	358
Esterházy család	Temetési zászló	1619	359
Esterházy család	Zászló	17. sz.	358 360
Esterházy család	Zászló	18. sz.	360
Esterházy család	Csákó	19. sz. e.	361
Esterházy család	Fuvalatok	1819	415
Esterházy család	Temetési pajzs	1652	746
Esterházy család	Huszártarsoly	18. sz.	371 731
Esterházy család	Kardbojt	19. sz.	443
Esterházy család	Kardpenge	18. sz.	389
Esterházy család	Sisak	19. sz.	362

Esterházy család	Tölténytáska	18. sz.	758
Esterházy család	Tölténytáska	19. sz.	363 363 390
Esterházy család	Vállszíj	19. sz.	835
Esterházy Ferenc gróf	Festmény	1585	736
Esterházy Ferenc gróf	Számszeríj felhúzó	18. sz.	704
Esterházy Ferenc Zala, Somogy megye főispánja	Festmény	1662	403
Esterházy Ferenc várkapitány	Ravatali kép	1652	617
Esterházy Gáspár	Ravatali kép	1652	617
Esterházy Gáspár	Temetési zászló	1652	658
Esterházy József	Gyermekpáncél	16. sz.	584–585
Esterházy László pápai várkapitány	Festmény	1652	371
Esterházy László pápai várkapitány	Ravatali kép	1652	617
Esterházy László pápai várkapitány	Ravatali kép	1652	454
Esterházy László pápai várkapitány	Temetési zászló	1652	623–624
Esterházy László pápai várkapitány	Temetési pajzs	1652	746
Esterházy László pápai várkapitány	Buzogány	17. sz.	663
Esterházy Miklós nádor	Zászló	17. sz.	355
Esterházy Miklós nádor	Festmény	1625	734
Esterházy Miklós tábornagy	Festmény	17. sz.	777
Esterházy Miklós testőrkapitány	Festmény	18. sz.	778
Esterházy Miklósné	Nemzetőr zászló	1848/49	414
Esterházy Miklósné	Nemzetőr zászló	1848	415
Esterházy Pál altábornok	Festmény	1640	455
Esterházy Pál nádor	Asztal	1686	596
Esterházy Pál nádor	Festmény	1655	734–735
Esterházy Pál huszárezredes	Festmény	18. sz.	781
Esterházy Tamás	Sátordísz	17. sz.	569
Esterházy Tamás	Temetési zászló	17. sz.	580
Esterházy Tamás	Ravatali kép	1652	617
Farkas Imre kapitány	Handzsár	18. sz.	575
Fejérváry László kapitány	Festmény	18. sz.	621
Ferdinánd király, I.	Ágyú	1552	885

Ferdinánd király, II.	Koronázási zászló	1618	805
Ferdinánd király, IV.	Koronázási zászló	1647	807
Ferdinánd király, V.	Zászló	1848/49	414
Ferenc, I–II. császár	Csákó	19. sz.	811
Ferenc, I–II. császár	Csótár	19. sz.	669
Ferenc, I–II. császár	Tarsoly	19. sz.	434 794 810 811 828
Ferenc, I–II. császár	Szablya	19. sz.	814
Ferenc, I–II. császár	Tölténytáska	19. sz.	828
Ferenc József császár	Tarsoly	19. sz.	829 832
Freyberg, Iulius Völckher	Buzogány	1597	526–483
Frigyes császár	Puska	18. sz.	401
Frigyes porosz herceg	Pajzs	16. sz.	176–177
Frigyes Vilmos porosz király	Tölténytáska	18. sz.	623
Görgey Artur	Mellkép	19. sz.	857
Gusztáv Adolf, II. svéd király	Szablya	16. sz.	486–487
Gusztáv Adolf, II. svéd király	Szablya	17. sz.	664
Gusztáv Adolf, II. svéd király	Díszpallas	16. sz.	766–767–768– 769
Gyűry Péter gróf	Pisztoly	17. sz.	435
Hajnal gránátos	Festmény	18. sz.	778
Halász Péter, lásd: Dabasi Halász Péter ezredes, Rákóczi testőr- kapitánya			
Hentzi Henrik tábornok	Festmény	19. sz.	857
Hunyadi Mátyás	Szobor	1486	284–287
Hunyadi Mátyás	Pajzs	15. sz.	189–190 193–192 279–280
Hunyadi Mátyás	Kard	15–17. sz.	277–278
Ibrahim basa, Kőszeg ostromlója	Kantár	1532	598
Irsai Zsigmond	Lőportartó	1732	520
István erdélyi herceg	Rajz	1351	115
István ifjabb király	Rajz	1257	46
Joachimstadt, Constantinus	Tábori áldoztató	1848/49	852

József, I. császár	Félvért	17. sz.	454
József, I. császár	Alabárd	1694	648
József, I. császár	Couse	1694	648
József, II. császár	Szablya	1751	706–707
József, II. császár	Gyermekjáték	18. sz.	710–711
József, II. császár	Lószerszám	1748	811
József, II. császár	Nyeregtakaró	1748	812
Jurisics Miklós kapitány	Kantár	1532	598
Kálmán püspök	Kard	14. sz.	262–263
Károly, III. király	Szablya	18. sz. e.	813
Károly, III. király	Testőrbárd	1703	813
Károly, III. király	Festmény	18. sz. e.	807
Károly, VI. király	Zászló	18. sz. e.	399
Károly, VI. király	Díszalabárd	1711	648–649
Károly, VI. király	Kard	18. sz.	816–817
Károly, IX. svéd király	Tőr	1686	486
Kéry család	Nyereg	17. sz.	391–392
Kéry család	Pallos	16. sz.	628
Kéry család	Ágyú	1652	904–911
Kéry János Balassagyarmat kapitánya	Festmény	17. sz.	364
Kéry János	Ágyú	17. sz.	892–893
Kéry János	Ágyú	17. sz.	910–911
Kiss József gránátos fhggy.	Festmény	1742	779
Koháry család	Ágyú	17. sz.	442
Kossuth Lajos	Arckép	1853	855
Kossuth Miklós	Béklyó	17. sz.	582
Kossuth Miklós	Temetési zászló	1661	722
Lajos bádeni őrgróf	Rézmetset	1688	314
Lajos, II. magyar király	Pecsétes levél	1526	130
Lajos, II. magyar király	Címeres levél	1517	126–128–129
Lajos, II. magyar király	Hadivért	1516	205–211–212
Lajos, XIV. francia király	Kard	1707	791

László Magyarország nádora	Rajz	1369	185–186
László somogyi főispán	Rajz	1236	45
Lehel vezér	Kürt	10. sz.	63–65
Lipót, I. császár	Mellszobor	18. sz.	305
Lipót, I. császár	Emlékérem	1686	353
Lipót, I. császár	Pallos	1675	400–401
Lipót, I. császár	Zászló	1655	805–806
Lotharingiai Károly fővezér	Kártya	17. sz. v.	426–427
Lotharingiai Károly fővezér	Ostromsisak	1580 k.	530–531
Lotharingiai Károly fővezér	Gobelin	1686	739–740 741–742
Lotharingiai Károly fővezér	Gobelin	1683	751–752
Mária Terézia királynő	Koronázási zászló	1741	805
Máriássy István szepesi várkapitány	Sírkő	1516	112–113
Mátyás, I. magyar király	Kard	15–17. sz.	277–278
Mátyás, I. magyar király	Pajzs	15. sz.	189–190 193–192 279–280
Mátyás, I. magyar király	Szobor	1486	284–287
Mátyás, II. magyar király	Kard	1608	540
Mátyás, II. magyar király	Testőrségi bárd	1616	493
Mesterházy Károly gránátos fhdgy	Festmény	1741	779
Mészáros Lázár hadügyminiszter	Mellkép	19. sz.	856
Miksa, I. császár	Nyereg	16. sz.	204
Miksa, I. császár	Díszalabárd	16. sz.	648
Miksa, I. császár	Ágyú	1574	894–893
Musztafa aga	Páncéling	1682	521
Musztafa, II.	Szablya	17. sz.	769
Musztafa, II.	Buzogány	17. sz.	770–772
Nádasdy Ferenc	Kornéta	1667	583
Nagy Frigyes császár	Gránátos csákó	18. sz. k.	812
Napóleon, I. francia császár	Puska	1809	833
Negri gránátos főhadnagy	Festmény	1746	779

O'Donnel Maximilian gróf	Szablya	1585	562
Oláh Miklós prímás	Ágyú	1554	913
Opoj bán	Rajz	1239	45
Ozorai Pió szörényi bán	Freskó	19. sz.	275–276
Pálffy János nádor	Festmény	18. sz. e.	621
Pálffy János nádor	Várkulcsok	17. sz.	627
Pálffy János nádor	Kalap	17. sz.	699
Pálffy János nádor	Vértes-csizma	18. sz.	660
Pálffy János nádor	Félvért	17. sz.	674
Pálffy Miklós győri hős	Szablya	16. sz.	561
Pálffy Miklós győri hős	Dízszerleg	1598	558–559
Pálffy Miklós győri hős	Síremlék	17. sz. e.	696
Pálffy Miklós győri hős	Síremlék részlet	17. sz. e.	701–702
Pálffy Pál nádor	Festmény	17. sz.	388
Paulovna, Alexandra	Zászló	1801	753
Péchy család	Fokos	17. sz.	352
Peralta gránátos százados	Festmény	1742	779
Perczel Mór tábornok	Érdemrend	1848/49	852
Perczel Mór tábornok	Érdemrend	1848/49	853
Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem	Festmény	?	582
Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem	Szablya	1707	791
Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem	Zászló	1705	800–802
Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem	Zászló	1703	801
Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem	Zászló	1706	801–802
Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem	Hadipénztár	18. sz. e.	803
Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem	Gyertyatartó	18. sz. e.	803–804
Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem	Festmény	19. sz. e.	805

Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem	Mellkép	1709–1710	782–783
Rákóczi György, II. erdélyi fejedelem	Szablya	1643	759–761
Rákóczi László, Sáros megye főispánja	Szablya	17. sz.	798
Ráskay Erzsébet–Bodó Ferenc	Lóhomlokdísz	1565	251
Rauchhaupt ezredes	Lovassági dob	17. sz.	530
Rudolf magyar király	Alabárd	1577	646–649
Rudolf magyar király	Ágyú	1586	886
Savoyai Eugén herceg fővezér	Festmény	18. sz. e.	305
Savoyai Eugén herceg fővezér	Félvért	17. sz.	420–421
Savoyai Eugén herceg fővezér	Pisztoly	18. sz. e.	420
Schwarzenberg Adolf tábornok	Félvért	16. sz. v.	397
Scolári Fülöp szörényi bán	Festménymásolat	19. sz.	275–276
Seidenschwartz gránátos hadnagy	Festmény	18. sz. k.	779
Simonyi József ezredes	Szablya	19. sz. e.	809
Simonyi József ezredes	Forgó	19. sz. e.	810
Simonyi József ezredes	Rendjelek	19. sz. e.	844
Simonyi József ezredes	Okmányok	19. sz. e.	844 844
Simonyi József ezredes	Pisztoly	19. sz. e.	853
Skander bég albán fejedelem	Sisak	15. sz.	239–241
Skander bég albán fejedelem	Kard	15. sz.	262–264
Szapolyai Imre nádor	Síremlék	1487	147–149
Széchenyi István gróf	Pisztoly	18. sz.	854
Szentkereszti András báró	Díszkard	1794	824–825
Szilvási Bálint	Tarsoly	1660	686–687
Szuhay Fülöp gránátos őrnagy	Festmény	1744	779
Szunyogh Gáspár kapitány	Festmény	17. sz.	317–319
Tarczai Tamás hadvezér	Sírkő	1493	93–94
Teleki Sámuel	Nyereg	17. sz.	763–764
Teleki Tibor	Buzogány	17. sz.	762–763
Thököly Imre fejedelem	Kártya	17. sz.	426–427

Thököly Imre fejedelem	Díszbuzogány	17. sz.	800
Thury György kapitány	Kard	15. sz.	258–259
Tiroli Ferdinánd	Pajzs	16. sz.	117–118
Tiroli Ferdinánd	Puzdra	1582	523–524
Tiroli Ferdinánd	Huszársisak	16. sz.	532
Toldi Miklós	Pisztoly	16. sz.	510
Újlaki György főasztalnok	Tegez	1582	523–524
Ypszilanti, H	Handzsár	18. sz. e.	575
Zichy Domonkos	Zászló	1663	614
Zrínyi család	Zászló	1650	772–773
Zrínyi család	Kard	1680	484–485
Zrínyi Ilona	Rézmetszet	17. sz.	625–626
Zrínyi Miklós Szigetvár kapitánya	Sisak	16. sz.	242
Zrínyi Miklós Szigetvár kapitánya	Szablya	1567	243–244

A kiállítási katalógusban szereplő fegyverművesek jegyzéke

Agosti, Pietro	Pisztoly	17	581
Aimasi, Alberti	Ágyú	1592	907–908–909
Ali	Puska	17	546
Arzinger, Martin	Puska	1650	743
Aschbek, Christov	Ágyú	16	879
Batista, Gio	Csatavilla	16	196–199
Bauer, Lorentz	Puska	17	466
Beretta, Giovan	Pisztoly	17	644
Binger, Rudolf	Ágyú	1597	892–893
Bosler, I.(acob)	Szélpuska	19	500
Breidl, Ioh. Paul	Pisztoly	18	509
Bux Baum Franz-Buxbaum-	Puska	1693	496
Caesar, J.	Puska	17	718
Chasteay,	Puska	17	497–498
Delahavi, (Frans)	Pisztoly	18	791
Deplan, (Johan)	Pisztoly	17	512–513
Devillers, G.	Pisztoly	19	508
Dinckhelmaier, Hans	Ágyú	1592	886
Dinckl, J. G. (Johann Georg)	Kés	1776	815
Dobler, Michel	Ágyú	1554	913
Dumbarton, Walker	Pisztoly	18	428
Dzanon,	Pisztoly	18	827
Ellepöckh, Rochus	Puska	18	505
Fiorentino, Pietro	Pisztoly	17	512 666
Franzini, Jab. G.	Puska	17	553
Freiherr, Carl	Ágyú	1628	895–893
Friewierdt, Georg	Puska	17	432
Gavatto, Ivan	Puska	18	364
Garatto, Dian	Pisztoly	17	642
Griffin et Tow	Puska	18	677
Hammerl, Thomas	Pisztoly	19	425

Hamerl, Joseph	Pisztoly	18	642
Hamerl, Joseph	Puska	18	465
Hamerle, Tanman	Pisztoly	17	513
Hamerli, Tamas	Pisztoly	17	513
Hamid,	Puska	16	463
Heantonio, Heinr	Kard	17	757
Helmer, Franz	Puska	18	720
Hermans, Iaan	Pisztoly	19	449
Hofman, Georg	Puska	1672	501
Huszhauer, Titrich	Puska	18	720
Keiser, Georg	Pisztoly	18	634 663
Keiser,	Pisztoly	19	508
Koch, Nicolaus	Pisztoly	18	516
Koppler, Christiän	Puska	1696	721
Kuchenreiter, I. Christoph	Pisztoly	19	853
Kuchenreuter, Ioh.	Pisztoly	19	446
Lazarino, Cominazzo	Puska	18	364 416 504
Lazarino, Cominazzo	Puska	17	653
Lazarino, Cominazzo	Pisztoly	17	511–512 581 629 641 642 643 666 827
Lazarino, Cominazzo	Pisztoly	18	373
Lehner, Johann	Puska	18	654
Lów, Mich. Leonhardt	Ágyú	1652	904–911
Lofler, Hanns Christoph	Ágyú	1586	886
Majesty, Davies	Szablya	1794	824
Mastricht, C.	Pisztoly	17	643
Mastric,(e)G.	Pisztoly	17	642
Mastricht, A	Puska	18	833
Maetl, Matheus	Puska	1638	432
Mäntz, Io. Ulrich	Puska	18	499
Meier, Felix	Pisztoly	18	420
Mendtel, Johannes	Pisztoly	17	433

Metz, Montaign	Pisztoly	18	514
Mewis, et Co	Pisztoly	19	448
Mutti Sperandio	Puska	18	502
Münich, Peter	Tőr	16	374
Neireiter	Pisztoly	17	643
Neireiter,	Puska	17	720
Neüreuter, Lorenz	Puska	18	659
Nusbaum, Vincenti Mathias	Puska	18	790
Pacholik, Wenzl	Pisztoly	17	629
Paschka, Georg	Puska	18	607
Paver, Laurentz	Pisztoly	18	640
Penzneter, (Simon)	Puska	18	465
Pfeiffer, G.	Puska	18	545
Poser, (Paul)	Pisztoly	18	641
Reimer, Heinrich	Puska	17	719
Richards, J. et W	Pisztoly	19	663
Sahagum	Törkard	17	426
Salvador, S.	Pisztoly	18	373
Santos, Bustinduin	Puska	17	434
Schifter, Johann	Puska	17	786
Schnizler, Martenus	Puska	1599	439
Segallas	Pisztoly	19	507 512
Senger, I.	Szélpisztoly	19	435
Servatius	Ágyú	1589	565–566
Steinpoch, Iohannes	Ágyú	1582	652
Stiffter, Johann	Puska	1682	461–462
Stiffter, Johann	Pisztoly	17	641 641
Stornatti	Puska	16	676
Stockl, Iohann	Pisztoly	18	430
Stranski, Franz	Puska	18	497
Wach, Iohan	Puska	18	553
Wanney	Puska	18	493–495
Wastl, R.	Puska	18	505

Wenger, Maximilian	Puska	17	653
Winck, Heinrich	Pisztoly	18	641
Wincke, Heinrich	Puska	17	651
Winkler, Franz	Pisztoly	17	827
Wucherer, Franz	Ágyú	1747	883
Wyk Iean, de	Pisztoly	17	640
Wyrich, Wílh	Kard	18	347
Zauber, W. G.	Kard	19	850
Zechenter, Antoni	Ágyú	1731	882
Zelner, Balthasar	Puska	18	497
Zelner, Caspar	Puska	17	504
Zelner, Caspar	Puska	18	500 501 720

A kötetben említett régészeti lelőhelyek előfordulása

Ágasvár – Mátra	11. század	68			
Alpár	Árpádház	6			
Anarcs	Honfoglalás	5			
Balkány	Honfoglalás	5			
Barkapuszta	Honfoglalás	70			
Batta	Honfoglalás	5			
Benepuszta	Honfoglalás	5	25		
Bereg megyei ásátás	Honfoglalás	5			
Borostyánkői vár	16. század	139			
Borsodi földvár	Honfoglalás	5			
Bükk hegység	Népvándorlás	56	139		
Csabrendek	Karoling	61	62		
Csabrendek	Népvándorlás	60	70		
Csabrendek	12. század	61			
Csabrendek	14. század	60	123–125		
Csabrendek	15. század	130	146	194	194
		272	272		
Csernye	14. század	271			
Csetnek	16. század	455–457			
Csornai lelet	Honfoglalás	38			
Csornacsatár	Honfoglalás	5			
Deménd, Pünkösdhegy	14. század	123			
Devecser	15. század	140			
Domoszló-Oroszlánvár	14. század	170			
Don vidék	Honfoglalás	5			
Eger	16. század	564			
Egri vár	16. század	217			
Erdőtelek	Honfoglalás	5			
Felsőnána	14. század	58			
Galgóc	Honfoglalás	5			
Gerendás	Árpádház	6			

Gödöllő	Honfoglalás	5
Győr	15. század	54 272
Hódmezővásárhely	Árpádház	54
Horgos	Népvándorlás	56–55
Hosztót	12. század	69
Hugyaj	Honfoglalás	5
Istvánd	16. század	185
Jánosi	15. század	134
Kács	17. század	729
Karcag	Árpádház	6
Kanizsai régi vár	15. század	146
Kaposvár	15. század	134
Kaposvár – Csererdő	14. század	215
Karász	Árpádház	6
Kecskemét „cédulaházi domb”	Honfoglalás	36-37-38-39-41
Kecskeméti lovas sír	Honfoglalás	27 28 30
Keszthely	Avar	5
Koroknyai puszta	14. század	218
Kőszeg	13. század	71 187
Kőszeg	15. század	272
Kőszeg	17. század	304
Lechmező	Avar	29
Letenye	Árpádház	6
Mátra	18. század	729
Megyes	14. század	273
Megyes	16. század	158
Mike – Budaháza	13. század	60
Mogyorós	Honfoglalás	5
Monaj	Honfoglalás	5 28
Mostar (Bosznia)	16. század	153
Muhi	Árpádház	6
Murányi vár	14. század	124
Nagybajom	16. század	146

Nagyberzseny	16. század	116
Nagybossány	13. század	187
Nagyécsi leletek	Árpádház	54
Nagyhegy	Honfoglalás	5
Nagykörű	Honfoglalás	5
Nagyszentmiklós	Hun	5 29
Nagyteremi	Honfoglalás	5
Nagyvárad	Honfoglalás	5
Nemesócsa	Árpádház	5 6 27
Neszmély	Honfoglalás	5 30
Ordas	Avar	5
Orosháza	Árpádház	6
Pápa	17. század	610
Pilin	Honfoglalás	5 27 30
Pöröshorgas	Honfoglalás	5
Pörösi sírlelet	Honfoglalás	70
Püspökszenterzsébet	Avar	5
Salamon	Árpád kora	49–50
Somlói sírlelet	15. század	272
Sümeg	Honfoglalás	70
Sümeg	14. század	214 217
Sümeg	15. század	154 273
Sümeg	16. század	152 131
Sümeg	17. század	733
Sümeg „Alsókert”	16. század	161
Sümeg Újhegy	14. század	203
Sümeg–Vár	15. század	270 728
Sümeg–Vár	16. század	727 727 727 728
Sümeg–Vár	17. század	729
Sümeg „Városerdő”	12. század	69
Szabadbattyán	Árpádház	6
Szécsény	Árpádház	6

Szeged Király és Bajorhalom	Honfoglalás	5 52-53-54
Szeged – Ötthalom	Honfoglalás	27
Székesfehérvár – Demkőhegy	Honfoglalás	5 28 47-48-51
Szenna	16. század	384
Szentesnagyhegy	Honfoglalás	5
Szentgáloskér	15. század	120
Szepeshely	15. század	147
Szigetvár	16. század	619
Szihalom	Honfoglalás	5
Szirmabesenyői sírlelet	Honfoglalás	5
Szolyva	Honfoglalás	5 27
Szombathely	15. század	114 130
Tápiószele	Árpádház	6
Tapolca	14. század	271 514
Tápszentmiklósi leletek	Árpádház	54
Tátika vár	15. század	565
Tiszalök	Honfoglalás	5
Törteli lovassír	Honfoglalás	42 43 44
Újszállási lelet	Árpádház	54
Vajdahunyadi vár	Középkor	7
Verebi lelet	Honfoglalás	5 27 30
Vértes hegység	14. század	123–125
Visegrád – Vár	Középkor	7
Volga vidék	Honfoglalás	5
Zalaszántó	13. század	131–132
Zalaszántó	15. század	202–203
Zalaszántó	16. század	152
Zólyomi vár	Középkor	7
Zsigmondháza	14. század	115

Kiállított gyűjtemények és tárgyak helymutatója
(Lapjelzés a tulajdonosok jegyzékében)

Abaúj-Torna vármegye	Abaúj-Torna vármegye törvényhatósága
Ambras–Bécs	Ferenc József udvari fegyvergyűjteménye
Anglia	Bath marquis
Aranyosmarót	Migazzi Vilmos
Báden	Ocskay Mária
Bágy	Ondrejovich László
Baranya vármegye	Baranya vármegye törvényhatósága
Bártfa város	Bártfa város közönsége
Bécs	Bécsi cs. és kir. hadi levéltár, Bécsi cs. és kir. udvari könyvtár, Bécsi katonai műszaki bizottság levéltára, Bécsi városi történeti múzeum, Hammersberg százados, Hollitzer Károly, Pick Leó, Tallián Dénes, Wilczek János
Bécs – Ambras	Ferenc József udvari fegyvergyűjtemény
Bécsújhely	Bécsújhely városi történeti múzeum
Bereg vármegye	Bereg vármegye közönsége
Berkesz	Vay Olivér
Berlin	Berlini porosz királyi hadszertár
Beszterce-Naszód vármegye	Beszterce-Naszód vármegye közönsége
Besztercebánya	Besztercebánya város hatósága
Bettlér-Budapest	Andrássy Géza
Borostyánkő	Almásy Ede
Borsod vármegye	Borsod vármegye törvényhatósága
Brassó	Otrobán Nándor
Brassó vármegye	Brassó vármegye törvényhatósága, Brassói Történeti Bizottság, Brassói római katolikus gimnázium
Budapest	Ágoston József, Asbóth János, Bánffy György, Benel Ferenc, Berchtold Arthur, Bethlen András, Budapesti kegyesrendi társasház, Demjanovich Emil, Ernst Lajos, Forster Gyula, Friedrich Jenő, Harkányi Károly, Honty Ferenc, Jamnitzky Lajosné, Jungfer Gyula, Kammerer Ernő, Kohn Sámuel,

	Lehmann Ferenc, Ludovika magyar kir. honvédségi akadémia, Magyar Nemzeti Múzeum, Majláth Béla, O'Donnel Henrik, Péchy Tamás, Perger Károly, Radvánszky János, Rédl Béla, Reiner Zsigmond, Rohonczy György, Schyttra István, Steiner Irén, Stolz Istvánné, Széchenyi Béla, Széchenyi Gyula, Szendrei János, Szijártó Zsigmond, Szivák Imre, Thaly Kálmán, Történelmi Főcsoport, Vágó Pál, Varjú Elemér, Wiesinger Mór
Budapest – Bettlér	Andrássy Géza
Budapest – Pilin	Nyáry Jenő
Csákány	Batthyány Iván
Csetnek	Csetnek mezőváros hatósága, Csetneki evangélikus egyház
Csongrád vármegye	Csongrád vármegye törvényhatósága
Dabas	Halász Béla
Debrecen	Debrecen szab. kir. város közönsége, Zoltai Lajos
Dereglyő	Lónyay Gábor
Devecser	Csoma József
Eger	Bartalos Gyula, Egri ciszterciták iskola múzeuma, Egri római katolikus érseki líceum, Pyrker László egri érsek
Egyháznagyszeg	Turcsányi Ödön
Erdőbakta	Ocskay István
Eperjes	Eperjes város hatósága
Felka	Felkai „Tátra” múzeum
Felsődiós	Jedlicska Pál
Fiume	Lichtneckert József
Fraknó-Kismarton	Batthyány Ödön, Esterházy Pál
Galgóc	Erdődy Ferenc
Gotha	Fülöp, száz – Coburg – gothai herceg
Gráz	Grázi tartományi múzeum
Gyömrő	Teleki Tibor
Győr	Győr vármegye törvényhatósága, Győri bencések főgimnáziuma, Győri székesegyház

Gyulafehérvár	Alsó-Fejér megyei régészeti és történeti egyesület, Gyulafehérvári történelmi és régészeti egyesület, Gyulafehérvári tüzérszertár
Hajdú vármegye	Hajdú vármegye törvényhatósága
Halas	Halas város közönsége
Heves vármegye	Heves vármegye törvényhatósága
Hódmezővásárhely	Hódmezővásárhelyi kollégium
Jászberény	Jászberény város közönsége
Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye	Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye törvényhatósága
Kardosrét	Ányos Lászlóné
Karlsruhe	Karlsruhe badeni nagyhercegi múzeum
Kassa	Felsőmagyarországi múzeum
Kecskemét	Kecskemét város közönsége, Kecskeméti református kollégium, Kecskeméti városi múzeum
Keszthely	Festetich Tasziló
Kishegyes	Kiss Károly
Kismarton	Virágh Elek
Kismarton–Fraknó	Batthyány-Strattmann Ödön, Esterházy Pál herceg
Kisszeben	Kisszeben szabad kir. város, Kisszebeni kegyesrendi társasház
Kolozsvár	Ászpisz Fatime, Erdélyi múzeum egyesület
Konstantinápoly	Abdul Hamid török szultán, Széchényi Ödön
Köpcsény	Batthyány József
Krakkó	Czartoriszki herceg-féle múzeum
Krasznahorka	Andrássy Dénes
Kunmadaras	Nagy Gáspár
Kurtakesz	Baranyai Géza
Lengyel	Apponyi Sándor
Liptó vármegye	Liptó vármegye törvényhatósága
Lovasberény	Cziráky Antal gróf
Lőcse	Lőcse szabad királyi város közönsége
Mármarosziget	Mármarosziget kegyesrendi társasház, Mármaroszigeti református líceum
Mármaros vármegye	Mármaros vármegye törvényhatósága

Marosvásárhely	Kovács Ferenc apát, Marosvásárhelyi református kollégium
Marosvásárhely – Sárosberke	Teleki Sámuel
Ménfő	Bezerédy István
Mezőkövesd	Fodor Gyula
Miskolc	Butykay József, Miskolci ágostoni evangélikus egyház, Miskolci református múzeum
Nagybánya	Nagybánya város közönsége
Nagyenyed	Bethlen Kollégium
Nagyszeben	Bruckenthal múzeum, Nagyszeben város hatósága, Nagyszebeni rokkantak házparancsnoksága
Nagyszombat	Nagyszombat város közönsége
Nagyvárad	Nagyvárad szabad királyi város közönsége
Németújvár	Batthyány Iván
Nógrád vármegye	Nógrád vármegye törvényhatósága
Panyova	Csernovics Pál
Pécs	Pécs egyházmegye
Pest vármegye	Pest vármegye törvényhatósága
Pilin – Budapest	Nyáry Jenő báró
Pomáz	Takách Mihály
Poprád	Poprád város közönsége
Pozsony	Pozsonyi városi múzeum, Pozsonyi evangélikus múzeum
Pozsony – Széleskút	Spitzer Mór
Pozsony vármegye	Pozsony vármegye törvényhatósága
Rohonc	Szajbéli Gyula
Sárosberke – Marosvásárhely	Teleki Sámuel
Sáros vármegye	Sáros vármegye törvényhatósága
Segesvár	Segesvári gimnázium
Selmecbánya	Selmecbánya város hatósága
Sepsiszentgyörgy	Székely Nemzeti Múzeum
Somogy vármegye	Somogy vármegye törvényhatósága
Sopron	Sopron városi múzeum
Steierország	Sermage Arthur

Sümeg	Darnai Kálmán, Sümegi reáliskola
Szabadka	Szabadka szabad királyi város közönsége
Szabolcs vármegye	Szabolcs vármegye közönsége
Szakolca	Szakolca város hatósága
Szatmárnémeti	Szatmárnémeti város közönsége
Szeged	Szeged szabad királyi város közönsége, Szeged városi múzeum
Szék	Szék mezőváros hatósága
Székesfehérvár	Fejérmegyei történeti és régészeti egylet
Széleskút–Pozsony	Spitzer Mór
Szentbenedek	Kornis Viktor
Szentpétervár	Szentpétervári orosz császári fegyvergyűjtemény
Szepes vármegye	Szepes vármegye hatósága
Szilágy vármegye	Szilágy vármegye törvényhatósága
Szirmabessenyő	Szirmay Alfréd
Szolnok-Doboka vármegye	Szolnok-Doboka vármegye törvényhatósága
Szombathely	Vas megyei régészeti egylet
Szomolány	Korompay Ede, Pekovich Sándor
Tarnócza	Széchenyi Rezső
Temesvár	Délmagyarországi történeti és régészeti egylet, Temesvár szabad kir. város közönsége
Temes vármegye	Temes vármegye közönsége
Tild	Dillesz Sándor, Dillesz Sándorné
Trient	Norden S
Turin	Armeria reale, olasz királyi fegyvergyűjtemény
Turócszentmárton	Turócszentmártoni római katolikus egyház
Udvarhely	Udvarhely vármegye törvényhatósága
Ugocsa vármegye	Ugocsa vármegye törvényhatósága
Újbánya	Újbánya város hatósága
Újszász	Orczy Thekla
Ungvár	Ungvári katolikus gimnázium
Vadász	Pretzner Karolin
Vaivár	Vay Ádám

Vas vármegye
Zemplén vármegye
Zólyom vármegye
Zombor

Vas vármegye törvényhatósága
Zemplén vármegye törvényhatósága
Zólyom vármegye törvényhatósága
Forster István

Hinweis zum Katalog „Ungarische kriegsgeschichtliche Andenken in der tausendjährigen Landesausstellung“ von János Szendrei

Der in ungarischer und deutscher Sprache erschienene Katalog, den János Szendrei 1896 für die grossangelegte Ausstellung schrieb, die man zum tausendjährigen Jubiläum der ungarischen Landnahme, der Niederlassung im Karpatenbecken veranstaltete, braucht heutzutage keine besondere Würdigung, denn sowohl die Fachleute einheimischer Museen, als auch Wissenschaftler aus aller Welt, Sammler und Interessenten halten ihn seit fast hundert Jahren für unentbehrlich. Auf mehr als neuhundert Seiten folgten Tausende von Gegenständen nacheinander, die uns an die Ereignisse der Geschichte vergangener Jahrhunderte, an hervorragende Siege, das Dasein der Nation bedrohende Katastrophen, an Helden und Verräter, reiche Adelige und arme Leibeigenen, Madjaren und Fremden erinnern.

Nur ein Teil des ganzen ausgestellten Materials wurde in einem Band abgefasst, di im Pavillon für Kriegsgeschichte in der Milleniumsgedenkausstellung 1896 für die Öffentlichkeit gezeigt wurde, man achtete aber sorgfältig darauf, dass diese Auswahl eine getreue Widerspiegelung der ganzen, insgesamt 6524 Stücke zählenden Kollektion werde.

Die sorglich verwahrten Schätze von 212 Eingebornen brachten einen ausreichenden Beweis dafür, dass die Waffenindustrie nicht bloss einer eventuellen Modeströmung diene, sondern zur unausbleiblichen Ergänzung des geistigen Lebens der Nation wurde und nicht nur Gegenstände, sondern auch nationalen Geist, Denkungsart ins Leben rufte, die Werke der Nationalkunst verewigte und obwohl sie als Industriezweig galt, sich auf künstlerisches Niveau erhob.

Der Umfang und Vielschichtigkeit der Ausstellung erregte auch die Bewunderung der informiertesten Zeitgenossen, aber auch sie konnten sich im Katalog – der mit unglaublich grossem Schaffensdrang zusammengestellt wurde – ohne Hinweis kaum zurechtfinden. Der Fachmann von heute, der

die Werte und heimatlichen Bezüge der Vergangenheit forscht, begegnet sich in besonderem Masse mit den aus dem Geschilderten folgenden Sorgen – wahrscheinlich ist es kein Zufall, dass ein späterer Nachfolger sich zur Zusammenstellung eines möglichst abgekürzten Hinweises hauptsächlich für Museumfachleute entschliesst.

Es war unmöglich, die Personen- und Ortsnamen der je eine Periode einleitenden Studien zu behandeln, denn so konnte man an die Informationen, die sich mit den Gegenständen primär verbanden, von mehreren Seiten nahekomen.

Die erste der sechs Einheiten der Zusammenstellung ist das Register der publizierten Gegenstände. Neben dem Sachwort findet man die Seitenzahl, die das Vorkommen des Stichwortes zeigt. Wenn auf einer Seite die Beschreibung mehrerer gleichartiger Gegenstände beginnt, wiederholt sich notwendigerweise die Seitenzahl. Die Unterstreichung von Zahlen, bzw. Ergänzungszahlen weist darauf hin, dass dem schriftlichen Material eine Abbildung zukommt und gleichzeitig wird auch die Stelle der Abbildung angegeben. Im allgemeinen versuchten wir die originale Bezeichnung der Gegenstände zu erhalten, aber in einigen Fällen mussten wir davon abweichen, weil man bei der Zusammenstellung des Katalogs nicht immer ganz konsequent den Wortgebrauch beachtete. Wir denken in erster Linie an die Herweckselung der Begriffe von Schwert, Säbel, ungarischem Panzerstecher und westlichem Stichmesser.

Im zweiten Teil wurden die inhaber der Waffen angegeben. Die erste Zahl neben dem Namen zeigt, wieviel Gegenstände von den einzelnen Inhabern eingegeben wurden, die zweite Zahl berichtet davon, wieviel von diesen – zur Ausstellung übergebenen – Objekten bei Szendrei publiziert wurden. Es kommt selten vor, dass die erste Zahl kleiner ist, als die zweite und manchmal wurde der gleiche Inhaber in anderer Schreibweise erwähnt. Diese Verschreibungen können aber den Wert des Katalogs im Grunde genommen nicht vermindern.

Im dritten Kapitel befinden sich die Gegenstände, die sich an Persönlichkeiten anknüpften. Diese Kunstgegenstände bilden eine kleine Gruppe. Ein Beispiel zur Veranschaulichung: Pál Esterházy stellte 906 Objekte seiner Sammlung aus, von dem ausgestellten Riesigen Material gehörten aber nur einige Stücke direkt den einzelnen Familienmitgliedern.

Das Register der Waffenschmiede macht leider nur einige Seiten aus. Zumeist weisen die Beschriftungen der Schiessgewehre auf diese hin.

Dann folgt ein Überblick archäologischer Fundorte, ein Ergebnis der beschleunigten topographischen Arbeiten.

Am Ende der Arbeit stehen das Register der ausgestellten Sammlungen und die Ortsangabe der Gegenstände. Hundert Jahre, zwei Weltkriege genügten zum Zerfall des grössten Teils der Sammlungen, zum zeitweiligen oder aber zum endgültigen Verschwinden von Kunstgegenständen, deshalb kann man heute den „. . . ehemaligen teuren schmuckhaftigen Waffen Ungarns und Siebenbürgens. . .“ – den begeisternd wirkenden Vorbildern nur durch das nach Werk von János Szendrei und seinen Mitarbeitern kommen.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1986. évi tevékenysége

Sok előremutató eredmény, és számos kisebb-nagyobb nehézség mellett egy szomorú esemény különösen emlékezetessé teszi az 1986-os évet a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Május 8-án, 67 éves korában váratlan hirtelenséggel *elhunyt Fülep Ferenc*, a múzeum főigazgatója. Szakmai és irányító tevékenysége összeforrott az intézmény utóbbi három és fél évtizedes sorsával. Temetésén – 1986. május 22-én – Rátkai Ferenc művelődési miniszterhelyettes méltatta érdemeit, kiemelve elkötelezettségét nemcsak intézménye, hanem a magyar múzeumügy egésze iránt. Utalt sokszálú művelődéspolitikai tevékenységére, amelyet a rá jellemző következetességgel és szívóssággal elért eredmények fémjelznek. A Magyar Nemzeti Múzeum kollektívája nevében Korek József főigazgató-helyettes búcsúztatta Fülep Ferencet.

A főigazgató váratlan halálát követően a munkatársak megszokott felelősségteljes hozzáállásával sikerült áthidalni az első napok zavarodottságából adódó kisebb nehézségeket, s az intézmény normális működését rövid időn belül helyreállítani. Fülep Ferenc hagyatékának számbavételét – jelentős energiát és feltétlen korrektséget kívánó munkával – kijelölt bizottság végezte el (Cs. Lengyel Beatrix, Kovalovszki Júlia, Nagy Mihály).

A múzeum vezetői feladatait május 9. és június 5. között Korek József és Kovács Tibor közösen látta el. Június 6. és augusztus 31. között Kovács Tibor megbízott főigazgatóként irányította a múzeumot. 1986. szeptember 1-i hatállyal a művelődési miniszter Fodor Istvánt nevezte ki a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává. Beiktatása szeptember 2-án történt Köpeczi Béla jelenlétében a múzeum tanácstermében.

Megannyi egyeztetés és polemizálás után az év folyamán elkészült *a múzeum rekonstrukciójának terve*. A KÖZTI szakembereinek és az intézmény munkatársainak hozzáállását fémjelzi, hogy vezérelvnek tekintették a műemléki szempontok – a patinás épület részeinek feltétlen megóvása, ill.

az eredeti állapot visszaállítása — és a jelen, még inkább a jövő igényeinek optimális összehangolását. Sajnálatos módon már az engedélyezési eljárás idején világossá vált, hogy az ország gazdasági nehézségei miatt — a tervezetthez képest — valószínűleg csak több éves késéssel indulhatnak meg a nagyvolumenű rekonstrukció munkálatai.

Ugyanakkor számottevő előrehaladást könyvelhetünk el a költségvetési keret terhére végzett belső felújítások terén. Térbővüléssel sikerült megoldani az Újkori és a Közművelődési Osztály távlatokban is megfelelő elhelyezését, javult a teremőrök öltözője és a befejezés küszöbére érkezett — igaz, a tervezettnél jóval később — a vendégszobaegység kialakítása.

A Széchényi Könyvtár által felszabadított terület egy részén — ideiglenes felújítás után — került bemutatásra az 1986. év nagy közönséget vonzó *vendégkiállítás* *Az avarok kincse* címmel, amelyet Köpeczi Béla művelődési miniszter nyitott meg. Számottevő érdeklődést keltettek saját „évfordulós” időszaki kiállításaink, amelyekkel az országos megemlékezésekhez kapcsolódunk (Magyar történelmi arcképek — parafrázis egy Liszt műre; A török elleni hadjáratok és Buda visszafoglalásának érmei). Több éves előkészítő munka után kezdte meg az Egyesült Államokban vándorútját a Treasures of Hungary — Gold and Silver from the 9th to the 19th Century című ötviskiállításunk. Eddig New Yorkban, Chicago-ban és Santa Barbarában került bemutatásra.

Szolgáltatásaink színvonalának, kiállításpolitikánk helyességének egyfajta visszaigazolása az is, hogy *látogatóink száma* némileg meghaladta a korábbi évek kielégítően magas szintjét: 771 668, a vidéki intézményekkel együtt: 1 464 074 fő.

Intézményi, ill. országos hatáskörű tudományos feladataink elvégzésében *komoly segítséget jelentenek a szakmai céltámogatások*. Közülük a Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása c. főirány keretében kapott pénzügyi segítség révén egészében megfelelő ütemben folyik a Magyar Nemzeti Múzeum által irányított téma feldolgozása. A továbbiakra ösztönzően hathat, hogy több mint félmillió kiadási támogatással mód nyílik az Újkori Osztály munkatársai által elkészített, Három nemzedék erélyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban (1823–1875) c. — az év végén nyomdába adott kötet — megjelentetésére. Az Országos Tudományos Kutatási Alap pályázatán csak a számítógépes adattárolás, a római útkutatás és a szakkatalógus sorozat témánk kapott anyagi támogatást, de — különösen a legutóbbi — a megalapozott igénynél lényegesen kevesebbet. Érthetetlen módon az intézmény mind a hat témáját elutasították a Tudományos szervezési és Informatikai Intézet pályázatán.

Erre a célra biztosított pénzügyi háttérrel a Magyarországi kutatás c. főirány munkálatainak keretében a Magyar Nemzeti Múzeum vállalta a külföldön lévő „tárgyi hungarikákra” vonatkozó adatgyűjtés, archiválás és közreadás koordinálását – ma még inkább jövőbe mutató feladatként.

A folyamatosan végzett tudományos kutatások és ismeretterjesztő tevékenység „mértékalköveiként” ez évben munkatársaink 9 önálló kötete jelent meg Bíró Tiborné, Gedai István, Kovalovszki Júlia, Kolba Judit–Német Annamária, Kralovánzsky Alán, Lovag Zsuzsa, Rózsa György, Tóth Endre tollából.

Az intézményben folyó tudományos kutatások színvonalát is fémjelzi, hogy az év folyamán Korek József megszerezte a tudományok doktora címet.

A múzeum biztonságosabb védelme érdekében a Művelődési Minisztérium személyi fejlesztéssel támogatta a rendészeti csoport kialakítását. Stabilizálódott a Biztonsági Osztály vezetése Pataki János osztályvezető-helyettesé történő kinevezésével. Főhatósági támogatással megteremtődött a belső ellenőr alkalmazásának feltétele, s lehetőségünk nyílik számítógép programozó felvételére. Ami e téren, hosszú idő óta változatlan, az intézmény nem kap személyi fejlesztést kutatói és restaurátori állományának feltétlen szükséges bővítésére.

I. Vezetés, irányítás, személyi helyzet

A Középkori Osztály élére – Fodor István megüresedett helyére – Lovag Zsuzsa lett kinevezve, osztályvezető-helyettesé Parádi Nándor lépett elő. A korábbiaknál nagyobb változást jelentett tudományos stábunkban, hogy ketten megváltak az intézménytől (Pálóczi Horváth András, Losits Ferenc), és több évtizedes, elkötelezett tevékenység után nyugállományba vonult – miniszteri elismeréssel – Bónis Éva. Helyére – volt tudományos ösztöndíjasunk – Nagy Mihály római koros régész került.

A beszámolási évben különös nehézséget jelentett a mindennapos működési feltételek biztosításában fontos szerepet játszó alkalmazottak számának és minőségének biztosítása. Maradékaltalul nem is sikerült; különösen a teremőrök és a takarító személyzet esetében egyértelmű a negatív tendencia felerősödése. Oka egyértelmű: a jelenlegi bérvizonyok, s az is világos, hogy bizonyos munkakörökben csak a már régóta esedékes radikális fizetésemeléssel lehet a Nemzeti Múzeum rangjához méltó körülményeket terem-

teni. Van egy határ, amelyen túl a körültekintőbb szervezés csak a napi gondokon segít, miközben a tényleges baj egyre akutabbá válik. Úgy tűnik, már elértük a „határmezsgyét”.

Aligha szükséges taglalni, hogy a múzeumi dolgozókat különösen érintő megélhetési problémák, minden szinten, megnehezítik az intézmény vezetésének munkáját. A hagyományos irányító munka mellett mind nagyobb súlyt kap annak biztosítása, hogy bizonyos feladatokat – a korábbiaktól eltérően – házon belül oldjunk meg a múzeum és az egyén finansziális érdekeit egyaránt biztosítva. Amint az is, hogy a nagyon várt rekonstrukció beindulásának elnapolása és a már korábbra ígért béremelés elmaradása által indukált elbizonytalanodás mellett az intézmény ne kényszerüljön nivót csökkentő megalkuvásokra mindennapi munkájában.

Ha változatlanul sok napi gonddal is jár, megfelelően előrehaladt a biztonsági őrség állományának beépítése a múzeum szervezeti rendjébe. Megtörtént a rendészeti csoport kialakítása.

Megkezdjük a személyzeti anyag revideálását. Az esetleges hiányok pótlását 1987-ben kívánjuk elvégezni.

Az intézmény vezetősége változatlanul támogatja a munkatársak továbbképzését. A Képzőművészeti Főiskola Tárgyrestaurátorképző Intézetének hallgatója Papp János és Koltai Orsolya. Ugyanitt sikeres államvizsgával zárta tanulmányait Dombovári Judit. Megvédte bölcsészdoktori disszertációját Németh Gábor. Középfokú német nyelvizsgát tett Mesterházy Károly és Wollák Katalin. Felsőfokú munkavédelmi képzést szerzett Losits Ferenc. Számítógépes tanfolyamon Torbágyi Melinda, fotótechnika-történeti kollégiumon Cs. Lengyel Beatrix vett részt.

Részlegenként változó eredményességgel tudjuk megoldani hat GYES-en levő munkatársunk tevékenységének pótlását.

A megelőző évektől eltérően rendkívül magas volt a fluktuáció a beszámolási évben: 56 és 64 fő a be-, ill. kilépők száma. Többségük a takarító személyzet és teremőrök köréből került ki. Utóbbiak többsége az időszakos kiállítás idején vállalt rövid időtartamú munkát, a takarítók esetében a bérszint alacsony volta eredményezte a személyi változásokat.

Az év folyamán a Magyar Nemzeti Múzeum és filiáléinak munkatársai közül az alábbiak részesültek miniszteri kitüntetésben:

SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT: Jósvai Péterné, Kesik Gabriella, dr. Kiss Attila, dr. Kralovánszky Alán;
KIVÁLÓ MUNKÁÉRT: Petüs Jánosné, Sipos Enikő, Spisák Béláné, Szalayné Papp Zsuzsanna, Szemlér Mihályné;

MINISZTERI DICSERET: Babos Ilona, Baghi László, Bezeczy Tamás, Rák Józsefné.

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat a Rómer Flóris érmet adta Kovács Tibornak.

II. Tudományos munka

A) Gyűjteményfejlesztés

Ásatások

Az elmúlt évek bizonytalanságai után előrelépésként könyvelhetjük el, hogy – öt évre készült terv szerint – újra megindulhattak a dunakanyari ásatások. A munkálatok koordinálását szakbizottság végezte (Soproni Sándor, Lovag Zsuzsa, Horváth István, Ritoók Ágnes). A Magyar Nemzeti Múzeum, a Mátyás király Múzeum, a Komárom megyei Múzeumok Igazgatóságának és a Vízügyi Múzeum munkatársai megfelelő együttműködéssel az alábbi lelőhelyeken végeztek feltárásokat:

- *Esztergom-Sziget*, középkori apácakolostor (Lovag Zsuzsa),
- *Esztergom-Szentgyörgymező*, kelta telep és középkori falu (Kelemen Márta, Lázár Sarolta),
- *Esztergom-Zsidód*, Árpád-kori templom (Molnár Erzsébet),
- *Esztergom-Viziváros*, városkutatás (Horváth István),
- *Visegrád-Lepence*, bronzkori telep, római temető és Árpád-kori falu (Gróh Dániel, Gróf Péter).

Tervásatásait illetően a Nemzeti Múzeum a középtávú tervében foglaltak szerint kívánja egyes objektumok teljességre törekvő feltárását elvégezni, lehetőleg biztosítani mindenütt a folyamatos munkát, olykor viszont a rendelkezésre álló meglehetősen szűk keretet átmenetileg kevesebb lelőhelyre koncentrálni. 1986-ban ennek jegyében nagyobb erővel folyt a tiszaluci, kevesebb ráfordítással a lászlófalvai, és szünetelt a kölkedi feltárás. A saját költségvetéséből végzett ásatások 1986-ban a következők voltak:

TISZALUC, rézkori telep – Patay Pál

FEHÉRVÁRCSURGÓ, koravaskori halmok – Kovács Tibor

DOMBÓVÁR-ALSÓHETÉNYPUSZTA, római erőd – Tóth Endre

ZALAVÁR-VÁR, VIII–X. század települési központ – Sós Ágnes

VERESEGYHÁZ, Árpád-kori falu – Mesterházy Károly
SÁLY X–XIII. századi telep – Mesterházy Károly
VISEGRÁD–VÁRKERT, Árpád-kori falu – Kovalovszki Júlia
LÁSZLÓFALVA, későközépkori falu – Pálóczi Horváth András
GYULA, Szulejmán dzsámi – Gerelyes Ibolya

A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai más intézményekkel együttműködve, több esetben közös anyagi támogatással *Mogyorósbányán* és *Versegen* (paleolit telepkutatás, Dobosi V.), *Őcsödön* (neolit telep, Oravecz H.), *Ozora–Vár* (Gerelyes I.) folytattak feltárásokat. Leletmentő ásatásunk: *Hajdúböszörmény–Vidi zug* (Fodor I.).

Vásárlás útján is gyarapítottuk régészeti gyűjteményeinket. Komolyabb értéket képvisel a 96 db római ólombulla; szerződéssel lekötöttünk egy múlt században előkerült, mindaddig magántulajdonban lévő szkíta-kori aranyleletet.

TÖRTÉNETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYEK

A különböző irányú kapcsolatrendszerünk révén lehetőségünk nyílik arra, hogy az állami tulajdonba került műtárgyak profil szerint is hozzánk tartozó részét megszerezzük. Így került hozzánk a komolyabb értéket képviselő Krámer gyűjtemény éremanyaga. Textilgyűjteményünket a ruhayárákkal létesített kontaktus révén gyarapítottuk. A Művelődési Minisztérium segítségével vásároltuk meg a Lipót Rend aranyból készült rendi láncát. Ebben a tervidőszakban kiemelkedő feladatunknak tekintjük történeti gyűjteményünk 20. századi anyagának bővítését. Ezért különösen sajnálatosnak tartjuk, hogy a Pénzügyminisztérium segítségének hiányában nem sikerül hivatalos úton (köteles példányként) az Állami Pénzverő kortárs vereteit megszereznünk. Sajnos a korábbi ígéretek ellenére sem részesülünk a Művelődési Minisztérium által megvásárolt numizmatikai anyagból (művészi érmek).

Az 1986. év kiemelkedő szerzeményei

- Lipót Rend aranyból készült rendi lánc
- Kocsi Csergő Bálint gályarab prédikátor XVIII. századi kézirat
- Püspöki mellkereszt láncsal 1880–1890
- XVIII. sz.-i magyar kehely
- bécsi készítésű szecessziós melltű
- Ferenc József monogramos arany zsebóra XIX. sz.
- magyar készítésű gyűrű-napóra XVIII. sz.

- menyasszonyi ruha 1870–80
- halasi csipkék, köztük egy, az alapító, Dékán Árpád terve
- barokk konzolasztal Deák Ferenc, majd Botka család tulajdonából XVIII. sz.
- a Széchenyi család fotógyűjteményének részlete

B) Nyilvántartás

A hagyományos nyilvántartás (leltározás, tényleges leírókartonok, mutatók készítése) a megszokott keretekben, nagyjában-egészében az évi tervnek megfelelően történt. Elmaradás – különböző személyi okok miatt – a középkori régészeti leletanyag leltározásánál tapasztalható. Összesen 9734 lelet, ill. műtárgy került beletárolásra 1986-ban. A belső előírások értelmében jó ütemben folyt a gyűjteményi revízió, amelyet a középtávú nyilvántartási munka középpontjába állítottunk. Mások mellett elkészült az őskori (1850–1871), a római (1931–1935), népvándorláskori (1927–1929) régészeti anyag megfelelő részének kontrollja, a Desseffy (antik) és a Procopius (emlékérem) együttes, ill. az 1846–1876. évi közép- és újkori érmeek, továbbá az újkori sarkantyú-, zablá-, kengyelgyűjtemény, az 1780–1867 közötti viseleti anyag, a divatképek (1873–1943), a pecsétgyűjtemény és az ékszerek egy részének revíziója.

Megtörtént A–D-ig, ill. E–J-ig az állagrevízió a Képcsamokban.

C) Tudományos feldolgozás

Részben az intézmény költségvetéséből e célra biztosított összeg, részben pedig a tematikus céltámogatások megfelelő háttérrel biztosítanak a folyamatos feldolgozó munkához. Ez témacsoportokra és személyekre lebontva megfelelő ütemben és színvonalon folyik, annak ellenére, hogy a nagyobb lélegzetű összefoglalások, forrásközlések kiadása akuttá váló probléma lett a nyolcvanas években. Az intézmény vezetése különös gondot fordít az alap kutatások eredményeinek megjelentetésére. Elősegítése érdekében rendszeressé kívánja tenni az MNM Adattárának közleményei sorozat és az OTKA támogatására épített gyűjteményei szakkatalógus sorozat megjelentetését. Mindkettő tematikai terve elkészült.

Változatlanul nehezen perfektuálódnak a tudományos minősítések, némi előrelépés a bölcsészdoktori disszertációk készítésénél, ill. megvédésénél (1986-ban Németh Gábor) tapasztalható. Figyelemre méltó aktivitással vesznek részt kutatóink külföldi és hazai kiállítások katalógus munkálataiban, az MTA szakintézetek által irányított történeti és művészettörténeti összefoglalások egyes részeinek elkészítésében. A szakfelületei rendszer körüli bizonytalanságok, valamint a corpus-munkálatok lassúsága miatt gyengült az országos tudományirányításban betöltött közvetlen-közvetett befolyásoló szerepünk.

A paleolitikumtól a 20. századig terjedő idevonatkozó eredményeinkről korántsem teljes, de feltétlen orientáló képet ad az 1986-ban megjelent tanulmány bibliográfiája (l. Appendix I.), ill. az elkészült kisebb-nagyobb feldolgozások. Utóbbiak közül csak a több ív terjedelműeket soroljuk fel:

- Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr Komplex. – Hunyadihalom Kultur (Patay P.),
- Roman amphorae along the Amber Route (Bezeckzy T.)
- Az alsóhetényi IV. századi erőd és temető kutatása 1981–1986 (Tóth E.),
- „A vasvári római sánc” és a „Katonák útja” időrendje és értelmezése (Tóth E.–Kiss G.),
- Erwiederung auf die „bemerkungen. . .” von I. Bóna (Kiss A.),
- Awarenzeitliche Funde von Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum (Garam É.),
- A koronakutatás vadhajásai (Lovag Zs.),
- Török leletgyűttek a budavári palotából 1972–1981 (Gerelyes I.),
- A magyarországi német nemzetiségek 1848-ban (Simon P.)
- Pest-Budai zongorakészítők I. (Gát E.),
- Az Országgyűlési Múzeum (Lengyel B.),
- Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből VII. (Temesváry F.),
- A múzeológia alapjai (egyetemi tankönyv – Korek J.),
- A honfoglaló magyarság művészete (Fodor I.).

III. Segédgyűjtemények

A) Restaurálás

A régészeti tárgyrestaurálás ez évben is döntően nagyobb ásatásaink leleteihez kapcsolódott (Tiszaluc, Fehérvárcsurgó, Alsóheténypuszta, Zalavár, Kölked, Hajdúböszörmény, Gyula, Esztergom, Doboz, Veresegyház). Ezek egy része a területileg illetékes megyei múzeumba kerül. Majd minden gyűjteményben folyamatosan történik a raktári régészeti anyag (elsősorban fémek) konzerválása, reataurálása, tisztítása. Jó ütemben folyt a raktári és kiállított fegyverek műtárgyvédelmi ápolása.

Megtörtént az amerikai kiállítás középkori és újkori ötvösanyagának rendbetétele, a régészeti és történeti állandó kiállítás műtárgyainak szükséges tavaszi-őszi áttisztítása, a vértesszőlősi és sárospataki hasonló feladatok ellátása. Minderre 137 napot fordítottak restaurátoraink.

Negatívum, hogy két szakember távozása, ill. gyakorlatlanokkal történő pótlása, s az optimálisnak egyébként sem nevezhető létszám miatt egyelőre a szükségesnél kevesebb energiát tudunk fordítani a raktári anyag ún. sortatarozására.

Munkatársaink változatlanul részt vállalnak a restaurátorképzésben, Báthy G., Bruder K. és Szabó L. összesen 30 elméleti és 72 gyakorlati órát tartott. Az évi teljesítmény számadatokban kifejezve:

B) Központi Régészeti Könyvtár

A rekonstrukció elnapolódása miatt az utóbbi években egyre súlyosodó raktári nehézséget sikerült átmenetileg megoldani a Széchényi Könyvtár volt olvasóterme segítségével. Szakemberek (Fettich Nándor, Salamon Ágnes) hagyatékának részbeni, ill. teljes megvásárlása – amely a csereállományt is gyarapította –, a régi leltározatlan anyag feldolgozása, s nem utolsó sorban új cserekapcsolatok) révén 1986-ban – évtizedek óta először – sikerült az évi gyarapodásban a kétezres tételszámot túllépni. Pontosán: az állomány 2122 beleltározott tételben 1594 könyvvel, 528 folyóirattal növekedett. Különösen értékes anyag birtokába jutottunk Ürögdi György könyveinek megszerzésével. Többségük – mintegy 8–900 – az utóbbi évtizedekben megjelent szakkönyv.

97 könyv került kül-, ill. belföldi kölcsönzésre, az olvasóteremben 13 100 munkát használtak. Az év folyamán 213 könyv kötésére futotta, az erre fordítható meglehetősen alacsony összegből.

C) Adattár

A jogszabályok előírásából adódó központi feladatok részeként elkészült a védett területek naprakész nyilvántartása megyei csoportosításban. A régészeti dokumentációs kutatószolgálat 658 tétel kiadásával segítette külső és belső kutatók munkáját, 1168 db fotónegatív-kölcsönzés történt.

Folyamatosan végzik a fotónegatívak revízióját (5235 tétel). Fülep Ferenc és Salamon Ágnes hagyatékának átvétele és előrendezése mellett folytatódott a Fettich hagyaték feldolgozása.

A fotóműhelyben elkészült 4673 fekete-fehér, 1081 diafelvétel, valamint 11 225 nagyítás.

Az Adattár szervezeti keretében működő számítógépes csoport előkészítő munkája lelassult, miután a pénzügyi háttérrel képező OTKA-támogatás átutalása csak az év utolsó napjaiban történt meg. Sikertelen volt megfelelő elhelyezést biztosítani a csoportnak, ill. a kedvező anyagi feltételek mellett megszerzett mikroszámítógépnek.

IV. Kiállítások

- Az Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi – III. 2.
- Magyar történelmi arcképek – parafrázis egy Liszt-műre. III. 13–VIII. 20.
- Az avarok kincsei. VII. 12–XII. 15.
- A török elleni hadjáratok és Buda visszafoglalásának érmei. IX. 2-től.
- Új szerzeményeinkből: Török ötvösművészeti tárgyak. IX. 2-től.

Hiányosság: A Liszt-kiállításához nem sikerült megfelelő kivitelű katalógust kiadni, az éremkiállításához pedig egyáltalán nem készült. Negatív tapasztalatot hozott a 10 000 példányban megjelent avar-katalógus forgalma-

zása, hiszen a több százezres látogatóközönség még a felére sem tartott igényt – 34 forintos áron.

Számos hazai kiállítás rendezésében vettek részt szakembereink, ill. sikerüket műtárgykölcsönzéssel támogattuk: Budavár felszabadítása (BTM), Lélek és Forma (MNG), Reneszánsz és barokk (PIM), Pengőtől a forintig (MMM), Fegyvertörténeti kiállítás (Hadtörténeti Múzeum), Liszt Ferenc Emlékiállítás (Sopron), Liszt Ferenc Emlékmúzeum (Budapest), Forrai Zoltán karikatúrái (Szombathely), Ékszerkiállítás (Szekszárd). – Ötvösanyagunkból kamarakiállítást rendeztünk Zalaegerszegen.

V. Közművelődés

Múzeumpedagógiai munkáink közül sikeres volt a Buda visszafoglalásának évfordulójához kapcsolódó középiskolai történelmi verseny; a feladatlapokat 2250 tanuló oldotta meg. – Múzeumi órán, ill. foglalkozáson 146 csoportban 4435-en vettek részt. Az év folyamán három szakkört indítottunk általános iskolások részére. Garabonciás klub néven folyt a művelődéstörténeti klub munkája 31 résztvevővel. A középiskolásoknak szervezett tudománybaráti körben a régészeti segédtudományokkal ismerkedtek az érdeklődők. Szakköri foglalkozást tartottunk a Vakok általános iskolájával közösen. Nyáron Múzeumi Játszótabort szerveztünk a Józsefvárosi Művelődési Házzal közösen. A Történeti Játszóház Módszertani Fórum foglalkozásokon, havonta egy alkalommal, pedagógusok vettek részt. E témakörben Budapesten és vidéken több továbbképzést vezettek munkatársaink. Módszertani Táborunk foglalkozásaink – Püspökladányban – fiatal pedagógusok és népművelők szereztek hasznosítható ismereteket. A Soros Alapítvány révén kapott 100 000 forintos támogatás segítségével módszertani kézikönyv kiadását készítjük elő.

A szabadidős családi programok keretében minden hónapban tartottunk ún. Játszónapot, vasárnaponként pedig a Múzeumi délelőtt című program folyt. Fővárosi és vidéki intézményekben munkatársaink 12 alkalommal tartottak Történeti játszóház programot. Sikeresek voltak a Múzeumkertben, ill. a Liszt kiállításához kapcsolódó *hangversenyek*.

Szerteágazó közművelődési tevékenységünk egészében jó színvonalú volt és a több év alatt kialakult, bevált tematika bővítése, színesítése is megvalósult.

VI. Nemzetközi kapcsolatok

1986-ban a múzeum 32 munkatársa összesen 856 napot tartózkodott külföldön (ösztöndíj, tanulmányút, konferencia, kiállításrendezés, műtárgykísérés). Az elmúlt évben intézményünket 72 olyan külföldi kereste fel – 297 napot töltöttek nálunk –, akik kiállításaink meglátogatása mellett tanulmányozták gyűjteményeinket, konzultáltak szakembereinkkel.

Szocialista országok:

Bulgária: Torbágyi Melinda, Gerelyes Ibolya, Parádi Nándor, Gedai István;

Csehszlovákia: Czeglédy Ilona, Fodor István, Simon Péter, Nagy Mihály, Soproni Sándor, Kovács Tibor;

Lengyelország: H. Kolba Judit, Mesterházy Károly;

Német Demokratikus Köztársaság: Biróné Sey Katalin, Báthy Géza, T. Lovas Márta, Gedai István;

Jugoszlávia: Soproni Sándor, Torbágyi Melinda, Kovács Tibor, Patay Pál, Aczél Eszter;

Szovjetunió: Körmöczi Katalin, Gedai István, Dobosi Viola.

Tőkés országok:

Ausztria: Bezeckzy Tamás, Gedai István, Fodor István, Garam Éva, F. Dózsa Katalin, B. Bónis Éva, Soproni Sándor, Rózsa György, Wollák Katalin, Aczél Eszter;

Amerikai Egyesült Államok: H. Kólba Judit, Lovag Zsuzsa, Németh Annamária;

Hollandia: Gedai István;

Nagy-Britannia: Biróné Sey Katalin, Gedai István, Kralovánszky Mária, Pálóczy Horváth András;

Finnország: Gedai István;

Görögország: Torbágyi Melinda;

Német Szövetségi Köztársaság: Sipos Enikő, Garam Éva, Fülep Ferenc, Fodor István, Aczél Eszter, Patay Pál, T. Bruder Katalin, Bónis Éva;

Olaszország: Bezeckzy Tamás;

Svájc: Soproni Sándor, Gedai István;

Svédország: Biróné Sey Katalin.

Fejlődő országok:

India: Gedai István.

A már említett amerikai körúton lévő Gold and Silver... kiállítás mellett 1986-ban Münchenben mutattuk be a Steppenvölker, Hunnen, Awarren, Magyarok c. összeállításunkat. Kisebb-nagyobb számú műtárgykölcsönzéssel vettünk részt több jelentős európai kiállítás megrendezésében: Prinz Eugen und das Barocke Österreich (Schlosshof), Liszt Ferenc (Eisenstadt), Buda felszabadítása (Bécs), Francia–magyar kapcsolatok (Montmorency), Erzsébet királyné (Bécs), Ferenc József (Grafenegg), Őkortörténeti kiállítás (Münster). – A szófiai Magyar Intézetben mutatták be A magyar tallérverés története c. kamarakiállításunkat és részt vettünk a Spielberg-i magyar vonatkozású kiállítás előkészítésében.

VII. Továbbképzés

A Bevezetőben, illetve az I. fejezetben részletezett egyetemi, ill. főiskolai tanulmányokon kívül munkatársaink rendszeresen részt vesznek az országos szakmai továbbképzéseken, és közülük többen ezeken előadást is tartanak. Folytattuk az intézményben folyó tudományos munkákat ismertető előadássorozatot – témától függően különböző számú külső meghívott részvételével.

VIII. Belső ellenőrzés

A Művelődési Minisztérium által biztosított bér segítségével részfoglalkozásuként önálló belső ellenőre van a harmadik negyedévtől az intézménynek Halász Ferenc, az intézmény korábban volt gazdasági igazgatója személyében. Elkészítettük munkaköri leírását, s kialakítottuk munkája tematikai vázát. 1986-ban megtörtént az Esztergomi Vármúzeum céll ellenőrzése. Az intézmény vezetősége néhány szűrőpróbaszerű ellenőrzést végzett a gyűjteményekben, s több alkalommal pedig a vidéki múzeumok ügymenetét vizsgálta.

IX. Gazdasági munka

A Magyar Nemzeti Múzeum — beleértve fiлиáléit is — 1986-ban 49 195 000 forinttal gazdálkodott, a következő megoszlás szerint: alapelő-irányzat: 43 786 000, pótelőirányzat: 5 409 000 Ft volt. A tematikus felhasználás fontosabb tételei:

Munkabér	19 690 000,—
Nyilvántartás	251 000,—
Közművelődés	489 000,—
Ásatás	1 586 000,—
Gyűjteménygyar.	2 247 000,—
Restaurálás	174 000,—
B téma	241 000,—
Ingatlanfenntart.	9 445 000,—

A felújítási-karbantartó munkák során befejeződött az Újkori Osztály és a Régészeti Osztály felújítása, nehezen haladt az ún. vendégházé. Karbantartásra (kőműves, festő-mázoló, bádogos munka, fűtés- és villany-szerelés és felújításra összesen 6 534 670,— forintot költöttünk 1986-ban.

X. Múzeológiai és tudományszervezési feladatok, oktatás

A) Részvétel nemzetközi szervezetek munkájában, tagságok

- International Numismatic Commission: Gedai István (alelnök)
- Nemzetközi Régészeti Unió (UISPP) Állandó Tanácsa: Korek József
- Német Akadémia Régészeti Intézetének levelező tagja: B. Bónis Éva, Cs. Sós Ágnes, Fülep Ferenc, Kovács Tibor
- Magyar–Jugoszláv Történész Vegyesbizottság: Fodor István
- Magyar–Szovjet Történész Vegyesbizottság: Gedai István
- Nemzetközi Szláv Régészeti Bizottság Építéstörténeti Bizottsága: Kralóvánszky Alán.

B) Közreműködés, tagság hazai szervezetekben, testületekben

- ICOM Magyar Nemzeti Bizottság: Fülep Ferenc (elnök), Korek József, Kovács Tibor
- Magyar UNESCO Bizottság Kulturális Albizottsága: Fülep Ferenc (elnök), Kovács Tibor
- INQUA Magyar Nemzeti Bizottság Ősrégészeti Albizottság: Dobosi Viola, Vörös István
- Szláv Régészeti Kongresszusok Állandó Bizottsága: Sós Ágnes, Fodor István
- Stockholmi Baltisztikai Intézet tagja: Fodor István
- ICFUC Magyar Nemzeti Bizottság: Dienes István, Fodor István
- Országos Múzeumi Tanács, ill. szakbizottságai: Fülep Ferenc (társelnök), Fodor István, Gedai István, Korek József, Kovács Tibor, Kralovánszky Alán, Körmöczi Katalin
- MTA Régészeti Bizottsága, ill. albizottságai: B. Bónis Éva, Dienes István, Fodor István, Garam Éva, Gedai István, Fülep Ferenc, Kemenczei Tibor, Korek József, Kovalovszki Júlia, Kralovánszky Alán, Soproni Sándor, Vörös István
- MTA Művészettörténeti Bizottság: Rózsa György
- MTA Numizmatikai Albizottság: Gedai István (titkár), Bíró Tiborné
- MBT Állattani Szakosztály Emlőstani Munkabizottság: Vörös István
- MTA Régészeti Rendszerfejlesztő Bizottság: Fülep Ferenc, Bezecsky Tamás (titkár), Kovács Tibor
- MTA Tudományos Minősítő Bizottság: Fülep Ferenc (szakbizottsági elnök), Rózsa György
- Ásatási Bizottság: Fodor István (titkár), Kralovánszky Alán
- Korona Bizottság: Fülep Ferenc (elnök), Kovács Tibor, Lovag Zsuzsa
- Királysír Bizottság: Fülep Ferenc, Kralovánszky Alán
- Régészeti és Művészettörténeti Társulat: Soproni Sándor (alelnök), Kovács Tibor (főtitkár), Tóth Endre (titkár)
- Numizmatikai Társulat: Gedai István (elnök)
- Uralisztikai Bizottság: Fodor István
- Kulturális és Történelmi emlékeink. . . TS4/4 kutatási program Koordináló Tanácsa: Kovács Tibor (társelnök)

C) Folyóirat-szerkesztés

ACTA ANTIQUA ET ARCHAEOLOGICA (Szeged): Fodor István
ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ: Fülep Ferenc, Fodor István, B. Bónis Éva,
Korek József
COMMUNICATIONES ARCHAEOLOGIAE HUNGARIAE: Kovács Tibor
(főszerk.), Fodor István (szerk.), Garam Éva (techn. szerk.)
NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY: Bíró Tiborné, Gedai István
NUMISMATIC LITERATURE: Gedai István
NEWSLETTER: Bíró Tiborné
COIN HOARD: Bíró Tiborné
ACTA HISTORIAE ARTIUM: Rózsa György
FOLIA ARCHAEOLOGICA: Fülep Ferenc (főszerk.), Losits Ferenc (techn.
szerk.), Fodor István, Kemenczei Tibor, Hoppál Éva
FOLIA HISTORICA: Fülep Ferenc (főszerk.), Haider Edit (techn. szerk.),
Rózsa György, Simon Péter
RÉGÉSZETI FÜZETEK: Czeglédy Ilona (szerk.)
RÉGÉSZETI TOVÁBBKÉPZŐ FÜZETEK: Dobosi Viola (szerk.)
MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK: Kovács Tibor (szerk.)
HISTÓRIA: Kovács Tibor
TÖRTÉNETI MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK: Simon Péter
NUMIZMATIKAI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE: Torbágyi Melinda

D) Egyetemi és főiskolai oktatás

1986-ban felsőfokú oktatásban – különböző formában – az alábbiak vettek részt: B. Bónis Éva, Fodor István, Gedai István, Kemenczei Tibor, Kiss Attila, Kolba Judit, Kovalovszki Júlia, Korek József, Kovács Tibor, Lovag Zsuzsa.

RÁKÓCZI MÚZEUM – SÁROSPATAK

Bevezetőben sajnálattal kell megállapítani, hogy az Országos Műemléki Felügyelőség, amely az épületegyüttes rekonstrukciójának generálkivitelezője, csak részben használta föl a központi keretből a Központi Múzeumi Igazgatóság révén biztosított szerződésekkel alátámasztott anyagi fedezetet. Részben azért, mert kapacitáshiány miatt a munkálatok tulajdonképpen csak az év

közepén indultak meg vontatott ütemben. Az OMF kivitelezői hozzáfogtak a nyugati külső várfalszakasz régészetiileg előkészített részének helyreállításához. Elkészült a bejárat megépítése, de elmaradt ennek, valamint az udvarnak a burkolása. Nem készült el viszont az udvari kút építménye, s ennek következtében a kőtárban és a pincében beázás, károsodás történt. Az sem megnyugtató, hogy a vár legfontosabb része, a Vörös-torony helyreállítása körül továbbra is bizonytalanság uralkodik. A helyreállítás koncepciója még mindig nem alakult ki, a reneszánsz ajtó- és ablakkeretezések állagvédelme a kísérletezések stádiumában van. 1987-ben az elvi viták helyett a döntéshozatalig és a valódi tevékenységig kell eljutni.

I. Gyakorlatilag változatlan személyi állománnyal, a kialakult belső ügyviteli rend szerint jó színvonalon sikerült megoldani a vármúzeum idegenforgalommal kapcsolatos feladatait és kiegyensúlyozottan folytak a gyűjtemények szakmai feladatokkal kapcsolatos munkálatai. Az év folyamán Váradi László restaurátor irányításával 6 főből álló technikai csoportot szerveztünk.

II. Dankó Katalin irányításával feltárás folyt a várudvarban. Kibontásra került a kútház alapozása egy 17. században épült csatornárendszer maradványaival. A kutatások eredménye szerint az udvar reneszánsz kori és jelenlegi szintje között 120 cm vastag feltöltődés van. A Vörös-toronyban elvégezték a kandalló és a lépcsőfeljárt kibontását a kápolna szintjén. A nyugati városfalnál feltárásra került a Perényi kori bástya nyugati zárófala lőréséekkel. Az év folyamán megtörtént az ún. Széldombon a Pálóczi kúria maradványainak felmérése. Az ásatásokból jelentős mennyiségű 17–18. századi kerámiaanyag, vásárlások révén barokk szekrény, komód és faragott keretű tükör, továbbá 2 néprajzi, 24 történeti, 16 numizmatikai tárgy került a múzeum gyűjteményébe.

Az Acta Ethn. részére Janó Ákos leátdta a Community of the Peasant Poets in the Little Cumanie c. dolgozatát, Dankó Katalin szakmai beszámolót készített a nyugati városfal kutatásáról a Herman Ottó Múzeum évkönyve számára. Az Archeológiai Értesítőben megjelent Dankó Katalin cikke a korábbi évek városfalkutatásáról. A múzeum kiadásában megjelent Siska József: A Bodroghköz népi textilművészete c. munka.

III. Az Adattár évi gyarapodása 57 leltári tétel, 751 oldal, a Fotótáré 1336 tétel volt. A múzeum szakkönyvtára 377 önálló és 73 folyóirat kötettel növekedett. A jelenlegi állomány számadatai: 9407 könyv és 2516 folyóirat. Feltétlen említésre méltó, hogy a múzeum segédgyűjteményeinek leltározottsága, ill. katalogizálása naprakész.

IV. A restaurátori tevékenység 1986-ban főleg kiállításokhoz kapcsolódott. Kiemelkedő teljesítmény A Bodrogek köz népi textilművészete c. kiállítás anyagának előkészítése. A kerámiakiállítás anyagát a Magyar Nemzeti Múzeum és az OMF műhelyeiben restaurálták. A számszerű eredmény: 389 tisztított, 320 konzervált, 45 restaurált tárgy.

V. A múzeum külső alagsorában állandó kiállítás nyílt a történeti kerámiaanyagból. Időszaki kiállítás: A Bodrogek köz népi textilművészete. A monoki Kossuth Emlékmúzeumban a Rákóczi Múzeum rendezésében került bemutatásra a Sárospataki fafaragók c. kiállítás.

VI. A korábbi években már megszokott színvonalon sikerült ellátni a közönségszolgálatl kapcsolatos teendőket. A 10 000 példányban készített új programfüzet segítette az eligazodást a várban, illetve kiállításában az 1886 csoportban érkező 78 439, ill. 28 904 látogató számára. Az intézmény munkatársai 496 tárlatvezetést tartottak. A Múzeumi Hónap során 4 ismeretterjesztő előadás hangzott el és itt tartották a bodrogek köz néprajzi konferenciát, ahol Janó Ákos a Bodrogek köz néprajzi irodalmáról tartott előadást.

VII. Örömközel szolgál, hogy a Művelődési Minisztérium ajándéka-ként a várkertben a városi tanács révén felállításra került II. Rákóczi Ferenc szobra.

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM – VISEGRÁD

I. A szinte permanens épület- és területgondokkal küszködő, frekventált látogatottságú múzeum napi gondjain feltétlen segítette a főhatóság által biztosított bérfejlesztés, amelynek segítségével éjjeliőrrel, karbantartó szakmunkással, tárlatvezetővel és teljes foglalkoztatottságú teremőrrel bővült a személyi állomány. Nem járt sikerrel viszont építész üzemmérnök beállítása, a bérszínvonal alacsonyága és a részben ebből fakadó bérfeszültség változatlanul problémát jelent a múzeum vezetése számára.

II. Folytatódott a középkori város kutatása, az ún. Bene telken (Gróh D., Gróf P.). A fellegvárban – az ÁTB program előkészítéseként – megkezdődött a vár belső falszorosának északi oldala alatti területen a várak törmelékkúpjainak megbontása, továbbá a vár sziklába vájt száraz árkanak feltárása (Szóke M.). Fontos eredményeket hoztak a királyi palota területén folyó leletmentő-hitelesítő kutatások (Fő u. 25. – Szóke M.): a palota főépületének a 14. században emelt, L alakú saroképülete került felszínre. A múzeum munkatársai – a fentebb már felsorolt lelőhelyeken – aktívan részt vettek

a Bős-Nagymaros-i vízi erőmű építéséhez kapcsolódó leletmentésekben. Az ebből adódó elfoglaltságok miatt nem sikerült befejezni a régészeti gyűjtemény revízióját. Megkezdődött viszont az alsóvárosi ásátások leleteinek beletárolása. Folytatódott a kőfaragványok topográfiai hely szerinti rendezése, illetve újabb felmérések elkészítése. Anyagi okok miatt szinte teljesen megakadt a helytörténeti gyűjtemény fejlesztése.

Az év folyamán Gróh Dániel Őskori településnyomok Visegrád-Lepercén c. munkájával sikeres bölcsészdoktori vizsgát tett. A Tájak, korok, múzeumok sorozatban megjelent Szőke Mátyás Visegrád ispánsági központ és Visegrád, fellegrár c. ismeretterjesztő kötete.

III. Megkezdődött a rajztár kialakítása. Megfelelő ütemben folytatódott az alsóvárosi ásátások anyagának restaurálása. A helyben végzett munkálatok számadatai:

IV. Az év időszaki kiállításai közül kiemelkedik a két évfordulás bemutató, Görgey Artur Visegrádon, ill. Visegrád 1544–1586, az ún. fogadó épületben. A Salamon-toronyban megrendezett kiállítások a következők voltak: Magyarok a 18. Sao Paulo Biennálén, Képek finnugor rokonaink életéből, Karikatúristák kiállítása.

A Központi Múzeumi Igazgatóság segítségével megtörtént az állandó kiállítás felújítása.

V. A közművelődési tevékenység színesítését szolgálja az ásátások során előkerült középkori mesterségek emlékeit bemutató kiállításokhoz kapcsolódó kreatív foglalkozások megszervezése az iskolás csoportok számára. Sikeresek voltak az idegenvezetések színvonalánál nívósabb ún. történeti séták. Jó kezdeményezés, hogy a Ferenczy Múzeum, a szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Mátyás király Múzeum közös programot alakít ki – tantervre épülően – a megye általános iskolásainak 5–6. osztályos tanulói számára. Pozitív és negatív visszhangokkal kerültek megrendezésre az ún. palotajátékok. Feltétlen arra kell törekedni, hogy az ilyen és hasonló rendezvények megfeleljenek a nemzeti történelem egyik fontos épületegyüttese által megkövetelt keretnek és színvonalnak. 1986-ban a Mátyás király Múzeumot 286 084 látogató kereste fel. Korábbi jó hagyományok folytatásaként Visegrádon került megrendezésre az MTA illetékes intézeteinek szervezésében a Görgey emlékülés, illetve a Varga Lajos és az avantgarde c. konferencia.

VI. Az 1975 óta folyó beruházási program utolsó fázisaként elkészült a járda a Fő utca 23–41. sz. épületei közötti szakaszon, tereprendezés történt a déli palotaszárny területén és részben a 2 768 000 forintot kitevő beruházási keret terhére valósult meg a palota térvilágítása. A 2 580 000

forintot kitevő felújítási keretből a palotára 1 240 000, a Salamon-toronyra 1 100 000 forintot fordítottunk. Sajnálatosan alig történt előrelépés – az OMF meglehetősen passzív magatartása miatt – az ÁTB program munkálataiban. 1986-ban csupán az alsóvár külső déli kaputornyának felújítása és a palota báboskorlátjának rendbehozatala valósult meg mintegy 1,6 milliő forintnyi nagyságrendben. Ami utóbbit illeti: feltétlen szükséges, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum vezetősége is lépéseket tegyen az illetékesek felé az ÁTB program ütemének felgyorsítása érdekében.

VÁRMÚZEUM – ESZTERGOM

Többéves, egészében kinkeservesnek is nevezhető előkészítő munkák után az érintett intézmények (a KMI mint beruházó, az OMF mint generálkivitelező, és alvállalkozóként a helyi Műemléki Szervezet) megkötötték az építkezésrel kapcsolatos szerződéseket. A vármúzeum biztosította az építkezés megkezdéséhez szükséges felvonulási területet, illetve létesítményeket. A következő munkálatok készültek el: az ún. Román Kőtár oldalfalainak, falmaradványainak helyreállítása; a kápolnából felvezető reneszánsz lépcső helyreállítása; a Várterasz állagmegóvása; a múzeumi fogadócsarnok alsó szintjének közművesítése, ill. földémszerkezete.

Az év folyamán sikerült meghatározni, az OMF-fel történő egyeztetések nyomán, az ÁTB támogatás felhasználásának ütemezését.

Az ehhez szükséges anyagi és személyi segítség hiányában tovább húzódik a kőtári anyag feldolgozása.

I. Az intézmény megfelelő kapcsolatot alakított ki a helyi állami és társadalmi szervekkel, illetve a profilja szerinti társintézményekkel. Tovább kell finomítani az MNM és a vármúzeum vezetésének együttműködését.

II. Horváth István vezetésével folytatódott a Várhegy régészeti kutatása (a Kaszárnyaépület külső szegélyező várfala és közvetlen környéke). A kutatások értékes adatokat szolgáltatottak a Vitéz János féle palotarész építéstörténetéhez. Sajnos csak igen kis előrelépés történt a gótikus köemlékek felmérésében.

III. Nagyjában-egészében a terveknek megfelelő ütemben folyt a Várhegy 1982–84-ben feltárt régészeti anyagának restaurálása a Balassi Bálint Múzeum segítségével.

– Megkezdődött a múzeum könyv- és folyóiratanyagának revíziója.

IV. A múlt évben beinduló építkezések bizonyos nehézségeket okoz-

tak a nagy látogatottságú intézmény közönségfogadásában. Ennek ellenére sikerült folytatni a helyi iskolásokkal közösen kialakított programokat. Hosszú szünet után sikerült feleleveníteni a nagy múltú Esztergom várjátékokat, ehhez kapcsolódóan a Színművészeti Főiskola végzős hallgatói a várban tartották vizsgaelőadásukat. Külföldi kórusok várbeli fellépésével tartották meg a nyári zenei rendezvénysorozatot. Mint már régóta, a múlt évben is a kortárs művészet több sikeres kiállítása került megrendezésre a vármúzeumban.

KOSSUTH MÚZEUM – MONOK

1986-ban a korábban egyre nehezebb anyagi és személyi körülmények között működő emlékmúzeum tevékenységében megtörténtek az első lényeges előremutató változások.

Elkészült a főépület tetőszerkezetének renoválása. A Rákóczi Múzeum anyagi támogatásával előrelépés történt a munkaszobák felújításában, berendezésében. A helyiségek ablakait vasrácsokkal, ajtajait biztonsági zárral látták el. Elkészült az intézmény tűzvédelmi szabályzata, illetve tűzoltó készülékkel való felszerelése. Janó Ákos irányításával megnyugtatóan rendeződött a múzeum folyamatos működését, illetve ügykezelését biztosító személyi állomány kialakítása. Megtörtént a kiállított anyag revíziója, a könyvés folyóiratanyag selejtezése, illetve a leltárkönyvekkel történő egyeztetések. Az anyaintézmény restaurátori segítségével a pincéket és raktárakat fertőtlenítették. A kiállítás ablakaira fényvédő függönyök kerültek. Az állandó kiállítás korszerű igényeknek megfelelően látogatható. A melléképület nagytermében a Rákóczi Múzeum népi iparművészeti (fafaragások) anyagából mutatnak be kiállítást. Mindezeket figyelembe véve nyugtázhatjuk, több nehéz év viszontagságai után kezd egyenesbe jutni a Kossuth Emlékmúzeum, amelyet 1986-ban 18 811 látogató keresett fel.

VÉRTESSZŐLŐSI BEMUTATÓHELY

Az április 1–október 31-ig tartó nyitvatartási időszakban 50 970 látogatója volt a bemutatóhelynek, köztük több nagy külföldi csoport. A KOMÉP az idén is megrendezte a „20 km Sámuel nyomában” túrát több mint 400 résztvevővel.

Folyamatosan végezzük a karbantartási munkálatokat, amelyeket a közeljövőben alapos formai és tartalmi felújításnak kell követnie.

RÖVIDÍTÉSEK

ActaAnt et Arch – Acta Antiqua et Archaeologica

ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

AnthrKözl – Anthropologiai Közlemények

ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő

BudRég – Budapest Régiségei

ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae

DMÉ – Déri Múzeum Évkönyve

FolArch – Folia Archaeologica

FragmMin et Palaeont – Fragmenta Mineralogica et Palaeontologica

Középkori régészetünk. . . – Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk. Fodor István, Selmeczi László. Budapest, 1986.

MFME – Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

MittArchInst – Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

MuzKözl – Múzeumi Közlemények

MűvÉrt – Művészettörténeti Értesítő

NumKözl – Numizmatikai Közlöny

Őskori kovabányászat. . . – Őskori kovabányászat és kőeszköznyersanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. Szerk. T. Bíró Katalin. Budapest, 1986.

Régészeti Tanulmányok. . . – Régészeti Tanulmányok Északkelet-Magyarországon. Debrecen 1986.

StudCom – Studia Comitensia

TKMK – Tájak Korok Múzeumok Könyvtára

MRT 7. – Magyarország Régészeti Topográfiája 7., A budai és a szentendrei járás. Budapest 1986.

APPENDIX

A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1986. évi bibliográfiája.

A. TUDOMÁNYOS MUNKÁK

DOBOSI VIOLA

- Raw material investigations on the finds of some Palaeolithic sites in Hungary. In: Őskori kovabányászat. . . 249–261.
- Jewelry, musical instruments and exotic objects from the Hungarian Palaeolithic. *FolArch* 36, 1985. 7–33.
- Historical sketch of the late Palaeolithic in Hungary. *The Pleistocene Perspective Vol 1*. London–Southampton 1986.

KOREK JÓZSEF

- A tiszai kultúra néhány kérdése Észak-Magyarországon. In: Régészeti tanulmányok. . . 45–59.
- The grave of an Artisan in the Copper age cemetery at Budakalász. In: Őskori kovabányászat. . . 317–322.
- Budakalász In: *M R T* 7. 45–47.

ZOFFMANN ZSUZSA:

- A Kárpát-medence neolitikus és rézkori embertani leleteinek főbb metrikus és taxonómiai jellemzői. *AnthrKözl* 28, 1984. 79–90.
- Die anthropologischen Funde der früh- und spät-Alföld-Linienbandkeramik in Ostungarn. *Anthropologisches Material der Alföld-Linienbandkeramik aus dem Fundort Békés-Déló*. *DMÉ* 1983–1984. 71–84.
- Neue anthropologische Funde der neolithischen Körös- und Theiss- Kultur aus Ostungarn *MFME* 1984–1985. 39–64.

VÖRÖS ISTVÁN:

- Archidiskodon meridionalis gromovi Alekseeva et Garutt, 1965 from the Upper Pliocene gravel of Aszód (Hungary) – *FragmMin et Palaeont* 12, 1985. 43–49.
- *Alces brevirostris* Kretzoi from the Ördöglyuk Cave at Solymár (Hungary) *FragmMin et Paleont* 12, 1985. 59–66.
- Késő rézkori szarvasmarha-áldozat Tahitótfalu-váci révnél. *StudCom* 17, 1985. 59–66.
- Előzetes jelentés a Budapest III. ker. Lajos u. 165–167. sz. alatti állatcsontleletekről. *BudRég* 25, 1984. 439–440.
- Early Medieval Aurochs (*Bos primigenius* Boj) and his extinction in Hungary. *FolArch* 36, 1985. 193–221.

PATAY PÁL:

- Über die Bauten des Neolithikums und der Kupferzeit im Karpatenbecken. In: *Studii palentologia in onore die Salvatore M. Puglisi*. Roma 1985. 547–553.

KOVÁCS TIBOR:

- Jungbronze zeitliche Gussformen und Giesse-reien in Ungarn. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam Bd. 20, 1986. 189–196.

KEMENCZEI TIBOR:

- Pozdnij bronzovij vek, železnij vek. In: *Archeologija Vengrii*, Moszkva 1986. 37–152.
- Zur Problematik der früheisenzeitlichen Geschichte Ostungarns. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam Bd. 20, 1986. 11–19.
- Mitteleisenzeitliche Trensens. *FolArch* 36, 1985. 43–68.

TORBÁGYI MELINDA:

- Die Münzprägung der Eravisker. *ActaArchHung* 36, 1984. 161–196.
- A kisszederjesi görög éremlelet. *NumKözl* 84–85, 1985–1986. 13–25.

BIRÓNÉ, SEY KATALIN:

- Keltisk utmyntning i Ungarn. NNF-NYTT Meddelelser fra Norsk Numismatisk Forening Nr. 2, 1985. 14–22.
- Antik és bizánci pénzek. In: A történelem segédtudományai. Budapest 1986. 277–284.
- Pannoniai pénzverés. Budapest 1985. 136.

BÓNIS ÉVA:

- Das Militärhandwerk der Legio I Adiutrix in Brigetio Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart 1986. 301–307.

BEZECZKY TAMÁS:

- P. Iturius S. amphorája Vetus Salina-ban. FolArch 36, 1985. 69–74.

KOCZTUR ÉVA:

- Adalék Solymár római kori történetéhez. FolArch 36, 1985. 75–82.
- Solymár. In: MRT 7. 25/16.

SOPRONI SÁNDOR:

- Újabb római feliratok Pest megyéből. StudCom 17, 1985. 273–302.
- Nachvalentinianische Festungen am Donaulimes. Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart 1986. 409–415.

TÓTH ENDRE:

- Dacia, római tartomány. In: Erdély története I. 46–106, 552–565. Budapest 1986.
- Római fibulák és gyűrűk. Évezredek, évszázadok művészete 3. Budapest 1986. 60 p.
- Die prolemäische Bestimmung der gemeinsamen Grenze von Pannonia Superior i. Inferior. FolArch. 36, 1985. 85–100.
- Zur frühen Völkerwanderungszeit von Siebenbürgen. ActaArccHung 37, 1985. 431–440.

MESTERHÁZY KÁROLY:

- Népvándorláskori cserépüstök. *FolArch* 36, 1985. 149–63.
- Hakasz (jeniszeji kirgiz) leletek Rakamazról. *ArchÉrt* 111, 1984. 225–36.

DIENES ISTVÁN:

- A honfoglalás kora. In: Szabolcs-Szatmár megye műemléki topográfiaja I. Budapest 1986. 92–114.

FODOR ISTVÁN:

- Honfoglaláskori temető Sándorfalván. (Előzetes közlemény.) *ActaAnt et Arch, Suppl. V.* 17–33.
- Bashalom, Benepusza, Bezdéd, Kenézlő, Kluz, Mad'ari. (Címzavak.) In: *Encyklopédia archeologie*. Szerk. Bohuslav Novotny. Bratislava 1986. 89–90, 95, 99, 422, 503–504.
- Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről. In: *Régészeti Tanulmányok*. . . 99–114.
- Die Bulgaren in den ungarischen Ländern während der Ansiedlungsperiode der Ungarn. In: *Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich*. Wien 1984. Nr. 2./VI. 47–54.
- Honfoglaláskori bordázott nyakú edényeink származásáról. *FolArch* 36, 1985. 165–171.
- Jerney János a dél-oroszországi kun sírszobrokról. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1984. Szeged 1985. 31–48; *Jászkunság* 32, 1986. 2. 32–41.
- Árpád-kori külső kemencéink keleti párhuzamairól. In: *Középkori régészetünk*. . . 51–70.
- Bevezető. In: *Középkori régészetünk*. . . 7–11.
- Kivonat a lektori jelentésből. In: Méri István: Ásatás a kolozsvári Fő téren 1943. A MNM. Adattárának Közleményei 1. Budapest 1986. 6.

FODOR ISTVÁN–SELMECZI LÁSZLÓ (szerk.)

- *Középkori régészetünk*. . .

GEDAI ISTVÁN:

- A magyar pénzverés kezdete. Akadémiai Kiadó. Budapest 1986. 135 p.
- Italian coins in the 10th century Hungarian hoards. Quaderni ticinesi di Numismatica e antichità classiche. Lugano XIV. 1985. 343–358.
- Bemerkungen zum Datierungswert des numismatischen Fundmaterials. MitArchInst 14, 1985. 47–55.
- A Magyar Nemzeti Múzeum verőszerszám gyűjteménye. (I. rész.) NumKözl. 84–85, 1985–1986. 47–55.
- Numizmatika. Közép- és újkori pénzverés. In: A történelem segédtudományai. . . 274–277, 284–291.
- Medieval and Modern Numismatics. Hungary. In: A Survey of numismatic research 1978–1984. London 1986. 594–600.
- Numismatic questions in the Carpathian Basin prior to the Magyar Conquest. Denárová Mena na Moravě. Sborník prací z III. numismatického symposie 1979.
- Ekonomickopenezni situace na Morave v období vzniku a rozvoje feudalismu (8–12. století). Moravského Muzeu v Brno. Brno 1986. 300–304.
- A magyarok kapcsolata a IX–X. századi normann–arab kereskedelemmel. A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1980. Budapest 1984. 25–36.

KRALOVÁNSZKY ALÁN:

- Az ispánsági várak kérdéséhez. Zur Frage der Gespanschaftsforschung. In: Középkori régészetünk. . . 129–131.
- A várostörténeti kutatások kérdéséhez. Zur Frage der Stadtgeschichtsforschung. Ibidem. 312–313.
- A veszprémi és zirci templomok kutatásának újabb eredményei. Neure Ergebnisse der Forschung des Kirchen von Veszprém und Zirc. Ibidem. 353–362.

LOVAG ZSUZSA:

- A Szentendrei sziget régészeti topográfiája. MRT 7. 110–113, 177–179, 294–315.
- Beszámoló az Esztergom-szigeti apácakolostor 1979–83 között végzett feltárásáról. Középkori régészetünk. . . 343–352.

- Egy 11. századi bronz korpusz. *FolArch* 36, 1985. 183–191.
- Krisztus kinszenvedésének eszközeivel díszített gyűrű Szentendréről. *StudCom* 17, 1985. 499–508.
- Byzantinische Beziehungen in Ungarn nach der Staatsgründung. *MittArchInst* 14, 1985. 225–233.

KOVALOVSZKI JULIA:

- (összeáll.) Méri István: Ásatás a kolozsvári Fő téren 1943. A Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának Közleményei 1. Budapest 1986.
- (összeáll.) A magyar falu régésze Méri István. 1911–1976. Szerk. Kocsis Gyula. Ceglédi Füzetek 23. Cegléd 1986.
- A kidei középkori temető (Méri István ásatása). In: A magyar falu régésze. . . 7–22.
- A Visegrád-várkerti Árpád-kori faluásatásról. In: A magyar falu régésze. . . 61–63.
- Árpád-kori falukutatásunk újabb eredményei. In: Középkori régészetünk. . . 41–49.
- Árpád-kori települések Doboz határában. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Acta Musei de János Arany nominati IV. Az Arany János Múzeum közleményei IV. Nagykőrös 1986. 105–116.

PARÁDI NÁNDOR:

- A Sály-Latori palmettás zablapálca. *FolArch* 1985. 173–181.
- A későközépkori falukutatók újabb eredményei. In: Középkori régészetünk. . . 71–79.

KOLBA JUDIT:

- Radvánszky: Magyar családélet és háztartás a 16–17. században. Budapest 1986. Képválogatás és szerkesztés, bevezető szöveg.

KOLBA JUDIT–LOVAG ZSUZSA:

- A szombathelyi egyházmegye ötvösművészeti emlékei. *MűvÉrt* 33, 1984. 117–140.

KOLBA JUDIT–NÉMETH ANNAMÁRIA:

- Treasures of Hungary, Gold and Silver from the 19th to the 19th century. Katalógus. Budapest 1986.

GERELYES IBOLYA:

- Inventories of Turkish Estates in Hungary in the second half of the 16th century. *Acta Orientalia* 39, 1985. 275–338.
- Adatok a tabáni török díszkerámia keletkezéséhez és etnikai hátteréhez. *FolArch* 36, 1985. 223–247.

GERELYES IBOLYA–FELD ISTVÁN:

- Késő-középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból. *ComArchHung* 1985. 163–184.

CZEGLÉDY ILONA:

- Arch. Forschungen im Jahre 1983. *ArchÉrt* 111, 1984. 257–285.
- Az isaszegi templom feltárása és helyreállítása. *StudCom* 17, 1985. 431–443.

HÉRI VERA:

- L. Prock érme. *NumKözl* 84–85, 1985–1986. 57–61.

RÓZSA GYÖRGY:

- Náufler Visegrád albuma. Utószó a reprint kiadáshoz. Budapest 1986.
- Rohbock képeiről. Magyarország és Erdély eredeti képekben. Kísérőfüzet a hasonmás kiadáshoz. Budapest 1986.

DÓZSA KATALIN:

- Tárgyleírások. In: Elisabeth von Österreich. *Katalog*. Wien 1986. 225–230, 334–335.
- A művészet hatása a divatra 1896–1919 között. In: *Lélek és forma*. *Katalógus*. Budapest 1986. 45–47.

NÉMETH ANNAMÁRIA:

- Tárgyleírások. In: Prinz Eugen und das Barocke Österreich. *Katalog*. Wien 1986.
- Tárgyleírások. In: Liszt Ferenc Emlékmúzeum. *Katalógus*. Budapest 1986.

TEMESVÁRY FERENC:

- A múzeumi fegyvergyűjtemények helyzete, gyűjtési lehetőségei és a gyűjtés további irányai. *Történész Múzeológusok Országos Szakmai Konferenciája* 1986. Tatabánya 7–17.

B. RECENZÍÓK

NAGY MIHÁLY:

- Paganismo y Cristianismo en el Occidente del Imperio Romano. ArchÉrt 111, 1984. 292.

GARAM ÉVA:

- J. Werner, Der Fund von Malaja Perescepina und Kuvrat Kagan der Bulgaren. Byzantinische Zeitschrift 1986. 395–397.
- F. Daim–A. Lippert, Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge. ComArchHung 1985. 206–207.

KISS ATTILA:

- O. Wanscher. The folding stool. An ancient Symbol of Dignity. ArchÉrt 11, 1984. 292.

MESTERHÁZY KÁROLY:

- Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. ArchÉrt 111, 1984. 287–89.

FODOR ISTVÁN:

- Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Századok 119, 1985. 244–248.
- Kovalovszki Júlia: Településátadások Tiszaeszlár-Bashalmon. Századok 119, 1985. 845–848.
- Stefan Pascu: Mit jelent Erdély? Életünk 23, 1986. 4. 380–382.
- Archaeology on the Fourth and Fifth Congress of Finno-Ugrists. ActaArchHung. 37, 1985. 191–205.

C. MÚZEOLÓGIAI, ISMERETTERJESZTŐ ÉS EGYÉB TEMATIKÁJÚ MUNKÁK

BEZECZKY TAMÁS:

- Régészet és számítógép. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 8, 1986. 403–409.

BEZECZKY TAMÁS–ÉRI ISTVÁN

- The History of Hungarian Museum Documentation, its present application and future aspects. In: Museum Documentation Systems (ed. Light-Roberts-Stewart). Cambridge 1986.

DOBOSI VIOLA:

- A tártudományokról – régész szemszögből. Múzközl 1984/2. 22–38.

FODOR ISTVÁN:

- Honfoglaláskori csészeink. Tudomány 1986/10. 98–99.
- Nyugvópont a „steppei láncreakcióban”. Háttér 17, 1986–1987./ 1. 36–37.
- 750 éves Julianus híradása Keleten maradt véreinkről. Népszabadság 1986. XII. 24. 16.
- (Hozzászólás) In: Vita Magyarország története első kötetéről. Szabolcs-Szatmári Szemle 21, 1986/1. 33–39.
- Finnugor vagy bolgár-török? História 8, 1986/1. 3–4., Látóhatár 1986. június 121–126.
- (Kutatók önmagukról) Szovjet Irodalom 1985/6. 22–24.

GÁT ESZTER–SIMON PÉTER:

- Magyar Történelmi Arcképek – parafrázis egy Liszt műre. Kiállításvezető 29 p.

GÁT ESZTER–JÁRÓ MÁRTA:

- A fémfúvós hangszerek tisztítása a vegyész szemével. Tagungsbericht. Berlin 1986. 21–35.

GÁT ESZTER:

- Liszt Ferenc nyomában (ismertető). Tarsoly. A Hadtörténeti Múzeum kiadványa 1986. 24–25.

GEDAI ISTVÁN:

- A XI. századi pénzverés Esztergomban. Múzközl 1984/2. 132–135.
- XVI–XVII. századi nemesfémhányászat és pénzverés. Bányamunkás. 73. 1986. január. 7. old.

- István király denára, III. Béla rézpénze, Nagy Lajos garasa, Mátyás király garasa. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Budapest, 1985. No. 6., 27., 35., 137., sz. 82., 92., 94., 140. old.
- Pénzek békében és háborúban. Háttér 14, 1986. 52–53. A múzeumi numizmatikai gyűjtemények helyzete, gyűjtési lehetőségei és a gyűjtés további irányai. Történelem-múzeológusok Országos Szakmai Konferenciája. 1985. október 1–2. Tatabánya 1986. 28–37.
- Angol hercegek Magyarországon – Magyar denár Angliában. Élet és Tudomány. No. 35. 1986. VIII. 29. 1098.
- Az International Numismatic Commission. A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve. 1980. Budapest 1984. 5–11.
- Nemesfémpénz-verésünk. Pénzügyi Szemle XXX. 1986. július. 547–555.

GERELYES IBOLYA:

- Hadzsi Janusz hagyatéka. In: Budapest 1986/5. 38–39.

KOLBA JUDIT–NÉMETH ANNAMÁRIA:

- Treasures of Hungary – Gold and Silver from the 9th to the 19th century. Kiállítási leporello 5 p.

KOREK JÓZSEF:

- Múzeológia címszó. Kulturális Kisenciklopédia 1986. Kossuth Kiadó. 452–455.
- Dr. Füle Ferenc. Nekrológ. Dunakanyar 1986/2. 7.

KRALOVÁNSZKY ALÁN:

- Veszprém. Gizella kápolna. TKMK Budapest 1986. 1–16.
- A magyar középkor. In: A Bakony és a Balaton-Felvidék évezredek. Veszprém 1985. 60–80 (Német és orosz kivonattal).
- Pribiul 750 let nazad na Berega Kamü vengerszkij putyesesztvennik. In: Szovjetszkaja Tataria 1986 XI. 26. 4.

LOVAG ZSUZSA:

- Reneszánsz ötvösművek a Magyar Nemzeti Múzeumból. Kiállítási vezető. Zalaegerszeg 1986.
- A magyar koronázási jelvények – Die Ung. Krönungsinsignien – The Hungarian Crown and other Regalia. Budapest 1986.

SIMON PÉTER:

- Zur Geschichte der Gemeinde Kiskér. Neue Zeitung 1986. okt. 11.
- Hozzászólás és vitacikk „Perczel-ügyben”. Új Tükör 1986. II. 26.; V.6.

VÖRÖS ISTVÁN:

- Őslények a szolnoki Tisza-tájon. Kiállítási vezető. Tiszaföldvár 1986. 8 p.

Műsák Közművelődési Kiadó
Felelős kiadó: Kis Ádám igazgató
Készült a Műsák Közművelődési Kiadó nyomdájában
Műszaki vezető: Szathmáry Attila
Budapest 11.655/1989.
Műszaki szerkesztő: Bogyó László
Megjelent: 14,75 A/5 iv terjedelemben

